

2000

IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVILAP

Szerkeszti: Bojtár Endre, Horváth Iván, Kovács János Mátyás, Margócsy István, Szilágyi Ákos.
Olvasószerkesztő: Barabás András.

*»Az albán államot például
épp nemrég vitte el a cica«*

SZILÁGYI ÁKOS

»ez tényleg az egész, hiánytalan répa«

TADEUSZ BOROWSKI

»diszkórakétát a magyarok aligha lőttek fel«

KARÁTSZON GÁBOR

Mcmxcvii Október

Szerkesztőségi órák: csütörtökön délután kettőtől négyig a New York kávéház karzatán.

ÁRA SZÁZNEGYVENKILENC FORINT

MCMXCVII OKTÓBER

KILENCEDIK ÉVFOLYAM TIZEDIK SZÁM

Beszélgetés 2000-ben **Borisz Berezovszkijjal** 3

Szilágyi Ákos A kelet-európai szökőállam 12

Nick Elsdorf A macesz szigetén 25

Gergely Ágnes *Barokk* 29

Tadeusz Borowski A felkelő halála 30

Konsztantin Pavlov *Versek* 36

Térey János *Versek* 38

Bíró Péter Hány nap alatt melegszik át egy ház? 41

Horea–Roman Patapievici A politikai osztály 49

Kovács Gábor Század eleji látomás a történelem végéről 51

Moszkva–Petuski–Kreml (A test őrének meséi) 52

Karátson Gábor *Ufók Gyimesben* 60

E számunkat KOVÁCS PÉTER *Állapotrajzaival* illusztráltuk.

2000 IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP. FELELŐS SZERKESZTŐ: HORVÁTH IVÁN.

ALAPÍTÓ SZERKESZTŐK: HERNER JÁNOS, TÖRÖK ANDRÁS, LENGYEL LÁSZLÓ.

SZERKESZTŐTÁRSUNK: KÁLMÁN C. GYÖRGY (1995-TŐL 1996-IG).

GAZDASÁGI VEZETŐ: KEMÉNY MÁRIA.

SZERKESZTŐSÉGI TITKÁR: NÉMETHI LUDMILLA.

LEVÉLCÍM: 1133 BUDAPEST, KÁRPÁT UTCA 17.

TELEFON ÉS FAX: 149-8542

KIADJA A HETI VILÁGGAZDASÁG RT. FELELŐS KIADÓ: SZAUER PÉTER ÜGYVEZETŐ IGAZGATÓ. CÍM: 1037 BUDAPEST, SZÉPVÖLGYI ÚT 35. TELEFON: 436-2000. TERJESZTI A MAGYAR POSTA. ELŐFIZETHETŐ BÁRMELY POSTAHIVATALBAN, VALAMINT A HÍRLAPELŐFIZETÉSI ÉS LAPELLÁTÁSI IRODÁBAN (HELIR), BUDAPEST XIII. LEHEL ÚT 10/A ALATT KÖZVETLENÜL, POSTAUTALVÁNYON VAGY ÁTUTALÁSSAL A HELIR POSTABANK RT. 219-98 636, 021-02 799 PÉNZFORGALMI JELZŐSZÁMRA. ELŐFIZETÉSI DÍJ EGY ÉVRE 1188 FT, FÉL ÉVRE 594 FT, NEGYED ÉVRE 297 FT.

KÉSZÜLT GOUDY ÉS NICHOLAS COCHIN BETŰKKEL. SZEDTE: KOCSIS JÁNOS. TÖRDELÉS ÉS SOKSZOROSÍTÁS: OSIRIS KIADÓ.

ISSN 0864-800X. RÉGEBBI SZÁMAINK KORLÁTOZOTT MENNYISÉGBEN KAPHATÓK A KIADÓBAN.

TÁMOGATÓINK: A MŰVELŐDÉSI ÉS KÖZOKTATÁSI MINISZTERIUM, A SOROS ALAPÍTVÁNY, A NEMZETI KULTURÁLIS ALAP, A JÓZSEF ATTILA KULTURÁLIS ÉS SZOCIÁLIS ALAPÍTVÁNY.

Beszélgetés 2000-ben Borisz Berezovszkijjal

SAJÁT SZEREPÉT A POLITIKÁBAN EGY ÍZBEN ÚGY JELLEMEZTE, HOGY ŐN SPECIÁLIS CÉLFELADATOKAT LÁT EL. AZT HISZEM, HOGY AZ ELSŐ ILYEN SPECIÁLIS CÉLFELADAT BORISZ JELCIN GYŐZELMÉNEK BIZTOSÍTÁSA VOLT A MÚLT ÉVI ELNÖKVÁLASZTÁSON. SZÓVAL, MIVEL IS KEZDŐDÖTT?

– Bizonyára Davossal, 1996 februárjában. Egész pontosan Zjuganov felszólalásával a davosi konferencián. Hirtelen azon kaptam magam, hogy minden egyes szavára emlékszem. Mint ha én ezt hallottam volna már valahol. Túlontúl is jól ismerem ezt a minden értelmet és belső összefüggést nélkülöző handzsát. Egészen addig azt hittem, hogy mindez már visszavonhatatlanul a múlté, hogy a kommunista késérlet Oroszországnak már épp elég emberéletbe került. Ami azonban igazán sokkoló volt Davosban, az a nyugati nagyvállalkozók és politikusok önfeledt lelkesedése, mellyel Zjuganov szavait fogadták. Ők akkor már arra játszottak, hogy Zjuganov lesz Oroszország elnöke, a történelmi tapasztalat láthatólag semmire sem tanította meg őket.

– A LEGENDA SZERINT DAVOS OLYAN ERŐS HATÁSSAL VOLT ÖNRE, HOGY MÉG ÜZLETI VE-TÉLYTÁRSÁHOZ, GUSZINSZKIJHEZ FÜZŐDŐ, KÖZTUDOMÁSÚAN ELLENESÉGES KAPCSOLATÁT IS MEGVÁLDOZTATTA.

– Így igaz. Mikor visszatértem a Sun Star Hotelba, első dolgom volt, hogy szállodai szobámból fölhívjam Vologya Guszinszkijt. (Vlagyimir Guszinszkij, „média-cézár”, 1996-ig a MOSZT-Bank elnöke, a NTV – azaz Független Televízió – országos tévétársaság és az NTV-Plusz műholdas csatornáinak megteremtője, számos lap tulajdonosa, jelenleg a Moszfilm felvásárlására készülő Média-Moszt elnevezésű információs holding tulajdonosa. – *A ford.*) Az igazság az, hogy azonnal elfogadta ajánlatomat: üljünk le, és beszéljük meg a helyzetet. Teljes mértékben osztotta Davossal kapcsolatos érzéseimet. Ez volt az a pillanat, amikor a köztünk folyó kemény konkurenciaharcot háttérbe szorította a közös veszélyérzet. Nem kellett időt vesztegetnünk arra, hogy megtaláljuk a közös nyelvet. Persze Davosban nemcsak Guszinszkijjal beszéltem. Hozám hason-

lóan aggasztónak ítélték a helyzetet Vologya Vinogradov (az *Inkom-Bank* elnöke), Misa Hodorovszkij (a *Menatep Bank* igazgatótanácsának elnöke), Javlinszkij (a *Jabloko* parlamenti frakcióvezetője), Luzskov (Moszkva főpolgármestere). Amikor Csubajsz Davosban tartott sajtókonferenciáján kemény szavakkal illette az – úgymond – megújult kommunizmus kapcsán Davosban megnyilatkozó lelkesültséget, akkor csak ki-mondta azt, amire mindannyian gondoltunk.

– CSUBAJSSZAL FOLYTATOTT ELSŐ MEGBESZÉ-LÉSRE IS DAVOSBAN KERÜLT SOR, HA NEM TÉ-VEDEK.

– Igen. Csubajsz akkor, talán emlékszik rá, éppen menesztették. Kapott már néhány ajánlatot az üzleti szférából, de még csak fízelgette őket, és az volt a benyomásom, hogy nem túl boldog tőlük. Négyszemközt beszéltem vele. Később ő bizonyára másokkal is találkozott. Azt ajánlot-tam neki akkor, hogy próbáljon belőlünk csapatot formál-ni. Nem, nem is csapatot. Azt kértem tőle, hogy egyszerű-en fogjon össze minket.

– MIÉRT ÉPPEN ÖT KÉRTE ERRE?

– Mert ő volt az, akiben mindannyian feltétlenül megbíz-tunk. A pénzügyi elite gondolkod, persze. Pontosán tudtuk, hogy magas állami hivatala idején mindenkitől egyforma tá-volságot tartott, senkivel nem került bizalmas kapcsolatba kö-zülünk, szigorúan ügyelt a formalitásra. Alighanem ez volt a döntő motívum – egyikünk sem kételkedett a tisztességében. Ezenkívül eszében, lelkierejében, szervezőképességében sem. Az egyetlen volt, akit ilyen egyöntetűen féltünk meg. És meg kell mondanom, Csubajsz valóban nem akármilyen képessé-gű ember. Lehet, hogy nem észkombájn vagy ötletember, de nem sokan vannak, akik pontosabbak és gyorsabbak a helyzetértékelés terén, mint ő.

– MI VOLT AZ Ő REAKCIÓJA ERRE A MEGKERE-SÉSRE?

– Egy szemvillanás alatt megértette, miről beszélünk, és azt mondta, hogy az ötletünk lélegzetelállítóan érdekes. Majd megkérdezte: „Ezt tényleg komolyan gondolják?”, mi-re azt mondtam: teljesen komolyan. Megígérte, hogy gon-dolkozni fog a dolgon.

– MÉGIS MI VOLT A LÉNYEGE A CSUBAJSSZAL FOLYTATOTT BESZÉLGETÉSNEK, KONKRÉTAN MIT AJÁNLOTT ÖN FEL NEKI?

A beszélgetés szövegét, melyet Natalja Gevorkjan készített Borisz Berezovszkijjal, néhai nagyvállalkozóval, jelenleg a Nemzetbizton-sági Tanács helyettes titkárával, a *Kommerszant-daily* 1997 június 17-i számából vettük át.

– Hogy fogjon össze minket, hozzon létre belőlünk egyfajta agytrösztöt, amely ellensúlyozhatja a kommunista ellenléteket. Ez az új agytröszt Davosban kezdett formálódni.

– *ÉRDEMES VOLT ILYEN MESSZIRE ELUTAZNI AZÉRT, HOGY REÁLIS KÉPET ALKOSSANAK AZ OTTHON KIALAKULT HELYZETRŐL?*

– Nem volt haszontalan. Saját szemünkkel láthattuk, hogyan fogadják Zjuganovot – úgy fogadták, mintha máris megnyerte volna az elnökválasztást. Érzékelhettük, hogy az orosz társadalom egy része milyen figyelemmel fordul felé és milyen támogatást nyújt neki, hogy például hivatalos szerveink, az ottani követségünk milyen fogadtatásban részesítik. Érdekes beszélgetésem volt például Soros György úrral. Ő kertelés nélkül megmondta nekem: „Néze, hibát követ el, ha nem távozik Oroszországból. Egész sor példám van arra, hogy általam egyébként jól ismert embereknek hogyan tekerték ki a nyakát csak azért, mert tíz körömmel ragaszkodtak a vagyonukhoz, és képtelenek voltak időben elhagyni hazájukat, ahol politikai fordulat állt küszöbön. Ne kövesse el az ő hibájukat, mi itt tökéletesen tisztában vagyunk vele, hogy az önök elnökének semmiféle esélye sincs a jelenlegi választásokon.” Persze ostobaság lenne azt képzelni, hogy Davosban hirtelen megvilágosodáson mentünk keresztül. Mindannyian láttuk, hogy az orosz társadalom helyzete tragikus, hogy az új kurzusban éppoly kevésbé hisznek az emberek, mint a hivatali idejét épp kitöltő elnökben. Davos csak az utolsó csepp volt a pohárban. Itt csupán pont került az i-re, eloszlott minden kétség: senkire nem számíthatunk magunkon kívül. És az utolsó illúzió is szertefoszlott a külföld segítségét illetően. Igen, ezeknek az illúzióknak is Davosban mondtunk végső búcsút. Persze minden bizonnyal a nyugatiak is azt szeretnék, ha nyugati típusú demokrácia lenne nálunk, sőt még segítséget is készek nyújtani ehhez, csak nem saját életsímvonaluk rovására és mindenestre nem úgy, hogy ők is ne húzzanak ebből valamiképp hasznot. Az föl sem merül, hogy áldozatokat hozzanak értünk. Mihelyt kiderült, hogy a kommunisták erőfölénybe kerültek a politikai színtéren, kérdések özönét zúdították Zjuganovra, melyek kizárólag azt firtatták: milyen garanciákat tud adni nekik a nyugati befektetéseket, hosszú távú terveket és szerződéseket illetően. Számukra a játszma már akkor eldőlt.

– *MIHEZ FOGOTT, AMIKOR VISSZATÉRT DAVOSBÓL?*

– Moszkvában azonnal megkerestem Jumasevet és Iljusint (az elnök tanácsadói, Jumasev ma az elnöki adminisztráció vezetője – a ford.), és tájékoztattam őket davosi tapasztalatainkról és ajánlatainkról. Egymást követték a megbeszélések, többek között Csubajsz bevonásával is, aki akkor már teljesen azonosult a mi elgondolásunkkal. Jumasev és én megkértük Iljusint, hogy szervezzen meg egy közös találkozót számunkra az elnökkel, amelyen Vinogradov (Inkom-Bank) Guszinszkij (Moszt-Bank), Hodorovszkij (Menatep-Bank), Szimolenszkij (SZBSZ-Bank), Potanyin (ONEKSZIM-Bank – a zárójeles megjegyzések a fordítótól) és Csubajsz is jelen vannak. Erre hozzávetőleg 1996 márciusában került sor.

– *AZ ÖN ÁLTAL FELSOROLTAK ZÓME A PÉNZÜGYI ELITHEZ TARTOZIK. HA NEM TÉVEDEK, AKKOR EZ AZ ELIT JELCIN VÁLASZTÁSI KAMPÁ-*

NYÁT NEM CSUPÁN SZELLEMI ESZKÖZÖKKEL KÍVÁNTA TÁMOGATNI...

– Szellemi és anyagi eszközök befektetésére egyaránt készen állt.

– *SOKAT VÁRATOTT MAGÁRA AZ ELNÖK VÁLASZA?*

– Nem, a találkozóra nem sokkal az Iljusinnal történt beszélgetést követően került sor, és azt hiszem, nem lehetett túl kellemes az elnök számára. Meglehet, első ízben kellett végighallgatnia egy ilyen szókimondó és kemény beszélgetést, amelyből kiderült, milyen súlyos a helyzet, amelyben valamennyien vagyunk. Attól tartok, hogy az információs blokádnak, amely alá korábbi környezete – Korszakov, Barszukov – helyezte az elnököt, elérte célját. Az a benyomás alakult ki bennünk, hogy Jelcin nincs tisztában a helyzettel, bár most is nehezemre esik ezt így kimondani róla. Kellemetlen volt hallania, amit mondtunk neki: hogy az ellenzéknek óriási esélyei vannak a közelgő elnökválasztáson, hogy az elnök népszerűségi indexe rendkívül alacsony. Azt mondta erre, hogy adataink pontatlanok, helyzetértékelésünk pedig hibás. Képzelteti, milyen vegyes érzésekkel távoztunk tőle. Habár egy fontos momentum mégiscsak volt. Azt hiszem, már búcsúzkodtunk, amikor az elnök, Csubajszhoz fordulva, azt mondta neki: „Anatolij Boriszovics, hálás vagyok önnek a hűségéért.”

– *EZ VOLT AZ ELSŐ TALÁLKOZÁS JELCIN ÉS CSUBAJSZ KÖZÖTT AZT KÖVETŐEN, HOGY MENSZTETTE ÖT?*

– Igen. És ezek a Csubajsznak szóló elismerő szavak, ez volt az első jel számunkra, hogy beszélgetésünknek talán mégiscsak volt valami foganatja.

– *VÉGÜL IS MIT ÉRTEK EL EZZEL A TALÁLKOZÓVAL?*

– Mindent, amit csak akarhattunk. Jóllehet a találkozó bizonytalanságban hagyott minket, Jelcin már másnap elvi fontosságú döntést hozott. Lényegében új struktúrát hozott létre, amely fölött kizárólag ő rendelkezett, ahogyan azt mi is tanácsoltuk neki. Új választási stábot toborzott, amelyet rajta kívül két helyettese, Iljusin és Csernomirgyin irányított. Csubajsz ebben a stábben kapott helyet, az analitikus csoportot vezette. Ily módon az elnökválasztási kampány egész intellektuális terét mi töltöttük be. És még valami: az elnök új információs csatornához jutott, s éppen ez volt az, amit akartunk.

– *UGYE, EKKOR MERÜLT FEL AZ AZ ÖTLET IS, HOGY A VÁLASZTÁSI KAMPÁNY MUNKÁJÁBA VONJÁK BE TATJÁNA DJACSENKÓT, AZ ELNÖK LÁNYÁT?*

– Nagyjából ekkor. Talán valamivel később. Ez Jumasev ötlete volt. Emlékszem, reggel hatkor telefonált rám, és közölte: „Támadt egy egészen szeniális ötletem.” Majd kisvártatva egyetlen nevet mondott: „Tánya”. Félálomban még nem teljesen értettem, hová akar kilyukadni: „Hogyhogy Tánya?” – kérdeztem tőle. Mire ő: „Tányának is ott kell dolgoznia velünk az analitikus csoportban.” Erre aztán felocsúdtam és mondom neki: „Ide figyelj Válya, az ötlet nem rossz, de...” Az az igazság, hogy az ötlet tényleg szeniális volt, de akkor még nem tudtam eléggé értékelni. Ez tette lehetővé számunkra, hogy közvetlenül az elnökhöz áramoltassuk az információkat. Így tökéle-

tesen követni tudta az eseményeket. Világos, hogy ezen az úton torzítatlan információkhoz jutott, hiszen nehéz Tatjana Djacsenkóról azt föltetelezni, hogy bármilyen célja lett volna azon kívül, ami a mi célunk is volt.

– **KICSIT ELŐRESZALADVA: AZ ELNÖK LÁNYÁNAK JELENLÉTE A MAGUK CSOPORTJÁBAN TÉNYLEGESEN BEFOLYÁSOLTA AZ ESEMÉNYEK ALAKULÁSÁT?**

– Milliószerosan. Olyan rövid távon, mint egy választási kampány, lépten-nyomon azonnali döntésekre van szükség, melyeket az elnökön kívül senki sem hozhat meg. Ezért volt létfontosságú, hogy az új információs csatorna operatív legyen, és az elnök kellő bizalommal kezelje.

– **ÉS HOGYAN REAGÁLT EZEKRE AZ ÚJÍTÁSOKRA A MÁSIK VÁLASZTÁSI STÁB – SZOSZKOVÉ?**

– Idegesen. Eleinte nem is egészen értették, mi zajlik körülöttük, az elnök környezetében ugyanis hirtelen igen csak megváltoztak az erőviszonyok. Mindeközben mi kifejezetten kerültük a konfrontációt, sőt, hatalmas erőfeszítéseket tettünk, hogy normalizáljuk a kapcsolatokat velük.

– **A KÉT VÁLASZTÁSI STÁB KÖZÖTTI VISZONYT NAGYJÁBÓL TÜKRÖZI A BEREZOVSZKIJ ÉS KORZSAKOV KÖZÖTTI VISZONY ALAKULÁSA. ELEINTE EZ EGÉSZ TÜRHEŐ VOLT, AZTÁN EGYSZERIBEN MEGSZAKADT. NEM IS ANNYIRA AZ ESEMÉNYEK SORRENDJE, MINT INKÁBB BELSŐ TARTALMA LENNE ÉRDEKES ITT.**

– Valóban, amikor Davosból visszatértem, még kapcsolatban voltam Korzsakovval. A végleges szakításra a múlt év március 17-én került sor a nevezetes események kapcsán.

– **NEM ELŐSZÖR HALLOK EZEKRŐL AZ ESEMÉNYEKRŐL, DE MOSTANÁIG SEM TUDOM, HOGY VÉGEREDMÉNYBEN MI IS JÁTSZÓDOTT LE A KULISZÁK MÖGÖTT. A FŐPRÓBÁT MEGTARTOTTÁK, DE AZ ELŐADÁS ELMARADT?**

– Ez az egész társaság – Korzsakov, Szoszkovec, Barszukov – rendkívül erős nyomást gyakoroltak az elnökre, hogy halassa el a választásokat. Ehhez a lehető legsötétebb és legveszedelmesebb utat ajánlották Jelcinnek: a kommunista párt betiltását, a Duma szétkergetését és az esedékes elnökválasztás elhalasztását két évvel. Világos, hogy ez az elképzelés teljességgel kivihetetlen volt – nemcsak a törvényességet sértette, de a hatalomnak ereje sem volt a realizálásához. Abban, hogy nem került sor a megvalósítására, kulcsszerepe volt Anatolij Kulikov belügyminiszternek. Mikor ugyanis megkérdezték, ő közölte, hogy nem tudja garantálni egy ilyen döntés végrehajtását. Rajta kívül hatalmas szerepet játszott a veszély elhárításában Csubajsz, Csernomirgyin és az éppen akkor létrejött új kampánycsapat egésze. Fogalmam sincs róla, konkrétan kitől származott ez az ősrült terv, de tény, hogy Korzsakov és kompániája mindent elkövetett, hogy megvalósítsa.

– **TALÁLKOZOTT-E AZ ELNÖKKEL, AMIKOR EZ A KÉRDÉS DÖNTÉS ELŐTT ÁLLT?**

– Nem, ekkor épp Guszinszkijjal volt találkozóm, és amikor értesültünk róla, mi készül, ráébredtünk, hogy üttött az óra, most rajtunk a sor: meg kell próbálnunk a tö-

megkommunikáció révén az események elébe vágni, azaz tájékoztatni a nyilvánosságot, hátha így még elhárítható az események bekövetkezése. Emlékezzen csak vissza, milyen közel jártunk ahhoz, hogy ez az ősrült forgatókönyv valóra váljon: a Duma épülete köré egy bombariadó miatt épp ezekben a napokban vontak kordont... Az új csapat első nagy győzelme az volt, hogy meghiúsította Korzsakovék forgatókönyvének megvalósítását.

– **AZ ELNÖK BIZONYÁRA SEJTETTE, HOGY A KÉT CSAPAT NEM RAJONG TÚLSÁGOSAN EGYMÁSÉRT. PRÓBÁLTA SZABÁLYOZNI VALAHOGY A KAPCSOLATAIKAT?**

– Volt egy pillanat, amikor éles konfrontáció robbant ki közöttünk. Én akkor elmentem az elnökhöz, és a következőt mondtam neki: „Borisz Nyikolajevics, nem győzhetünk, ha hagyjuk megosztani magunkat. Semmi jó nem fog származni abból, ha azok, akik korábban maga mellett voltak, most ellenünk kezdenek el játszani, saját játékeret hasítva ki maguknak. A vitákat halasszuk a választások utánra.” Az elnök megkérdezte, hogy konkrétan mire gondolok. Korzsakov és Barszukov nevét mondtam. Azonnal felhívta Korzsakovot: „Alekszandr Vasziljevics, fel kell vegye a kapcsolatot Berezovszkijjal.” Korzsakov, ha vonakodva is, tudomásul vette ezt: „Hát ha ez végleges döntés, akkor engedelmeskedem” – mondta Jelcinnek. Hasonló telefonbeszélgetésre került sor Barszukovval. Kiléptem Jelcin dolgozószobájából, és egyenesen Korzsakovhoz mentem. Jelentették neki, hogy ott vagyok. Három és fél órán át vártam, hogy fogadjon. Sokan vártak rá és persze mindenki tisztában volt vele, mi folyik itt. Végül felálltam, és azt mondtam: „Most már nincsenek kétségeim afelől, ki az elnök ebben az országban. Egy biztos, nem Borisz Nyikolajevics Jelcin.” Az ellenségeskedés ettől kezdve visszafordíthatatlanná vált. Sem Korzsakov, sem Barszukov nem engedelmeskedtek az elnöknek, és nem voltak hajlandók egy csapatban játszani vele.

– **ÉS HA ENGEDELMESEKEDTEK VOLNA? VAJON LEHETSÉGES VOLT-E BÁRMIFÉLE EGYSÉG KÉT ILYEN GYÖKERESEN ELLENTÉTES CSAPAT KÖZÖTT?**

– Természetesen tisztában voltunk vele, hogy Jelcin győzelme esetén, föltéve, hogy ezek az emberek maradnak mellette, bármi megtörténhet Oroszországban. Valóban nagy volt a befolyásuk az elnökre. Nagy vonalakban mi a következőképp ítéltük meg a helyzetet: egyfelől van a vörös fasizmus – a kommunisták, másfelől pedig a barna fasizmus – és ez Korzsakov, Barszukov, Szoszkovec. És nekünk e két jéghegy közötti keskeny szoroson kell átjutnunk. Mit mondjak, nem volt egyszerű feladat.

– **NEM TARTOTTAK ÖNÖK KORZSAKOV TÓL? HISZEN KORZSAKOV MÉRHETETLEN HATALMAT ÖSSZPONTOSÍTOTT A KEZÉBEN. ÉS ELŐTTEM MINDMÁIG NEM EGÉSZEN VILÁGOS, EKKORA HATALOM BIRTOKÁBAN HOGYAN VESZTHETTE EL A JÁTSZMÁT.**

– Úgy veszem észre, hogy ön szép lassan a nevezetes „kalap pénz” felé terelgeti a beszélgetésünket. (Berezovszkij itt arra a dollárokkal teli kalapdobozra utal, amelyet a Csubajsz-féle kampánycsapat két oszlopos tagjánál foglaltak le Korzsakov biztonsági szolgálatának emberei, amikor azokat a Kremlből kijövet letartóztatták. Korzsakovék vé-

gül is ebbe a letartóztatási históriába buktak bele, közvetlenül a második választási forduló előtt – *A ford.*) Rendszerben. Néze, azon a bizonyos március 17-i napon, amikor az elnök a törvényes út mellett döntött, nem volt okunk a tömegmédiának bevetésére. Úgy gondolom, hogy Korszakov és emberei nem voltak egészen tisztában vele, hogy a hatalomtól közvetlenül nem függő tömegtájékoztatási eszközöknek mi a hatásuk, és mire képesek. Mármint, ami azt a bizonyos dobozban kicsempészett „kalap pénzt” illeti, ez volt az első eset, hogy a biztonsági szolgálat a nyilvánosság színe előtt találta magát, és itt kellett számot adnia tevékenységéről. Pontosan itt, ahol most beszélgetünk, ezen a helyen született meg a döntés. (A beszélgetés színhelye a LogoVAZ klubépülete volt a Novokuznyeckij utcán. – *A ford.*) 1996. június 19-én – a két választási forduló között – ugyanis éppen itt gyűlünk össze estefelé. Mi kellett Korszakovnak? Bizonyítékok arra, hogy az elnök körül megjelenő új emberek nagy pénzeket szíbolnak el. Végiggondolva, mit tehetünk, először fogalmaztuk meg világosan a magunk számára: a biztonsági szolgálatokkal szemben mindig alulmaradunk, ha suba alatt próbálunk cselekedni. Mihelyt azonban a nyilvánosság elé tárjuk viszálunkat, a helyzet megfordul: a reflektorfény megbénítja őket. Ilyen körülmények között képtelenek dolgozni. Legalábbis azok a titkosszolgálatok, amelyek még a szovjet hatalom időszakában jöttek létre. Márpedig Korszakov mégiscsak a KGB öröksége.

– GONDOLOM, AZÉRT NEMCSAK A KIALVATLANSÁGTÓL GYŰRÖTT ARCÚ TÉVÉBEMONDÓK JÁTSZOTTAK SZEREPET AZON AZ ÉJSZAKÁN, HANEM AZ A LEHETŐSÉG IS, HOGY BÁRMIKOR KÖZVETLEN KAPCSOLATBA LÉPHETTEK AZ ELNÖKKEL. APROPÓ, VOLT EGYÁLTALÁN KÖZVETLEN ÖSSZEKÖTTÉS CSUBAJSZ ÉS AZ ELNÖK KÖZÖTT!

– Igen, Csubajsznak ez volt az egyik feltétele, az elnöki csapat munkájában enélkül részt sem vett volna.

– ÖSSZE TUDNÁ FOGLALNI, MILYEN ELVRE VAGY ELVEKRE ÉPÜLT AZ ÖNÖK VÁLASZTÁSI STÁBJÁNAK A STRATÉGIÁJA?

– Nagyon pontosan tudtuk, mi a célunk, és azt is, hogy ezt milyen eszközökkel lehet elérni. Még Davosban megfogalmaztunk egy első hallásra teljesen banális alap gondolatot, amelyhez mindvégig tartottuk magunkat: a választásokat az fogja megnyerni, akinek erősebb akarata van. Ez csak amolyan bölcselkedő szentenciának hat, pedig teljesen konkrét dologról van szó. Szerintem különben a kommunisták elsősorban azért vesztek, mert nem voltak tisztában vele, hogy valójában kivel is állnak szemben, ki a fő ellenfelük. Azt hitték, hogy az akaratgyöngye demokraták állnak a másik oldalon, valójában azonban – gondoljon csak a tizenhármak levelére (Berezovszkij itt arra az általa kezdeményezett, és 13 orosz pénzügyi által aláírt levélre utal, amely 1996 májusában jelent meg, és a tulajdonosi elit figyelmeztetését tartalmazta a front két oldalán felsorakozott orosz politikusokhoz: „térjenek észre, és ne kockáztassák a politikai stabilitást Oroszországban!” – *A ford.*) – stílusosan fogalmazva a „kapitalizmus vicsszorgó pofájával” találták szembe magukat. Ahhoz pedig már nem volt kellő erejük, hogy vele is megmérkőzzenek. Az alap gondolat végtelenül egyszerű volt: éreztetni kell az emberekkel, hogy nincs okuk félni a kommunisták győzelmétől. Hiszen sokan voltak, akik készek lettek volna a kommu-

nisták ellen szavazni, de megrémítette őket a lehetőség, hogy hatalomra jutásuk esetén a kommunisták kideríthetik, kire adták le voksukat, és akkor végük... Pontosan ezeket az embereket céloztuk meg, őket kellett megszabadítani a félelmüktől, megmutatni nekik, hogy vannak, akik nem félnek. Ez volt a legfontosabb, amit sikerült elérnünk.

– EMLÍTETTE AZ IMÉNT A TIZENHÁRMAK NAGY PORT FELVERT LEVELÉT. EZZEL KAPCSOLATBAN IS SOK MINDEN HOMÁLYOS MÉG. TUDOTT-E RÓLA PÉLDÁUL AZ ELNÖK, HOGY NEM Ő VOLT A LEVÉL IGAZI CÍMZETTJE?

– Az elnökkel megállapodtunk, hogy teljesen szabad kezdet ad nekünk a magunk területén. Biztos lehetett benne, hogy nem fogunk ellene játszani, és így nem érték őt felkészületlenül legmeredekebb húzásaink sem. Nemcsak az őszinteségünkben hihetett, hanem abban is, hogy kellő hozzáértéssel mérjük fel a mindenkori helyzetet. A 13-ak levele természetesen a társadalomnak szólt. Az eltökéltség és az erő demonstrációja volt ez. Az utolsó bekezdésen vita robbant ki az aláírók között. Végül megfogalmazásban valahogy így hangzott: „a hazai vállalkozóknak megvannak a szükséges erőforrásaik és megvan bennük a kellő akarat is hozzá, hogy észre térítsék mind a túlságosan elvtelen, mind a mindenféle kompromisszumtól elzárkózó politikusokat”. Ez a kemény megfogalmazás meglepte a társadalmat. A döntő az volt, hogy megmutassuk az embereknek, van olyan erő, amely megvédelmezi jogukat a szabad akaratnyilvánításra. Egyszerűbben fogalmazva, nincs mitől félniük, ha a rájuk nehezedő nyomás ellenére saját akaratukat nyilvánítják ki a szavazáskor.

– VAGYIS A TÁRSADALOM INGADOZÓ RÉSZÉT AKARTÁK MEGNYERNI, AZOKAT, AKIK – TARTVA A KOMMUNISTÁK KÖZELGŐ HATALOMRA JUTÁSÁTÓL – FÉLELMŰKBEN RÁJUK SZAVAZTAK VOLNA, JÓLLEHET TÁVOLRÓL SEM OSZTOTTÁK NÉZETEIKET...

– Nyilvánvalóan elvi jelentősége van annak, hogy egy normális állampolgár ne féljen szabadon kinyilvánítani a véleményét, bármilyen kemény legyen is az. A demokratikus társadalmakban nagy fontossága van a közvélemény-kutatás intézményének, amely minálunk még gyerekcipőben jár. A visszacsatolás biztosítja, hogy a hatalmi döntéseket a társadalommal összhangban és ne az ellenében hozzák. Ez az előfeltétele annak, hogy a hatalom előtt ne csak az legyen világos, amit ő akar, hanem az is, amit a társadalom. A totalitárius rendszerben ez persze szükségtelen, ott csak azt kell szem előtt tartani egy-egy döntés meghozatalakor, hogy kimennek-e utána az utcára az emberek dorongokkal vagy nem. A demokráciákban ezzel szemben létfontosságú a hatalom számára a társadalmi visszacsatolás. Ez a visszacsatolás valósul meg a közvélemény intézményében. Éppen a választások menete során éreztem először, hogy mennyire így van ez. Szasa Oszlon, a „Közvélemény” alapítvány létrehozója páratlan lehetőséget biztosított számunkra az úgynevezett „fókuszcsoportokra” épülő felméréseivel. Ezen keresztül ugyanis kipróbálhattuk, hogy egy-egy ötletünkre mi lesz a társadalom várható reakciója. Hittünk benne, hogy a győzelem demokratikus úton is kivívható, nincs szükség olyan erőszakos eszközökre, melyeket Jelcinre próbált ráerőltetni régi csapata. És végül, mint láthattuk, maga a kommunista ellenzék is elfogadta a választások végeredményét.

– SOK MINDEN KÍVÜL ESIK ENNEK A BESZÉLGÉ-
TÉSNEK A KERETÉN – A FOLYOSÓI BESZÉLGÉ-
SEK, AZ INFORMÁLIS KAPCSOLATOK, A DIPLO-
MÁCIA ÉS PÉNZ VILÁGA –, AMI MIND-MIND A
VÁLASZTÁSI HARC TECHNOLÓGIÁJÁNAK RÉ-
SZÉT KÉPEZI. MINDENESETRE, HA JÓL LÁTOM,
VOLT NÉHÁNY NAGYON RÁZÓS PONTJA A KAM-
PÁNYNAK, AMELY KOCKÁZATOT JELENTETT BO-
RISZ JELCIN ESÉLYEI SZEMPONTJÁBÓL IS. GON-
DOLOK PÉLDÁUL LEBEGY ÉS JAVLINSZKIJ LE-
HETSÉGES VÁLASZTÁSI SZÖVETSÉGÉRE.

– Nem hiszem, hogy a választások időpontjában ez túl nagy veszélyt jelentett volna. Ha veszélyes volt, akkor csak annyiban, hogy szavazatokat vont el Jelcintől és ezzel a kommunisták kezére játszott.

– ÚGY VÉLI, HOGY HA EZ A VÁLASZTÁSI SZÖ-
VETSÉG REALIZÁLÓDOTT VOLNA, AKKOR A MÁ-
SODIK FORDULÓBAN MÁR ESÉLYTELEN LETT
VOLNA?

– Az én értékelésem szerint igen.

– A LEBEGY-JELCIN VÁLASZTÁSI SZÖVETSÉG
VISZONT BIZTOSÍTOTTA UTÓBBI GYŐZELMÉT
A MÁSODIK FORDULÓBAN. MIKOR MERÜLT
FEL, HOGY LEBEGY SZAVAZATAIT FELHASZNÁL-
JÁK?

– Így nem korrekt a kérdés. Maga a gondolat már a ti-
zenhármak levelében felmerül, mikor arról van szó, hogy a
politikai vezetőknek kompromisszumkésznek kell lenniük
az erőszakos konfrontációk elkerülése érdekében. Mind-
járt a levél megjelenése után ennek megfelelően kezdtünk
tevékenykedni. Nemcsak Lebeggyel ültünk le beszélgetni,
de találkoztunk Zjuganovval, Fjodorovval is, folytattunk
megbeszéléseket Javlinszkijjal és másokkal, akiknek politi-
kai befolyásuk volt, és indultak az elnökválasztáson.

– SZÖVETSÉGESÜL MÉGIS ÉPP LEBEGYET VÁ-
LASZTOTTÁK.

– A konkrét politikusi lehetőségeiből indultunk ki, és
persze az sem volt mellékes számunkra, hogy milyen néze-
teket képvisel. Világos volt, hogy az emberek többsége úgy
tekint Alekszandr Ivanovicra, mint a tettek emberére, aki
előre akar menni. Ő maga is azt mondta, hogy nem lehet
visszafordulni az úton, amire léptünk. Ezenkívül karizmatikus
politikus volt, politikai nézeteit illetően pedig centrista.

– ÉS MÉGIS: LEBEGY VÁLASZTÁSI KAMPÁNYÁ-
NAK FELPÓRGÉSE NAGYON IS VÁRATLAN VOLT
– EGYSZERIBEN FELKÉSZÜLT ARCULATTEREM-
TŐK VETTÉK KÖRÜL, HATÁSOS KLIPEKKEL
KEZDTE BOMBÁZNI A VÁLASZTÓKAT A TELEVÍ-
ZIO KÉPERNYŐJÉRŐL...

– Ami az arcullatteremtőket illeti, szerintem éppen
hogy nem voltak nagyon felkészültek. Lebegy csapata job-
bára teoretikusokból állt. Csak ismételni tudom magamat,
de tényleg ez a lényeg: a kommunista ellenzék nagyszertű-
en felkészült a teoretikusok és a demokraták elleni harcra. Az
eltelt öt évben alaposan kiismerték a demokrata tábor politi-
kusait: mi telik tőlük, és mennyire elszántak. Épp ezért voltak
olyan biztosak a győzelmiükben. Ez a magabiztosság még egé-
szén külsőséges jelekben is megmutatkozott – hadd utaljak hir-
telenében arra, mennyire más lett Gennagyij Zjuganovnak
még a járása is ekkoriban. Új erő lépett azonban színre, és ez

teljesen váratlanul érte őket. Hadd nevezzem nevén
mindenféle képmutatás nélkül: ez az új erő nem volt más,
mint a fiatal oroszországi tőke. Első ízben mutatta meg a
legújabb orosz történelemben, hogy az érdekeit fenyegető
halálos veszedelemmel szemben képes egységesen szembe-
szállni, hogy nem ostoba, hogy távolról sem olyan éretlen
már, megvan benne a kellő akarat és elszántság, nem úgy...

– ...MINT A PUHÁNY DEMOKRATÁKBAN.

– ...nem úgy, ahogy a demokratákat általában elkép-
zelik.

– NEM VOLT-E A FIATAL OROSZORSZÁGI TŐ-
KÉNEK EZ A SZÖVETSÉGE PUSZTÁN TAKTIKAI
JELLEGŰ? NEM HULLOTT-E SZÉT AZÓTA?

– Ez stratégiai szövetség természetesen, mivel hosszú tá-
vú érdekeken alapul. Mára persze már más körvonalakat
öltött. A tőke átcsoportosulása következtében az egyes cso-
portok között ellentétek támadtak, még hozzá nem is cseké-
lyek. A pénzügyi-ipari csoportok irdatlan arányú átrendeződése
megy ma végbe nálunk. Nyilván ismeri, milyen harc rob-
bant ki olyan korábbi partnerek között, mint az ONEKSZIM-
Bank és a LogoVAZ, a Menatep és az INKOM-Bank. Példa
bőven van. De ebben nincs semmi természetellenes. Ha
megint komoly közös problémák merülnek föl, a szóban
forgó tőke újra egyesíteni fogja erejét.

– EZ VOLT HÁT AZ A TŐKE, AMELY MEGLÁTO-
GATTA LEBEGY TÁBORNOKOT A VÁLASZTÁSI
KAMPÁNY FINISÉBEN. ELBŰVÖLTÉ ÖNÖKET A
TÁBORNOK?

– Kétségkívül erős benyomást tett ránk, de volt valami
kettősség is ebben. Lebegy szó szerint megismételt előt-
tünk sok mindent, amit már amúgy is untig ismertünk tő-
le, nem mindig válaszolt viszont azokra a kérdésekre, ame-
lyeket feltettünk neki. Egy meglehetősen céltudatos és
önálló politikus képe bontakozott ki előttünk, aki pontos-
an érzékeli, mit akar a nép. Egészében tehát pozitív be-
nyomást tett ránk, de – mint utóbb kiderült – nemcsak
ránk, bankárokra, hanem a választók többségére is. Azt
akarom ezzel mondani, hogy a pénzemberek távolról sem
szakadtak el annyira a néptől, mint azt általában feltétele-
zik. De akárhogy legyen is, Lebegyet először a vállalkozók
választották, és csak azután a nép.

– AMENNYIRE TUDOM, ÖN MEGLEHETŐSEN BI-
ZALMAS KAPCSOLATBA KERÜLT LEBEGGYEL.
VOLT-E OLYAN PILLANAT, AMIKOR ÚGY ÉREZ-
TE, HOGY INKÁBB ÓRÁ KELLENE JÁTSZANIA?

– Mint elnökre? Soha. Mint olyan emberre, akinek tö-
rekvései rokonok a mieinkkel – feltétlenül. Demokratikus
Oroszország liberális piacgazdasággal. Az az érzés, hogy a
céljaink közösek, nagyon sokáig elkísért engem.

– MÉG AZUTÁN IS, HOGY LEBEGY A KREMLBE
KERÜLT?

– Azután is, még egy hónapig legalább.

– MI TÖRTÉNT EZ ALATT A HÓNAP ALATT?

– A Nemzetbiztonsági Tanács titkáráként Lebegy elég
hamar saját játszmába kezdett. Ha nem a hatalmi appará-
tus tagja lett volna, akkor azt mondanám, hogy erre min-
den joga megvolt. Csakhogy ő a ráruházott hatalmat épp a
hatalom ellen fordította, és ez már inkorrekt volt tőle.

– VOLT-E OLYAN PONT A VÁLASZTÁSOK SORÁN, AMIKORTÓL CSUBAJSZ CSAPATA SEGÍTT LEBEGY VÁLASZTÁSI KAMPÁNYÁNAK FELPÖRGETÉSÉBEN? GONDOLOK A PÉNZRE, A TELEVÍZIÓRA ÉS EGYEBEKRE.

– Nézze, ha Lebegy helyén másvalaki lett volna, és mindart a támogatást megkapta volna, amit tőlünk Lebegy, akkor az eredmény egészen más lett volna, mint így. Hogy az eredmény az lett, ami, az elsősorban és vitathatatlanul Lebegy érdeme, és csak azután azé az analitikus csoporté, amely Jelcin újraválasztására jött létre.

– HOGYAN ALAKULT A KÉSŐBBIEKBEN JELCIN ÉS LEBEGY VISZONYA?

– Gondolom, Borisz Nyikolajevics eleinte határozottan rokonszenvezett vele, habár bámulatos intuíciójával minden bizonnyal megsejtett valamit abból a veszélyből is, ami később aztán valóra vált. Csak akkor változott meg viszonya a tábornokhoz, amikor Lebegy azonnal nyílt harcba kezdett az elnöki posztért, mihelyt Jelcin egészségi állapota rosszabbra fordult.

– ÉS LEBEGY? Ő HOGYAN VISZONYULT JELCINHEZ?

– Nem tudnám megmondani. Ismeretségünk elején rendkívül őszinte és nyílt ember benyomását tette rám. Ebből indultam ki, mikor hosszú beszélgetéseink során megvitattuk vele Oroszország helyzetét és jövőjét. Aztán lassanként kezdtem észrevenni, mikor nem őszinte. De ami még ennél is rosszabb, rájöttem, hogy hiányzik belőle az önállóság. Ismeri azt, amikor valakinek mindig aszerint változik a véleménye, hogy kivel beszélt utóljára?

– NOS, AKKOR TALÁN GONDOSKODNI KELLETT VOLNA, HOGY MEGFELELŐ EMBEREK VEGYÉK KÖRÜL, HA MÁR CSAKUGYAN ÚGY ÁLL A DOLOG, AHOGY MONDJA.

– Dehát mi nem bábfigurát akartunk, hanem igazi szövetségest. Lebegyet így vettük számításba és nem másként. Hiszen többségében ugyanazokat az értékeket deklarálta, amelyek mihozzánk is közel álltak. Később értettük meg, hogy számára ennek csak konjunktúris jellege volt, hogy csak populizmus volt – igaz, a legkifinomultabb fajtából, és ezért nem annyira nyilvánvaló, mint például Luzskov esetében. Találkoztam még párszor Lebeggyel azután is, hogy a Kremlbe került, megpróbáltam megértetni vele valamit, de elutasító tekintetében ütköztem.

– MIKOR TETTEK PONTOT KAPCSOLATUK VÉGÉRE?

– A haszavszejti békemegállapodás aláírása előtt, amikor beszéltem Lebeggyel, és elmondtam neki: a háborút sikerült ugyan megállítani Csecsenföldön, és ennek a jelentősége vitathatatlan, de az aláírásra váró dokumentum, ha szövege így marad, óriási gondokat fog okozni Oroszország-

nak mindjárt az aláírás másnapjától. Hogy ez mennyire így van, azt módomból volt saját bőrömmön megtapasztalni, mikor Lebegy leváltása után nekem is részt kellett vennem a csecsen békefolyamat biztosításában. Egyfelől csakugyan kivételesen bátor és helyes lépés volt a békeszerződés aláírása, másfelől azonban ugyanezt az eredményt el lehetett volna érni azok nélkül a súlyos következmények nélkül is, amelyeket az okmány magában rejtett. És ezek a következmények még nagyon sokáig fogják éreztetni hatásukat. Ezt akkor nyíltan megmondtam neki. Nézze, a végtelenségig lehet arról fecsegni, mi köze van egy üzletembernek a Nemzetbiztonsági Tanács titkárához, és egyáltalán hogy jöttem én ahhoz, hogy beleszóljak ezekbe a dolgokba, és a kispolgár nézőpontjából ebben talán van is némi logika. A valóság azonban más. A választási győzelmet vele együtt, a szóvalóságos értelmében együtt értük el, úgyhogy Lebegy pontosan tudta, hogy nem közömbös nekünk az ország sorsa és a mi tanácsaink nem mindig a legostobábbak. Egyáltalán nem kötelező megfogadni őket, de nem árt figyelembe venni, mint az egyik lehetséges nézőpontot.

– LEBEGY VÁLASZTÁSI HAJRÁJA ÓRIÁSI PÉNZEKET EMÉSZTHETETT FEL.

– Nem ismeretes előttem, milyen forrásból finanszírozták Lebegy kampányát. Egy biztos, a mi csapatunk nem finanszírozta őt. Igaz viszont, hogy minden tekintetben – így többek között a ORT (a közszolgálati televízió Bere-zovszkij kezében lévő csatornája – *A ford.*) képernyőjén is élvezhette a „legnagyobb kedvezmény elvét”. S ezt ő száz százalékig ki is használta.

– MI BIZTOSÍTOTTA VÉGÜL JELCIN GYŐZELMÉT?

– A nép akarata, hogy ne legyen visszatérés a kommunizmushoz. És ezek nem pusztán szép szavak. Mikor a történeteket kielemeztük, kiderült, hogy erőfeszítéseink eredményeként 10-15 %-kal több választó szavazott a reformkurzus folytatására, mint azt előzetesen bemértük. Az emberek nem akartak visszatérni a múlthoz, és Jelcin igazi győzelme az volt, hogy ezt az akaratot meg tudta személyesíteni.

– AZ ÖNÖK NEMZEDÉKILEG FIATALABB ÉVJÁRATOKBÓL ÁLLÓ CSOPORTJA STRATÉGIAI PARTNERÉNEK TEKINTI JELCINT?

– Ezt mi sohasem rejtettük véka alá. Azon a bizonyos első találkozón nyíltan megmondtuk neki: ha őt akarjuk az elnöki székben látni, akkor merőben racionális megfontolásokból, azért, mert szerintünk ma ő az egyetlen ember Oroszországban, aki képes megnyerni az elnökválasztást, és folytatni a reformkurzust. Ne feledje, végső soron mi magunk is ennek a reformkurzusnak a termékei vagyunk.

FORDÍTOTTA SZILÁGYI ÁKOS

Borisz Berezovszkij választása

(A FORDÍTÓ HOSSZÚ JEGYZETE)

A magyar olvasó előtt Borisz Berezovszkij neve szinte ismeretlen, habár azokon a listákon, amelyek Oroszország legbefolyásosabb politikusainak és üzletbereinek neveit rangsorolják (a két névsor posztorosz földön gyakorlatilag fedi egymást), Berezovszkij – Jelcin, Csubajsz, Csemomirgin, Nyemcov, Luzkov után – stabilan tartja a 7. helyet, alig valamivel maradva le Rem Vjahirev (újabb ismeretlen név) mögött, aki a – tulajdonjogilag mindmáig rejtélyes módon – Csemomirginhez kötődő *Gazprom* feje, és – mit tesz isten! – a múlt év novemberében – közmelegre – a Nemzetbiztonsági Tanács helyettes titkárává kinevezett Borisz Berezovszkij többségi tulajdonában levő *Szibnyefty* (a piaci értékük szerint rangsorolt oroszországi óriásvállalatok listáján a 22. helyet foglalja el) igazgatótanácsának élén is áll. Nos, mint mondom, Berezovszkij nevének dallama még nem lopta be magát a politikára kihelyezett magyar fülekbe (üzleti körökben persze minden bizonnyal nálunk is gyakrabban emlegetik – meglehet, olykor édesanyja emlékét is fel-felemlgetve –, mint Jelcin elnökét), de hát a szóbanforgó fülek egy idő óta különben is süketséget színelnek mindennel szemben, ami Oroszországban ténylegesen bekövetkezett vagy éppen zajlik. Amiként a magyar diplomácia bénaságot, a magyar sajtó pedig – sok tisztelet az igen kevés kivételnek – vakságot. *La Russie n'existe pas, messieurs! (Passez nous, bien sûr!)* Ha pedig mégis létezik, annál rosszabb neki! Úgyis minden a piacon dől el. Márpedig a kis Magyarország – mint azt mostanában lépten-nyomon tudatja polgáraival és a nagyvilággal – növedési pályára állt. Nő, egyre nő, s talán csak a mesebeli béka tudná megmondani, hol fog egykoron megállni. Mert ottan lesz a Kánaán. Végére is ma már a politikai „sorskérdések” is a gazdaság teraszán talán dőlnek el: a gazdagabb, a sikeresebb diktál, a szegényebb, a kudarcos szolgál és teljesít. Mindennek be- és átlátása akár politikai bölcsességre is utalhatna. Politikailag összezsugorodni, kicsinek lenni, szinte láthatatlannak, *miként a strucc!* Ám ehhez némi homok is kellene. Mindenesetre több, mint amennyi a kis magyar homokozóban növedéséni pályára lépett magyar strucc rendelkezésére áll. Meglehet, hogy ehhez a struccpolitikához még a NATO, sőt az EU homokja sem lesz elegendő, sőt, talán az isten homokja is kevés hozzá. Elképzelhető, hogy egy növekvőben lévő kis ország gazdasági egészségének kifejezetten árt, ha nem földelgozza, hanem eltünteti szeméi elől a regionális „rögvalóság”, amelybe – ó, jaj! – Oroszország szép nagy röge is beletartozik.

Ez év elején az amerikai üzletemberek lapja, a tekintélyes *Forbes* „Godfather of the Kremlin” című cikkében úgy mutatta be a menesztett Lebegy tábornok helyett múlt év október 29-én a Nemzetbiztonsági Tanács élére kinevezett új titkár, Ivan Ribkin helyettesét, Borisz Berezovszkijt, a neves üzletembert, az elnökválasztási kampány „écesgéberét”, mint az orosz maffia „keresztapját”, aki már „a spájzban van”, ami Oroszországban köztudomásúlag a Kremlt jelenti. Berezovszkij a lapot beperelte, és a pert valószínűleg meg is fogja nyerni, mivel az angol királyi bíróság előtt, ahová az ügy kerül, a cikkben közölt állításokat a felperesnek kell bizonyítania, márpedig a *Forbes* újságírója minden gyanús üzemet, megrendelt gyilkosságot, melyet az orosz sajtó valaha is Berezovszkij nevével hozott összefüggésbe, cikkében az új helyettes titkárnak tulajdonít. Ártatlanság vélelme ide, megnyerhető per oda – a botrány bombája felrobbant, és megvolt a maga hatása is. Igaz, robbantak már külön bombák is Berezovszkij alatt, például mindjárt egy a Mercedesében, de miként akkor, most sem görbült meg egyetlen hajszála sem.

Borisz Abramovics Berezovszkij nem átlagos és nem tipikus „újorosz”. Mielőtt vállalkozó lett volna, figyelemre méltó tudományos karrier előtt állt: a '80-as évek végén a fizikai-matematikai tudományok doktoraként az Oroszországi Tudományos Akadémia levelező tagja volt már. Második élete 1989-ben vette kezdetét, mikor létrehozta a LogoVAZ nevű autókereskedelmi céget, amely az AvtoVAZ első számú szállítója lett, és hatalmas pénze- ket vágott zsebre a szovjet autópár termékeinek úgynevezett „re-

exportálása” révén. Az ötlet pofonegyszerű volt. A keményvalutára szomjazó szovjet gazdaság termékei legtöbbször nyomott áron, mélyen a világgiazi és hazai ár alatt keltek el külföldön. Amit tehát az organikus ostoba szovjet állam kivitt a nyugati piacra (ez esetben a VAZ gépkocsijait), azt a leleményes orosz vállalkozó ugyanezen a piacon olcsón és nagyban felvásárolta és hazahozta: a hazai árakhoz képest így mégis 5 adhatta legolcsóbban a kocsikat. Berezovszkij LogoVAZ-a minden szovjet autókereskedelmi cégnél olcsóbban kínálta eladásra a szovjet autópár termékeit. Később a külföldi kocsik eladásán is szépen keresett, miután valahogyan (ne firtassuk, hogyan) sikerült elérnie, hogy behozatalukra vámkedvezményt kapjon. A többi autókereskedő cég ebből fakadó veszteségei egyre növekedtek. Megkezdődött a harc a piac újrafelosztásáért, meghozta minden lehetséges eszközzel. A LogoVAZ parkolóhelyeit támadások érték, hol kézigrántókat hajgáltak rájuk, hol aknavetőből sorozták meg valamelyiket. 1994 tavaszán Berezovszkij lakásának bejárati ajtaján egy kilincsre szerelt kézigrántót hatástalanítottak. Az év nyarán pedig Mercedesre adott robbant bomba, de a merényletben csak sofőre vesztette életét, maga Berezovszkij és testőrei megúszták könnyebb sérülésekkel. A merényletet a moszkvai alvilág egyik „Szilvesztr” fedőnéven közismert vezérének tulajdonították, s akár 5 állt mögötte, akár más, tény, hogy kis idő múltán maga „Szilvesztr” esett áldozatul egy kísérletiesen hasonló merényletnek: most az 5 Mercedesében robbant bomba, de ezúttal a detonáció akkora volt, hogy az alvilági vezér holttestét még primér nemi jegyek alapján sem sikerült azonosítani. (Sokak szerint nem is 5 robbant fel, most is él mint Marci Hevesen, azaz hogy valahol Svájcban.) Ekkoriban hozta létre Berezovszkij az Össz-oroszországi Autós Szövetséget, amelynek részvényeit kisbefektetők vásárolták fel, s amely olcsó „népautó” gyártásával ámfotta a népet. Ebből azonban semmi sem lett. 1995 januárjában viszont Berezovszkij kezébe került az országosan legnépszerűbb, és a határokon túl is legkönynyebben fogható televíziós csatorna, az ORT (Oroszországi Közszolgálati Televízió), jóllehet az elnöki rendeletre részvénytársasággá átalakult Osztankino Televízió részvénycsomagjának csak relatív többsége az övé. Az új televízióban kezdetben a legnépszerűbb orosz médiasztár, Vladiszlav Lisztyev tett szerte szinte korlátlan hatalomra. Valószínűleg elkövette azt a hibát, hogy ezen a hatalmon nem akart osztonni: egy hónappal később bérgyilkosok végeztek vele saját lakása előtt, a lépcsőházban. A merénylet körülményei mindmáig felderítetlenek. Mindjárt a tragédia után megkísérelték ugyan, hogy Berezovszkijt kihallgassák, és lakásában házkutatást tartsanak, ám erre mégsem kerülhetett már sor: a körülmények furcsa összjátéka folytán ugyanis ekkor mentették föl Moszkva rendőrprefektusát és ügyészt.

Berezovszkij médiaterjeszkedése a Jelcin újráválasztásában is kulcsszerepet játszó ORT meghódításával nem ért véget, bár a média az 5 esetében csak „járulékos terület”: a gazdasági expanzióhoz (ami ez idő szerint jószerevével a Berezovszkij többségi tulajdonában levő *Szibnyefty* terjeszkedését jelenti) elengedhetetlen a politikai expanzió, márpedig ezt legkönynyebb a média révén elérni. A politika ma Oroszországban alighanem a legjövédelmezőbb befektetési terület: gyors megtérülés, csillagászati profit, igaz, nem minden kockázat nélkül. A befektetés jórészt a politikai hatalmat, a politikust konstituáló média révén realizálható. (Így volt ez már a tavalyi elnökválasztás során is. Az elnökválasztásba befektetett tőke első, még szenge természetű a nagy orosz bankok jórészt már le is aratták, Csemomirgin és Berezovszkij gáz- és kőolajipari birodalmi pedig – a küszöbön álló nagy privatizációk révén – épp most készülnek learatni.) Innen nézve nem annyira üzleti, mint inkább politikai jelentősége van annak, hogy Berezovszkij vásárolta meg és tartja el a sokáig értelmiségi lapnak számító, majd a „katonaiipari komplexum” vállalkozói csoportjaihoz kötődő, Vitalij Tretyakov szerkesztette *Nyezaviszomaja Gazetát* (a „Független Újság”-ot). Ezenkívül Berezovszkij ellenőrzi a TV-6 tévécsatornát

(26 %-os részvénycsomagjával), és az Ogonyok című, nagy múltú hetilapot. Nemrég terjesztette ki birodalmát az Aeroflot légitársaságra és a Seremtyevo-2 nemzetközi repülőtérre is, mégpedig egyszerűen azzal, hogy az Aeroflot kereskedelmi igazgatójává Szamat Zsabojevet nevezette ki, aki a LogoVAZ-os idők óta Berezovszkij jobbkeze és első számú bizalmasának számít.

Berezovszkij 1996 tavaszán „vált le” Alekszandr Korszakov csapatáról, és ment át Anatolij Csubajsz táborába. Az elnöki biztonsági szolgálat néhai mindenható vezetőjével – Korszakovval – még akkor került kapcsolatba, amikor főlajánlotta, hogy szívesen szponzorálná Jelcin *Az elnök feljegyzései* című könyvének kiadását. Eltávolítása után Korszakov több interjúban is beszámolt róla, hogyan próbálta őt rávenni Berezovszkij egyik üzleti riválisa, Vlagyimir Guszinszkij, valamint a moszkvai polgármester, Jurij Luzskov és a „keresztapa” hírében álló, népszerű slágerénekes-üzletember, Joszif Kobzon (az orosz Frank Sinatra?) meggyilkoltatására. Tény, hogy Berezovszkij nem perelte be rágalmaszáért Korszakovot, és tény az is, hogy Korszakov biztonsági szolgálata akkor hajította végre botránnyos emlékezetes támadását Guszinszkij Moszt-Bankjának – egyébként az egykori KGST-palotában, ma a moszkvai főpolgármesteri hivatal székházában található – irodája ellen 1994 végén, amikor barátsága Berezovszkijjal még töretlen volt. (Guszinszkij az ezt követő hónapokban Angliában húzta meg magát, nem mert visszatérni Moszkvába.) Menesztését követően Alekszandr Lebegy is felidézte az találkozást, amelyre Berezovszkij utal interjújában, s amelyre a haszavjurti békeszerződés aláírása után került sor: „Berezovszkij megpróbált rám ijesztini, de mikor rájött, hogy nem vagyok ijedős fajta, azt mondta: »Ha tudná, micsoda üzlet úszott itt el maga miatt!«” Berezovszkij azóta maga intézi a csecsen-orosz ügyeket a Nemzetbiztonsági Tanács helyettes titkáráként, ahová 1996. október 29-i keltezésű elnöki ukázával maga Jelcin nevezte ki. Grigorij Javinszkij ekkoriban „felháborító inkompetenciaként” értékelte Berezovszkij kinevezését a posztra: „Úgy látszik, az új hatalom káderhiánnyal küszködik. Kár, hogy Kvantiasvili (az oroszországi maffia egyik meggyilkolt főnöke – a szerk.) és Japoncsik (az oroszországi maffia Egyesült Államokban letartóztatott és börtönbüntetését töltő alakja) nem érhették meg ezt a szép napot.” A kommunista sajtó visszafogottabban reagált: az új hatalom „nemzetellenes” és „komprádor” jellegre utalt a kinevezés kapcsán, és Berezovszkij „oroszellenes tevékenységét” elemelte. Az *Izvesztyija* viszont rákérdezett a Nemzetbiztonsági Tanács helyettes titkárának kettős állampolgárságára (Berezovszkijnak ugyanis – állítólag csak kinevezéséig – izraeli állampolgársága is volt). Az *Izvesztyija* főszerkesztőjét, Golembijovszkijt Berezovszkij médiabirodalma tüstént „leantiszemitázta”. A *ORT* „színorosz-színülkrán” sztáripportere, bizonyos Szergej Dorenko szokásos szombat esti politikai magazinjában pártostól az *zsídó* hangon jelentette be: „Ha Igor Golembijovszkij (zsídó léte – a szerk.) lehet antiszemita, akkor kérem önöket, hogy engem meg tekintsenek zsidónak”. Természetesen az *Izvesztyija* nem Berezovszkij zsidó származását vagy nemzetiségét, hanem kettős állampolgársága tényét firtatta, s ez is csak azért, mert ami elég általános ma az orosz üzletemberek körében (a kettős állampolgárság ugyanis), nem biztos, hogy Oroszország Nemzetbiztonsági Tanácsának helyettes titkári posztjával is összefér. S mégis: noha a támadási felületet kétségkívül maga Berezovszkij szolgáltatva (és pedig mint láttuk, nem származásával), igazában mégsem egy erkölcsi anomáliát vagy politikai képtelenséget leplezett le az *Izvesztyija*, hanem a Berezovszkij kinevezésével megerősödő egyik klán-konfiguráció ellen tudatosan bevetett fegyver volt ez a másik klán kezében, amely viszont az *Izvesztyija* fölött rendelkezik. A közélet szereplőit kompromittáló szenzációs publikációk (újoroszul „kompromát”-ok) sokasodása az orosz sajtóban nem annyira a sajtó szabadságáról tanúskodik, mint inkább arról, hogy a médiapiac túlnyomó részén ma már ugyanazon nagy állami-tulajdonosi klán-konfigurációk osztoznak, amelyek a nyersanyagpiacon és a pénzpiacon is. A médiaesemények hovatovább az egyedüli igazi politikai események, mert csak bennük és általuk mutatkozik meg a politikát formáló érdekek rejtett világa, a nevezetes farkok, mely az orosz *álladalom* kutyáját csóválja. A sötét hallgatásba burkolózó „tulajdonosi mély” titkárt így fecsegi ki az annál beszédesebb „médiafel-szín”. Nemcsak Berezovszkij viselt (és nem viselt) dolgainak jól

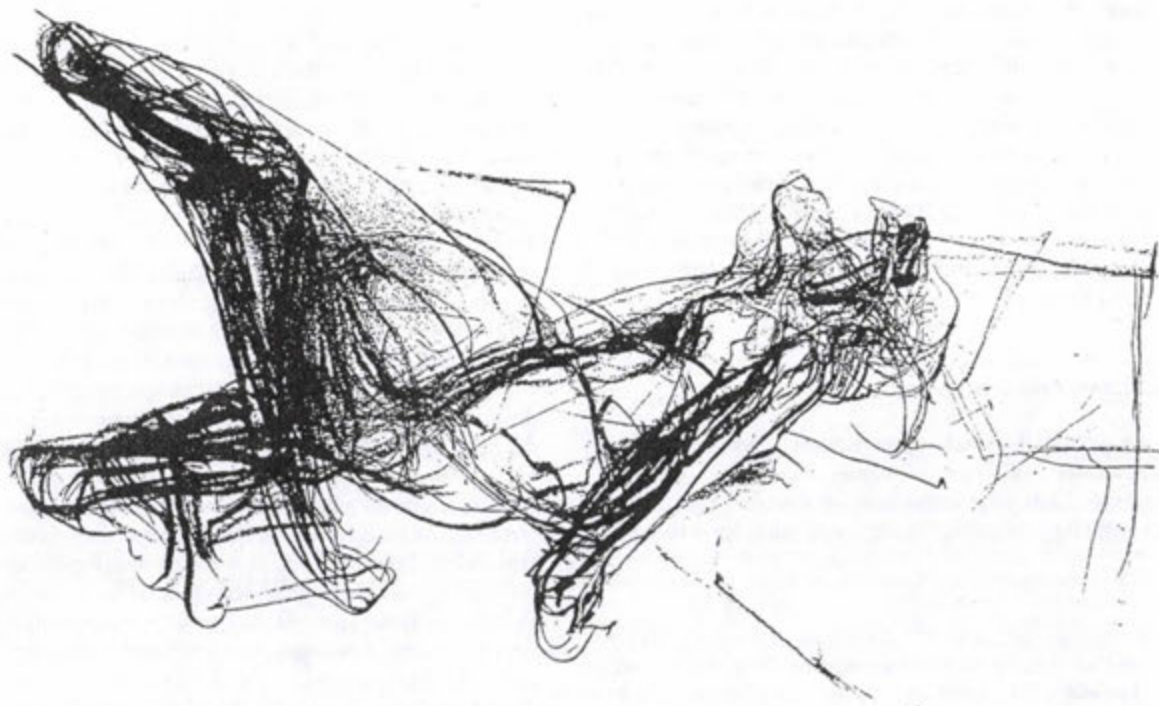
időzített leleplezései robbantak bombaként az utóbbi hónapok orosz politikai életében, hanem például a – Berezovszkij stratégiai szövetségésévé előlépett – Csernomirgin kormányfő „gazpromos” dollármilliárdjairól szóló leleplező cikk is, amelyet – megint egyszer mit tesz isten – ugyancsak egy külföldi lapból, egyenest a *Le Monde*-ből vett át év elején az *Izvesztyija*, a legolvasottabb oroszországi politikai napilap, amely hagyományos „Csernomirgin-ellenességét” most Berezovszkij-ellenességgé ötvözi. Mind a külföldi publikációk időzítése, mind pedig hazai „felpörgetésük” azt mutatja, hogy – az elnökválasztás idejére taktikai békét kötött – tulajdonosi klánok között – Jelcin fizikai, de nem politikai feltámadását követően – újult erővel robbant ki az érdekek háborúja. Egy valóságos gazdasági háború, amely az orosz sajtó révén máris „második olajháborúként” kezd bevonulni a köztudatba (az „első olajháború” a nagy állami kőolajipari vállalatok „privatizációja” körül zajlott). (Ld. minderről a HVG tárgyszerű heti beszámoló mellett részletesen az ELTE Ruszisztikai Központjának júliusi gyorsjelentését Sz. Bíró Zoltán tollából, akinek az oroszországi klánállapot, az oligarchikus hatalmi berendezkedést bemutató „Szomorú stabilitás” című alapvető tanulmányát a 2000 közölté múlt évi júniusi számában.)

Az *Izvesztyija*ban tehát sajnos egyik botrány kapcsán sem a százszor szent sajtószabadság nyilatkozott meg, hanem az üzleti háború frontharcosai lötték át mérgezett nyilakat egyik lövészárkból a másikba. (Azóta természetesen hasonló mérgezett nyilak sokaságát lötték ki rájuk is.) Mióta az *Izvesztyija* részvénytársasággá alakult át, és a részvények relatív többségét – 41 %-át – az Agit Alekperov nevével fémjelezett LUKOjl kőolajipari társasághoz tartozó struktúrák tulajdonolják, azóta a *Szibnyefy*-tyel és *Gazprom*mal élet-halál harcot vívó LUKOjl-lal egyetemben, a lap is besorolt a Csubajsz-Nyemcov-Potanyin csapathoz. Az a gazdasági háború, amelyet a – történelmi hasonlattal – „hét bojárként” aposztrofált klánhatalmasságok és csatlósaiak vívnak ma egymással Oroszországban, s amelyet a részben-egészben felvásárolt média politikai eszmék, irányzatok, elvek és személyek szembenállásává és konfrontációjává kódosít (elég talán Berezovszkij veretes retorikájára utalni fentebb olvasható interjújában), nos, ez a háború – némi leegyszerűsítéssel szólva – éppen a félmagán-féllámi bankok, a nagyrészt már privatizált kőolajipari klánok és az úgynevezett „természetes monopóliumok” (három ilyen „természetes okonál fogva” egybenmaradt monopólium van: a gázipar, a villamosenergia-ipar és a vasút) szintén félmagán-féllámi tulajdonosai között folyik, habár persze egyiknek is, másikkal is megvannak a maga érdekeltségei a bankok, a nyersanyagkitermelés és -szállítás, valamint a média szférájában is. Kétségtelen azonban, hogy a Berezovszkij-Csernomirgin szárny a nyersanyag-területen erősebb (a nagybankok sorában az első tízegyhány között található SZBSZ Agro-Bank természetesen nem ellensúlyozhatja a nemrég az MFK-val, vagyis a *Nemzetközi Pénzügyi Társasággal* is kiegészült ONEKSZIM-Bankot) míg a Csubajsz-Nyemcov-Potanyin szárny a bankszférában, habár a „második olajháború” stratégiai szövetségésüké tette az Agit Alekperov vezette LUKOjl-t. Innen nézve az sem mellékes persze, mikor és hol jelent meg Berezovszkij „vallomása”, melyben a tavalyi elnökválasztást a „jókö összeesküvéséeként”, a maga „pőre valójában” mutatja be, mint ahogy nem véletlen, hogy a második választási kampánycsapat „atyja” politikai visszaemlékezésében mire és kire miként emlékezik. Nem véletlen, hogy a szenzációs Berezovszkij-interjú a *Kommersant-daily* című napilapban látott napvilágot, s nemcsak azért nem, mert ez a lap „a fiatal orosz kapitalisták” lapja, akiket Berezovszkij interjújában többször is az orosz demokrácia gerincoszlopaként méltat (a „tökéletlen”, lagymatag, tétova demokratákkal – a *politikusokkal* szemben, akik majdnem „elszúrták” az egészséget), hanem azért sem véletlen, mert a *Kommersant* *Kiadói Ház* elnevezésű holding egyik kulcsfontosságú szponzora és – állítólag – résztulajdonosa is az az Alekszandr Szmolenszkij, aki a SZBSZ-Agro kereskedelmi bank élén áll és Berezovszkij illetve Csernomirgin „klán-szövetségének” tagja. Túl ezen Berezovszkij interjúja, ha burkoltan is, a Csubajsz és főleg (az ONEKSZIM-Bank alapító elnökéből első miniszterelnökhelyettesé avaszták, majd onnan – Csernomirgin nyomására – nemrég a bank igazgatói székébe visszahúptak) Vlagyimir Potanyin vezette „bankár klán” ellen

irányul (közvetve pedig új gazdasági riválisa, a LUKoil ellen is). Annak, hogy az interjúban a „demokrácia megmentőjeként” – természetesen Jelcin, a „feltámadóművész” mellett – nem „Csubajsz és csapata”, hanem „Berezovszkij és csapata” tűnik föl (ténylegesen az „én, a Nagy Kombinátor” és metaforikusan a „mi, fiatal orosz kapitalisták” szerepkörében) kettős üzenete van: a politikusokhoz – így Csubajszhoz is – az, hogy maradjanak a politika kapufájánál, érzék be a kivitelező szerepével, politikai hűzásaikkal ne veszélyeztessék az üzletet, a gazdasági élet szereplőjéhez pedig az, hogy erősebb vagyok nálatok: enyém a hatalom és az ország, enyém az elnök és enyém Csemomirgyin szövetsége is – akkor hát ki van ellenem? Berezovszkij interjúja nagyjából így fordítható le a pillantnyi politikai harc nyelvére: „Ahogy 1996-ban nem engedték meg nyomnyila és tökfilkó politikusoknak, sem a demokratáknak, sem a kommunistáknak, hogy veszélybe sodorják milliárdjainkat, úgy most sem fogjuk ezt megengedni nekik. Ahogy akkor beszéltünk a politikába, úgy szállunk be most is, ha kell. Itt vagyok mindjárt én. Egyfelől a Nemzetbiztonsági Tanács helyettes titkáráként tárgyalok Csecsenföldön a békéről és a kőolajvezetékek biztonságáról, másfelől mindjárt arról is gondoskodom, hogy a fránya vezeték lehetőleg nekem szállítsa a káspi kőolajat.” A Transznyefty küszöbön álló privatizációjáért ugyanis – a

LUKoil mellett – legnagyobb eséllyel ringbe szálló Szibnyefty tényleges tulajdonosa nem más, mint maga a Nemzetbiztonsági Tanács helyettes titkára: a részvények 51 %-a Berezovszkij tulajdonában van. S akkor még nem beszélünk a Rosznyefty privatizációjáról (amely a Pecsora környéki gazdag olajlelőhelyek megszerzését jelenti), amelyért a Szibnyefty (karöltve a Gazprommal) az ONEKSZIM Bank érdekeltségi körével verseng, vagy az olajkutakért és töltőállomásokért folyó küzdelemről a „két nagy” – a LUKoil és Szibnyefty – között. A Szibnyefty ugyanis, a kötelékébe tartozó Nojabrsk Nyeftyegazt nem számítva, nem a kőolajtermelésből él (a Nojabrsk egyébként 1,08 milliárd tonnás készletével és évi 22,7 millió tonnás termelésével a 6. helyen áll az oroszországi kőolajtermelő vállalatok között), viszont övé az Omszki Kőolajfinomító, amely 26, 2 millió tonnás kapacitásával és 15,8 tonnás évi tényleges termelésével a világ egyik legnagyobb finomítója. Márpedig a sok „finomságot” valahol realizálni is kell.

Akárhogy dőljön is el az új olajháború, egyvalami már bizonyos: pénz hatalom és politikai hatalom Oroszországban nem jegyesek többé. Jelcin újráválasztásakor a várva várt, sokat sürgetett házasság megkötött. Most tapossák ki a házastársak az állam nagy, közös cipőjét. Nem csoda hát, ha többnyire egymás lábán ti-pornak.

A kelet-európai szökőállam

SZILÁGYI ÁKOS

Semmiféle történetfilozófia, se szlavofil, se nyugatos nem fejtette még meg azt a mélyleges titkot, miként lehetséges, hogy a világ legállamellenesebb népe alkotta meg a világ legrobustusabb, leghatalmasabb államát. (Nyikolaj Bergyajev)

Még mindig nem úgy tekintünk az államra, mint a világtörténelem és a szociális kultúra egyik legnagyobb vívmányára. Állam nélkül nincs civilizált emberi együttélés. Az állam nem hatalmi intézményeket és az ezekben dolgozó hivatalnokokat jelent csupán. Az állam mindenekelőtt az ország valamennyi polgárának politikai szervezete, közös jószága és közös ügye. Éppen ezért rejte magában rendkívüli veszélyeket az állami-ság elvének tagadása. (Borisz Jelcin)

Oroszország története – mint ismeretes – államról államra, összeomlásról összeomlásra, feltámadásról feltámadásra haladt, mintha valami különös történelmi vagy civilizációs apály-dagály ritmusát követné: a befelé forduló, izolációs időszakokat kifelé terjeszkedő, expansziós időszakok, a nagy hőköléseket nagy visszavágások és előrenyomulások, az „orosz katasztrófákat” „orosz csodák” (államkatasztrófák és államcsodák) követték, amelyek aztán a következő összeomlásokor előjelet váltottak: ami addig csoda volt – katasztrófnak, ami pedig katasztrófa – csodának bizonyult.³ A állam jégkorszakai után rendszeren „államolvasás” (helyesebben „felolvasás”, „felengedés”, oroszul „ottyepel”) következett, az olvadásokat „visszajelések” („zamarazsivanyije”), a fellazulásokot, enyhüléseket (*détenze*, ugyebár!) megkeményedések, megszigorodások váltották föl, a „zavaros időket” („szmuta”) kőkemény stabilizációk, a szabadság orosz káoszát (a „voljá”) a totális állam rendszerentései követték, a reformokra pedig rendre ellenreformok válaszoltak.

Államváltás à la russe

Az 1985–86-ban induló „gyorsításról”, „peresztrojkaról”, „glasznosztjéről” is hamar kiderült, hogy valójában nem a szovjet állam megreformálását, hanem lebontását, szétolvasztását gyorsították fel, végssoron tehát egy – többé-ke-

vésbé, kívülről és belülről békés mederben tartott – orosz államváltást készítettek elő, merőben függetlenül attól, hogy kitervelői, lebonyolítói, hősei és elszenvedői mit gondoltak róla közben, és miként „zenésítették meg” akkor és azóta ideológiailag. Az új orosz államot a szovjet állam hordta ki méhében, és ő hozta világra 1991-ben. Ezért is hasonlít talán annyira rá. Bizonyos pillanatokban szinte a megtévesztésig. Ám csakis addig s nem tovább.⁴

Oroszországban 1985 és 1993 között megint egyszer nem a társadalom – előbb a szovjet, majd a posztsovjeter társadalom – váltott rendszert, tehát államot is, hanem az állam váltott és vált rendszert, tehát társadalmat is a maga új – ezúttal piacbarát és demokráciabarát képére és hasonlatosságára formálva új társadalmat abból a félmódern-félarchaikus, félkatonai-félcivil katyvaszból, amivé orosz állam és orosz társadalom esett össze a szovjet korszak végére. Az orosz társadalom a maga alaktalanságában, gyámszálalanságában, tétováságában a legutóbbi időkhöz olyan csigára emlékeztetett, amelyet megfosztottak házából (államától), és azóta itt roskadozik az irtóztató teher alatt, amelyet a magántulajdonon és szabad vállalkozáson nyugvó individuális szabadság elviselése jelent. A kényszeres vonzóadás megszűnése a társadalmi súlytalanság állapotát idézte elő, az állampáncél kínos nyomásának hiánya lehetetlen-tette az ellenszegülést, ami viszont demoralizálódáshoz, tartásvesztéshez és lelki restséghez vezetett. Az új orosz állam uralmi elitje (a nagy bankokkal, nyersanyag-kitermelő monopóliumokkal és médiabirodalomokkal összefonódott végrehajtó, törvényhozó és bírói hatalom birtokosai) ma nem a társalomtól tartanak, nem a társadalmi elégedetlenség vulkánmorajlásaira hegyezik fülüket, mint a tegnapiak és tegnapelőttiek. A legnagyobb szabású társadalmi megmozdulások (országos sztrájkok, tüntetések, tiltakozó akciók) is legfeljebb légycsfpések az állam számára, integritá-

A tanulmány a Korridor Politikai Kutatások Központja és a Helikon Kiadó közös gondozásában megjelenő „És mi lesz, ha nem lesz (Tanulmányok az államról a 20. század végén)” című tanulmánykötet egyik írásának szerző által tömörített változata. Az előző számban közölt *Köldökszinór vagy pánya?* című cikk is ebben a kötetben lát napvilágot.

sát, belső rendjét nem veszélyeztetik. Valójában (és ennek a televízió és sajtó által gerjesztett hisztériák, az ellenzéki pártok és politikusok sötét profécíái és vészjósló nyilatkozatai egyáltalán nem mondanak ellent) az orosz állam új uralmi eliteje nem fél a megroppant és agonizáló hadsereg demoralizálódásától és valamely elközélő katonai puccstól, nem fél az elmaradt bérük kifizetését követelő bányászok dühkitöréseitől, a pedagógusok, kutatóintézeti munkatársak, nyugdíjasok „hosszú meneteléseitől”, sőt nem fél már a régiók elszakadási törekvéseitől, a helyi nacionalizmusok fellobbanásaitól sem. Nem retenti meg őket a katonai és ipari termelés hanyatlása, a tudományos-technológiai kutatások területén felhalmozott tudástöke elszivárgása, a GDP folyamatos csökkenése, az orosz katonai ütőerő meggyengülése és még sorolhatnánk, mi minden nem. S nem azért, mert önzésük nem ismer határt, mert rövidlátók, vagy mert Oroszország olyan óriási ország, irtatlan nyersanyagtartalékokkal, ahol még mindig minden lehetséges. A legjobb és a legrosszabb is.

A furcsa nyugalom, sőt flegma mélyebben fekvő oka az új orosz állam furcsa természetében rejlik. Ez az állam nem-hogy nem akarja szöröstül-bőrtöstül elnyelni a világot, a társadalmat, a gazdaságot, de megfordítva: azon van, hogy amit a régi állam elnyelt, megkeresse és visszaadja, helyettesítse vagy újra létrehozza, rátukmálja vagy szétossza azok között, akiket elvette, akiket illet vagy akik a legközelebb állnak a tűzhöz és a legnagyobb zsákok hozták magukkal. Azon van tehát, kénytelen és kelletlen, tudatosan és öntudatlanul, hogy *államtalanítsa* – s ezáltal elkülönítse és szembefordítsa magával – a *társadalmat*, és *társadalmasítsa* (már amennyire és ahogy az egyáltalán lehetséges egy modern tömegdemokráciában) az *államot*. Éppenséggel tehát szabaddulni igyekszik a társadalomtól, s ezzel együtt azoktól a terhektől, kötelezettségektől és felelősségtől is, amelyeket szülőanyjától, a totalitárius jellegű szovjet államszörnytől megörökölt. Az új orosz állam ennek megfelelően bizony elég hitványka, elég gyöngécseke a modern államiság (különösképp annak „elfajult” totalitárius változata) felől nézve. Ennek ellenére zavarba ejtő módon stabil. Elég jól megáll cse-nevész lábacskaín. Se erős hadserege, se erős rendőrsége, se dinamikus fejlődő gazdasága, mégsem akarja Oroszországot lerohanni senki, mégisincs Oroszországban sem polgárháborús káosz, sem gazdasági összeomlás, az állam egységét veszélyeztető dezintegrációs folyamatok pedig 1994-től kezdődően fokozatosan visszaszorultak. Ez az ellentmondás legalábbis magyarázatra szorul, hiszen a régi modern időkben egy ilyen államot már rég elnyelt volna a társadalmi káosz – belülről –, vagy – kívülről – a világ újrafelosztásáért küzdő nagyhatalmak agressziója.

Miert nem akarja, és miért nem tudja az orosz államot – gyöngesége ellenére – megdönteni semmi és senki? Mi tartja fönn? Milyen erő lebegte-ti? Az orosz állam ugyanis „lebeg”. Régi alapzata a szovjet korszak végére szinte észrevétlen porlott szét alatta: sem a korlátlan erőszak érvényesítéséhez nem elegendő az ereje (eszközei is megfogyatkoztak), sem ennek ideológiai szentesítésére nem képes többé. Mi sem jellemzőbb a mai helyzetre, mint az orosz állameszme, a nemzeti ideológia teljes hiánya az államot kormányzó politikai erők táborában. „Normális” ország, „működőképes gazdaság”, „jogállam”,

„piacgazdaság”, „egyetemes normák” stb. – ezek a tartályfogalmak és elasztikus metaforák határozzák meg a kormányzati retorikát. Az orosz államnál – a 20. század e legideologikusabb államalakulatánál, mely nem is ideologikus állam, de valóságos ideokrácia volt – alig van ma Európában ideológiátlanabb. Igaz, az ideológiátlanosság egyben *ideológiától fosztottságot* is jelent, méghozzá kettős értelemben: a régi szovjet ideológiát úgyszólván elvették az orosz államtól azok az erők, amelyek a régi államot lerombolták, a posztmodern világhelyzetben pedig máshol sincs többé olyan eszme, olyan ideológia, amelyet az orosz állam átvehetne és áthasonlíthatna az európai eszmék világából, mint még a 18–19. században vagy e század elején („felvilágosodás”, „technicizmus”, „szocializmus”). Még ha egy „állameszme”, „nemzeti ideológia” szükségességének gondolata kényszeresen, reflexszerűen fölmerül is az államot kormányzó politikusok szólamaiban (hiszen micsoda állam is az, amelynek nincs saját eszméje, nincs ideológiája? a választ persze ismerjük: posztmodern állam!), de a dolog ennyiben is marad. Az *ideológia ugyanis nem funkcionális eleme többé az állam fölépítésének és kormányzásának*. A rendet már nem a minden rosszat és jót szellemi és erkölcsi okokra visszavezető és megszemélyesítő ideológiák, hanem a pénz konstituálja. A pénz új világtrendje viszont Oroszországban is épül. Az új állam alapzatát tehát nem az ideologikusan igazolt erőszak, hanem a pénz személytelen és szellemtelen dologi hatalma alkotja.⁵ Amennyiben az állam az erőszak legális monopóliumát jelenti, annyiben ezt a monopóliumot is már a pénz alapozza meg, s ez nem marad következmények és hatás nélkül sem az állam erőszakhatalmának felépítésére és működésére, sem ideológiatermelő apparátusaira, amelyek egyre kevésbé a reflektált és reflektáló szóhoz, és mindinkább a reflektálatlan képhez, a techno-telemédiumok látványosságaihoz kötődnek.⁶ A pénz alapú (egész pontosan: dollár alapú) állam – kemény állam. Az ideokratikus alapú – *puha*. Az államrend stabilitása tehát Oroszországban ez idő szerint a nagy pénztermelő tulajdonosi klánok érdekelismerő képességén, érdekegyeztető készségén és egy-egy kritikus szituációban (amilyen az elnökválasztás volt 1996-ban vagy a csecsen-oroszlai háború 1995–96-ban) összehangolt fellépésükön múlik.⁷

Mi következik mindebből? Az, hogy az állam fennállhat akkor is, ha a termelés drasztikusan csökken, a GDP folyamatosan zsugorodik, a hadsereg romokban hever, ideológiai vákuum van, az államról leválasztott, magára hagyott és ezáltal autonómiára, önszerveződésre, szabadságra ítélt, államba kapaszkodó és állammal összegabalyodott félmódern-félarchaikus társadalom pedig elégedetlen vagy lázong. Persze nem az állam ellen, hanem az államháztartási kötelezettségei elől a túlvilágra (a pénz túlvilágára) szökő államért. A posztszovjet állam – már a gorbacsovi peresztrojka időszakában is, de annak bukását követően különösképp – *menekülő államként* vagy *szökőállamként* írható le. Egymás után dobta le vagy próbálja ledobni magáról a totalitárius jellegű, erején felül fejlesztő és terjeszkedő, szociálisan, katonailag túlköltokező, pazarló, osztogató-fosztogató (értsd: redistributív) szocialista hadiállam „külső” és „belső” terheit: Afganisztánt, Etiópiát, Kubát, az egész „harmadik világot”, a „keleti blokkot”, a világ kommunista és munkáspártjait, a néhai szovjet köztársaságokat, a szuperhatalmi státus és a fegyverkezési verseny költségeit, a hadiipari komplexum koloncát, a „harmadik világ” szovjet orientációjú államainak nyújtott, soha vissza nem térülő hiteleket, a „testvéri segítségnyújtások” költségeit, az egész

társadalom eltartásának kötelezettségét, melyet az állam a társadalom államosításával magára vett. (Nota bene: a külvilág, jelesen a Nyugat „uralkodó hatalmai” szintén nem az orosz állam összeomlásában, hanem az orosz állam – persze egy regionális nagyhatalom mértékére szabott, funkciójában megújított állam – fennmaradásában és stabilitásában érdekeltek, minthogy bármilyen orosz államnál félelmetesebb az államtalanság káoszának kilátása a föld egyhatodán, amely zsúfolva van nukleáris töltetekkel, atomerőművekkel és vegyi fegyverekkel, egyebekről már nem is beszélve. Mind egy ilyen káosz, mind azok a kötelezettségek, amelyek a káosz esetén a Nyugat uralkodó hatalmaira hárulnának – katonai beavatkozástól, rendfenntartástól a nukleáris katasztrófák következményeinek elhárításáig, a milliárdos nagyságrendű humanitárius és egyéb segélyekig – mérhetetlenül többbe kerülnének, több pénzbe, vérbe, verítékbe, mint egy új típusú orosz állam – egy regionális nagyhatalom – stabilizálása szerény politikai és gazdasági engedmények és előnyök biztosításával.)

A posztsovjet orosz állam uralmi elitje kétféle veszélytől tart csupán: a politikában *ellenállamok* keletkezésétől, a gazdaságban pedig a pénzügyi összeomlástól. Egyfelől tehát az új államiságra és az új hatalmi rendszer stabilizálására nézve a hatalmi szintek (elnöki hatalom, elnöki hivatal, kormány), hatalmi ágak (törvényhozói, végrehajtói, bírói, média), és hatalmi központok (régiónok, katonai-ipari komplexum, agrárkomplexum, más ágazati lobbyk, bankszféra, hadsereg) önállósulása, elszabadulása, túlbujánzása, végső soron *államosodása, s ezzel az állam kettéhasadása, megkettőződése* jelent veszélyt, amint arra a régiók lázadása, a csecsen régió *de facto* kiválása vagy az 1993-as októberi „kis orosz államháború” szolgáltak elrettentő példaként.⁸ Másfelől az új államiság stabilitását a globális pénzgazdaság orosz modelljének, az államilag életre hívott és életben tartott bankrendszernek esetleges megrendülése vagy összeomlása veszélyezteti. Az új orosz állam ugyanis (sokkal inkább, mint bármely nyugati államkollégája) jelenleg a pénzgazdaság és nem a termelés és kereskedelem teljes mértékben áll vagy bukik. (Ezzel persze nem áll egyedül az egykori „keleti blokk” országai között. Az albán államot például épp nemrég vitte el a cica, mikor egy piramisjáték fonalán úgyszólván talapatáig legombolyította. Az albánoknak ezért most külföldről kell az államiság olyan attribútumait is importálniuk, mint a hadsereg, a rendőrség, a jogrend és közrend, az állami élelmiszertartalékokról nem is beszélve. Albánia példája – meglehet – karikatúrisztikusan felnagyított formában mutatja, mi vár Oroszországra, de – *mutatis mutandis* – akár Magyarországra is egy pénzügyi összeomlás esetén.)

Az első veszély ellen pénzzel, mikropuccsokkal és mikro-polgárháborúkkal, illetve jogi és pénzügyi újraközpontosítással, a jog egységes terének megteremtésével, zsarolással, privilégiumok megadásával és megvonásával, az adófegyelm megszigorításával küzd az új orosz állam. Ha olykor úgy látszik, hogy eszközökben nem túl válogató, akkor ennek oka nem az új államiság természetében, inkább kezdetlegességében, kialakulatlan-ságában rejlik: mind a célok, mind az eszközök, mind a közöttük lévő összefüggés csak most kezd kibontakozni az átmenet homályából (mi mire való, mivel mi érhető el, ki

mit tart a kezében, és hogyan lehet hatékonyan alkalmazni a szóban forgó eszközöket stb., stb.) Abban a felismerésben, hogy a társadalomról levált, és ezáltal a társadalmat is leválásra, artikulálódásra, önmegformálásra kényszerítő állam (a túlhordott és ezért későn született orosz nemzetállam)⁹ funkciója a rendszeremtés, az új – magántulajdonon alapuló – jogrend és közrend egészségének és szilárdságának biztosítása, nincs különbség ma az egyes tulajdonosi klánok és politikai-hatalmi erőcsoportok között. Oroszországban ma többé vagy kevésbé minden számottevő gazdasági és politikai csoport, sőt maga a társadalom is rendpárti és állampárti, még ha olykor áthidalhatatlan különbség van is köztük a „rend” és az „állam” szerepének értelmezésében, abban, hogy mit várnak el, mit követelnek, mit remélnak az „erős államtól”, a „rendszeremtő államtól”: szabadságot, garantált béreket, ingyenes szolgáltatásokat, gondoskodást, avagy a magántulajdon szentségének garantálását, netán „ebből is egy kicsit meg abból is egy kicsit”, egyszóval mindent együttvéve. Tény, hogy a hatalomért küzdő vagy hatalmat gyakorló erők mindegyike – szélsőségesektől a mérsékeltetig, neokommunistáktól a monetarista liberálisokig – *goszudarsztvennyik*, vagyis államépítő, államhívó, állampárti. Magyarán: *etatista*. A különbség a posztsovjet etatisták között abban van, hogy *milyen módon, milyen eszközökkel, milyen ponton és mi célból állítanak meg a korábbi kötelezettségvállalásai elől szökésben lévő államot*. Egyelőre ugyanis nem dől el, ki fogja megállítani őt.

Oroszország másállamisága

A régi képlet, mely szerint Nyugat-Európától eltérően Oroszországban mind a felvilágosodás, mind a szocializmus az állam és nem a társadalom ügyeként vette kezdetét, nem vesztett érvényességéből. Nem mindegy azonban, mi maga az ügy, amelyet az állam – a társadalom helyett és a társadalomra rákényszerítve – magára vállal. Mert a társadalomboldogtató ügye és – mondjuk – a globális pénzgazdaság működtetése és a fogyasztói civilizáció kiterjesztése Oroszországra nemcsak más ügy, hanem más államot is feltételez. Így lehet, hogy az orosz állam, ha ugyanabban a szerepkörben – a „teremtő”, a „kezdeményező”, sőt az „utolérőtűszárnyaló” állam szerepében – jelenik is meg ma, mégis más jellegű és állagú állam bármely eddigi orosz államhoz képest. A racionális bürokrácián alapuló jogállam, a pénzgazdaság, a fogyasztói civilizáció kiterjesztése Európa keleti felére a posztmodernitás felételei között – mindez az állam hagyományos kezdeményező és teremtő szerepét is újra írja a követő típusú modernizáció kelet-európai drámájában. A posztmodern reformátoroknak ma nem azt kell megtanulniuk, hogyan kell a „korbácsot mézeskaláccsal” váltogatni Oroszországban, hanem azt, hogyan kell a pénz varázsfuvalóján játszani. Hogyan lehet a tradicionális orosz társadalom közösségi civilizációjának ősfolyamát a kiszáradt birodalmi állammederből új állammederbe, a társadalomtól elkülönült és különvált társadalom ellenőrzése és a jog uralma alá helyezett modern nemzetállam medrébe terelni.¹⁰ Akár anakronisztikus ez a feladat, akár nem, mindenestre már maga a célkitűzés (az orosz nemzetállam megteremtése) és az eszközök is (nem vérrel-verítékkel-ideológiával, hanem pénzzel, képpel és fogyasztással) rendkívülinek számítanak Oroszországban.

Az orosz történelemben alighanem először fordul elő, hogy nem az államiság omlik össze, nem a (tűzel-vassal,

vérrel-verítékekkel, hittell-ideológiával) modernizáló államot és nem a – bürokratikus szakmai racionalitás mércéjével mérve – mind modernebb államapparátust veri szét a spontán módon vagy irányítottan felkelt, féllarchaikus, félig természet adta, lokális közösségekben létező, mentalitásban is az archaikus szinkretizmust megtestesítő társadalom, hanem az orosz társadalmiság civilizációs különállása és archaizmusa omlik össze, az orosz társadalmat mossa alá és mossa el teljesen a globális pénzgazdaság és „információs képgazdaság” – tőkejavak, hitelek, fogyasztási árujavak, szolgáltatások, életforma-minták stb. képében – áramló világfolyamata, amelynek az új orosz állam (a tulajdonosi klánok állama) csak mediátora, terelgetője, gyakran lefőlőzője az államba kapaszkodó, hálózati tőkéjét ügyesen forgató társadalmi csoportok képében. Nem a társadalommal hol totálisan összeolvadó, hol totálisan meghasonlott civilizátor-állam modernizálja, individualizálja most már az orosz társadalmat a tőle megszokott módon: erőszakkal és ideológiával, vérrel és hittell, nem a fogyasztás, a magántulajdon, a pénz hatalma és a piaci tömegkultúra személytelen és szellemtelen hatalmai.

A szovjet állam modernizációs küldetését beteljesítő posztsovjet orosz állam, amely nem a szovjet állam forradalmi tagadásaként, hanem *éppenséggel nem forradalmi* kinövéseként, túlfejlődéseként keletkezett, formailag – jogilag és politikailag – kívül van ugyan ezen a folyamaton és fölötté áll, gyakorlatilag azonban szinte a megkülönböztetlenségig összeolvad vele. Legalábbis a legutóbbi időkig ez így volt.¹¹ *Politikai és ideológiai értelemben* a posztsovjet orosz klánállam olyan gyöngye, hogy szinte nem is létezik, hacsak nem a régi államszervezet inerciaja révén, *jogi szempontból* alakulóban van, *gazdasági és kulturális szempontból* – az állam alkotta bankok és tömegmédiák erejénél fogva – máris erősebb elődjénél. *A posztmodern államparadoxon* éppen abban áll, hogy egy állam az ipari termelés zuhanása, a beruházások tartós elmaradása, az általános gazdasági hanyatlás, a katonai potenciál csökkenése, a közrend meggyengülése (maffia, helyi háborúk stb.) közepette is fennállhat, sőt stabilizálódhat, föltéve, hogy az államot mintegy kisajátító pénzügyi, nyersanyag-kitermelő és médiaklánok képesek a hatalmat maguk a hasznára és a társadalom javára működtetni.

Az állam áll és állni akar

Miközben a történelmi analógiák és ideológiai mesék kedvelői tíz év óta folyamatosan a „zavaros idők” (az „orosz szmuta”) történelmi metaforájával próbálják megvilágítani Oroszország mai állapotát, a valóság az, hogy az orosz állam egyáltalán nincs zavarban (sem a „megzavarodás”, sem az államzavar értelmében), *hanem áll és állni akar*. A „szmuta” tehát ezúttal – páratlan módon – nem *államkimaradást, hatalomszakadást, hanem civilizációs szakadást, társadalomkimaradást jelent*. Valójában nem az orosz állam, hanem az orosz társadalom omlott össze, s ebben az értelemben nem túlzás az orosz civilizáció összeomlásáról beszélni. A szovjet állam az utolsó „Egységes Állam” volt, amely abroncsaival összefogta az archaikus orosz civilizáció (egy lokális közösségekre, természet adta viszonyokra, vallási világfundamentumra épülő civilizáció)¹² széthulló elemeit. De épp ezért, mikor a régi abroncsok meggyöngültek, nem az állam, hanem a társadalom, nem a modern bürokrácia (a szovjet típusú nomenklatura), hanem az archai-

kus közösségi civilizáció lokalitásán alapuló helyi társadalmak (a szovjetek) estek szét, nem a racionalizáló államnak, hanem csak az irracionális államideológiának lett vége (a más leolvadt és a funkció átalakult), nem a bürokrácia osztályának uralmát döntötték meg, hanem az archaikus népuralmat, miközben a bürokrácia osztálya csak funkciót váltott, és a politikai hatalom javainak kollektív tulajdonosából nyíltan vagy rejtőzködve, részben vagy egészen a tőkejavak magántulajdonosává vagy résztulajdonosává vált azokban a klánokban, amelyek szinte teljesen a bürokrácia (a nomenklatura) talaján jöttek létre a féllegáltság körülményei között, az állami és a fekete gazdaság határára, jellegzetesen állami funkciókra telepedve rá és az eredeti felhalmozásnak új értelmet adva (az állam „eredeti szocialista felhalmozását”, amelyet a társadalom rovására hajtott végre, az állami bürokrácia valóban eredeti módon zsebre vágta).

Az *orosz államparadoxon* abban áll (legalábbis egyelőre), hogy az 1985 óta eltelt tíz év, mely nem megrendítette a világot, hanem – épp ellenkezőleg – hozzájárult egy globális világrend megszilárdulásához, nem az orosz állam, hanem a szovjet típusú modernizáció által egyszerűen kikezdtet és megerősített hagyományos orosz társadalom szétpergését hozta magával, ami egyszersmind a – már évszázadok óta az egységes állam erejével összetartott – orosz civilizáció végét is jelentette. Az oroszoknak előbb lett posztmodern államuk (posztmodern államon a pénzállamot és látványosság-államot értve ezúttal), mint hogy modern nemzet vagy posztmodern társadalommá válhattak volna. A szovjet állammal az archaikus orosz társadalmiság utolsó paradox képlete is összeomlott. E hagyományos képlet összeomlásának legfőbb oka éppen a szovjet állam fejlődéstörténetében rejlik, abban ugyanis, hogy az orosz történelem során első ízben – iszonyú áron és egy egész történelmi időszak végső hozadékaként – az állam *állammá*, azaz a társadalomtól elkülönült, azzal szembehelyezkedő bürokratikus szakigazgatási apparátussá vált, mondhatni egy természetfolyamat könnyörtelenségével. Márpedig éppen ez volt a szükséges, bár nem elégséges feltétele az orosz nemzetállam és a polgári gazdaság kialakulásának.¹³ Hogy ez egyáltalán lehetségessé vált, az számtalan tényező – véletlenszerű körülmények és kemény technológiai és gazdasági kényeszek – együttes eredménye.

Az állammal úgyszólván szinkretikusan összenőtt szovjet csecsemőtársadalom (s egyben persze csecsemőgazdaság, csecsemőhadsereg stb.) lefejtése vagy leválasztása az államról, a társadalom csaknem teljes magára (a társadalom felől nézve: cserben-) hagyása – ez volt az igazi „sokk-terápia” Oroszországban (nem pedig az „árfelszabadítás” gazdaságpolitikája).¹⁴ Nem csoda, ha a folyamat kezdetben különösen erős *államelvonási tüneteket* idézett elő a társadalomban (menekülési hisztéria, levertség és agresszió, katasztrófahangulat, nosztalgiahullám és restaurációs álmok, a társadalom kriminalizálódása, lumpenizálódás stb.). A társadalomtól – a demokrácia, a jogállamiság, a hatalommegosztás nevében – elkülönülő új orosz állam azonban egyáltalán nem különült el a gazdaságtól. Amilyen gyorsan vált tétlenül szemlélődő „éjjeliórré” a jóléti vagy szociális beruházások és a hagyományos államszocialista redistribúció telephelyén, oly aktívan vett részt az állami tulajdon „redistribúciójában”, a spontán vagy a „népi részvények” (az úgynevezett „voucherek”) útján történő privatizálásban, amelyet a népnyelv rögvest „prihvatizációnak” („elprivatizálásnak”, „elhappolásnak”) keresztelt el. Amilyen kevésbé tolakodott az állam a termelés, a fogyasztás, a kereskede-

lem szférájába vagy a mindennapi életbe, olyan aktív szerepet játszott az új osztály (a vállalkozó osztály, az „újoroszok”, a nagy tulajdonosi klánok) és bizonyos gazdasági formák, intézményi működések létrehozásában (pártokat teremtett és bankokat, magánvagyonokat és médiabirodalmakat segített gründolni). Oroszországban 1991–1995 között minimálisra zsugorodott az állam a közbiztonság, a szociális és tulajdonosi kötezettségvállalás terén, de nagyra nőtt a pénzgazdaság új játékszabályainak szavatolásában, a klánkedvezmények és klánprivilegiumok (vám- és adókedvezmények) biztosításában, ahogy a szóban forgó klánok kezébe is került.

Hajsza a szökőállam után

Lenni vagy nem lenni? – ez itt az állam kérdése? S ha lenni, akkor mi módon, mi által? Ki és milyen eszközökkel fogja életben tartani vagy feltámasztani? Milyen erő és mely ponton fogja megállítani a szökésben levő államot, még mielőtt a „mesék tején” végleg elszivárog? Az 1992-es „sokkterápia” államnihilista orosz liberálisai éppenhogy segítettek neki a szökésben. Az árliberalizálással, a privatizálással, a szociális és kulturális kiadások csökkentésével, főként pedig a katonai kiadások drasztikus lefaragásával éppenséggel leválasztották a szovjet társadalomról, leoldozták régi béklyóit, jóllehet a Legfelső Szovjet (az Oroszországban 1991 után is – egészen a moszkvai Fehér Ház 1993 októberi szétlövéséig – fennmaradt szovjet parlament) mindent elkövetett, hogy a Gajdar–Csubajsz kormányának a szököttes ne sikerüljön. A szököttes ennek ellenére sikeres volt. Talán túlságosan is. Nem volt még egy államló a hidegháború utáni Európában, amely annyira elszabadult, és oly gyors egymásutánban hánytva volna le hátáról az öt szórén megülő kormányzati eliteket, mint a posztszovjet Oroszországra. Egy biztos, az orosz államló sok mindent csinált – szétrúgta a szovjet államkormányt és szabadjára engedte testvéreit, lelegelte az állami tulajdont, a „természetes monopóliumokat”, a nyugati kölcsönöket és segélyeket, egyszóval élte a vadlovak boldog életét – csak éppen a társadalom szekerét nem húzta. Ebből ugyan sok kalamajka adódott, sőt tartós válság lett (krónikus költségvetési hiány, be nem hajtott adótömeg, hónapszám, évszám kifizetetlen bérek és nyugdíjak, mérhetetlen korrupció, a maffia behatolása az állam és a gazdaság pórusaiba), de a monetarista piachívők „lőszököttesé” nélkül talán még ma sem tudnák Oroszországban, hogy az „állam” és a „társadalom” – minden köztes, átmeneti, vegyes formával egyetemben is – *lett*, hogy a ló nem tévesztendő össze a szekérral, a szekér pedig nem azonos mindazzal, amit felpakolnak rá. Csak ezután a szétválás, elkülönülés után lehetett egyáltalán értelmesen felvetni, miféle államlóra van is szüksége Oroszországnak és mi célból, mi módon, milyen eszközökkel kell és lehet megállítani, megfékezni, betörni a szökevényt.

Ha a „fontolva nem haladó” Csernomirgin kormányfőt (aki egyben a legnagyobb „természetes monopóliumok” egyikének, a Gazpromnak is titkos ura és parancsolója) és „nasdomos” politikai kíséretét nem számítjuk, akkor az állam szökevény lovát lényegében kétféle politikai és gazdasági elit, klánszövetség próbálta és próbálja idáig saját – és az ország – jól-rosszul felfogott érdekében megfékezni és felhámozni. Mindkét csoport előtt világos, hogy a szökevény állam vadlovát csak nemzetállamként lehet megszélesíteni és visszacsalogatni a prériről, csak nemzetállamként

tehető alkalmassá igavonásra és teherhordásra. Mindkét csoport erős és teherbíró nemzetállamot akar Oroszországban. A különbség abban van köztük, hogyan akarják elérni ezt, és milyen máhával szeretnék megpakolni az új államlövet. Az 1992 végéig, majd 1993 végén kis időre, végül 1996 ősze óta mindmáig hatalmon levő liberális reformpártiak (ma Anatolij Csubajsz, Jegor Gajdar, Borisz Nyemcov nevével fémjelvezhető) csapata egy racionális és hatékony bürokrácia megteremtésével, pénzügyi eszközökkel és drákói jogszabályokkal, adórendőrséggel, gazdasági CSEKÁ-val, államkincstári reformmal stb. kívánják rendet teremteni az államban, azaz megkötni, szabályozni, funkcionálissá és erőssé tenni az államot. Ezt az irányzatot fogom képletesen „*pétevárának*” és „*posztmodernnek*” nevezni. A nemzetállamnak ez az elképzelése hangsúlyozottan nem ideologikus, nem birodalmi jellegű, inkább izolacionista: „terjeszkedj, ha tudsz, de csak addig, amíg a pénzdet takarója ér!” A menedzser típusú nemzetállam építői nem „népben-nemzetben”, hanem „pénzben-nemzetben” és „képben-nemzetben” gondolkodnak. Elleneznek mindenféle más – ideologikus vagy politikai logika szerint haladó – államépítést és terjeszkedést. Ellenezték a csecsen háborút, ellenzik a belarusz-orosz államegyesítést, nem érdekli őket a Krím, a fekete-tengeri flotta sorsa és Szevasztopol, a NATO kiterjesztése, illetve minden egyesegyedül abból az *önös* gazdasági, kereskedelmi, pénzügyi szempontból érdeklőket, hogy miből milyen gazdasági haszon húzható (tehát nem politikai engedményekért, hanem gazdasági előnyökért vagy bizonyos hátrányos gazdasági megkülönböztetések eltörléséért harcolnak a szűkebben vett politikai, katonai, geopolitikai terepeken is). A rendet – államban és állam körül – szintén a pénz rendjeként – a globális pénzgazdaság rendjeként – képzelik el, a nemzeti kultúrát pedig a fogyasztásban megvalósuló globális tömegkultúráként.

A nemzetállamépítés másik – rivális – útját, melyet képletesen „*moszkvainak*” és „*modernnek*” nevezek, az államban államot alkotó Moszkva polgármestere, Luzskov és bizonyos – mára némileg meggyöngült – moszkvai pénzügyi klánok képviselik, valamint még Jelcin elnök politikai váltógazdaságának Korszakov-Szoszkovec-Barszukov nevével felidézhető, azóta megbukott hatalmi klánja (1993 és 1995 között). A rendteremtést és rendfenntartást elsősorban katonai, karhatalmi eszközökkel képzelik el, új és egységes, etnokratikus jellegű nagyhatalmi államideológia alapján, természetesen a nyomásgyakorláshoz, az „elszakadt” birodalomrészek visszacsatolásához a pénzügyi és gazdasági nyomást is fölhasználva. 1993 véres októbere, az 1995 végén kirobbantott csecsenföldi háború vagy az elnökválasztás elhalasztásának kísérlete 1996 márciusában önmagukban is jól mutatják, miféle nemzetállam jöhet létre Oroszországban, ha ezek az erők hatalomra vagy hatalomközelbe kerülnek.

Államtalanítás most!

A szovjet rendszer, mint ismeretes, a tulajdon, a társadalmi élet és a kultúra totális államosításán alapult, mégha az államosítás jellege és mértéke korszakról korszakra, területről területre változott is az idők folyamán. Államosítani azonban – a dolog természeténél fogva – mindig egyszerűbb és könnyebb, mint államtalanítani. Különösen ott, ahol történeti és civilizációs okok egész soránál fogva a társadalom hagyományosan és szinte minden tekintetben (a

politikától a gazdaságig) megformálatlan és gyöngye volt, s ahol a gazdasági lemaradást és szintkülönbséget az állam hivatott katonai típusú fejlesztési diktatúrával, erős hadsereggel és erős ideológiai nyomással kiegyenlíteni. Az államtalanítás egy ilyen rendszerben távolról sem azonos a nyugati típusú (részben a 1917 utáni keleti kihívásra adott válaszként született) jóléti állam dilemmájával, hogyan és milyen mértékben lépjen vissza a piacgazdaságból, hogyan és mennyire faragja le a szociális kiadásokat.¹⁵ Az államtalanítás Nyugaton nem alapjaiban rendíti meg a rendszert, Keleten viszont az egész fönnálló rendszer alapját rombolja le. Már az is kérdés, hogy ki vagy mi államtalanít? Hogy miként lehet megteremteni az államtalanítás apparátusait az örökölt államban, és miben áll az államtalanítók munkája? Mennyire spontán folyamat az államtalanítás, és mennyiben irányítható, mederben tartható? Mennyiben látható előre az államtalanítás eredménye? Főként ha ehhez hozzávesszük azt a körülményt is, hogy egy államosított, tehát gyöngye társadalom tömegei nem biztos, hogy örömmel fogadják felszabadításukat az államtalanítás alól, hiszen még relatív biztonságukat elvesztik, az újszülött szabadsággal mit sem tudnak kezdeni.

Államtalanítani tehát más Keleten és más Nyugaton. De ha igaz az, hogy államtalanítani nehezebb mint államosítani, akkor különösen igaz ez ott, ahol szinte más sem volt, mint állam. Az állam szökése ilyen körülmények között felért egy társadalmi katasztrófával. S valóban, az ironikusan „13. ötéves tervként”¹⁶ aposztrofált időszakban (1991–1996) a szociális, gazdasági, kulturális hanyatlás, leépülés, káosz meg a világháborús (1941–1945) és a polgárháborús (1917–1921) időszakokét is felülmutatja, jóllehet azokhoz képest szinte vértelenül és anyagi pusztulás nélkül ment végbe.

Egyes statisztikusok¹⁷ manapság „utolsó békeévnék” 1990-et tekintik (ahogy egykor, a szovjet korszakban 1913 volt a viszonyítási pont), a „monetarista sokkterápia, az árliberalizálás, a gazdaság megnyitásának” öt évét pedig az országpusztító „zavaros idők” (ami körülbelül egy „orosz Mohácsnak” felelhetne meg) anarchiájával vetik össze, amikor az ország pusztá túlélése lett a tét. Kétségtelen, hogy egy ilyen párhuzam figyelmen kívül hagyja mind az előzményeket (a totális államszervezés elveinek felszámolása szükségképp totális államtalanodáshoz vezet), mind pedig azt, hogy az országos romlás megrendítő képei és tényei ellenére Oroszországban viszonylag stabil állam, stabil pénzügyi rendszer, hatékony tömegközlelési rendszer alakult ki. Ez a stabilitás és eredményesség az országos pusztulás komor hátterén legalábbis magyarázatra szorul. Nézzük azonban egyelőre a vigasztalan tényeket, amelyek önmagukban persze nem értelmeznek és nem magyaráznak meg semmit.

Öt év alatt Oroszországban a bruttó hazai termék (GDP) az 1990-es évhez viszonyítva és a Szovjetunió méreteihez arányítva 38 %-ra csökkent.¹⁸ Az ipari termelés ez idő alatt 50 %-kal esett vissza, s ez a visszaesés az Oroszországban előállított termékcsoportok 95 %-át érintette. (Például a gépipari-technikai felszerelések terén 65–80 %-os, a tudományos kutatást igénylő csúcstechnológiák iparágában 90 %-os, a fogyasztási cikkek termelése terén pedig 50 %-os volt.) A fogyasztói piacon a hazai termékek forgalmazása alig éri el a 20 %-ot, a többi áru importból származik. Egész iparágak vannak elhalóban. Bizonyos értelemben a „13. ötéves terv” az orosz gazdaság deindusztralizációjának „ötéves tervévé” vált. Tekintettel azonban

a szovjet ipar 19. századi jellegére (ismeretes, hogy a 19. századi ipari társadalmak mutatói szerint – például nyersvas- vagy acélgégyártásban – a Szovjetunió nemcsak utolérte, de csakugyan túl is szárnyalta az Egyesült Államokat), ez önmagában még akár a terep megtisztítását is jelentheti egy posztindusztriális Oroszország számára. Hiszen az államtalanítás nemcsak drasztikus termelésesökkenéssel járt együtt, hanem például a privatizálással is. 1995 végén 122 ezer vállalat privatizálására került sor, és 1994-ben a nem állami szektor már a GDP 62 %-át (1995-ben 70 %-át) adta, a piac áruteltettsége elérte a 90 %-ot, két-szintű bankrendszer épült ki, létrejött az értékpapírpia, a hitelpiac, az árutőzsde. Az agrárszektor államtalanítása, kolhozatlanítása gazdasági szempontból – meglehetősen, csak átmenetileg – legalább olyan katasztrofális eredménnyel végződött, mint egykor a kolhozosítás. 1995-ben 290 ezer farmgazdaság működött Oroszországban, és ezek a gabona 5 %-át, a cukorrépa 12 %-át, a burgonya 19 %-át, a zöldségfélék 1 %-át, a napraforgó 12 %-át állították elő. Nyilvánvaló, hogy az agrárszektor „farmerizálása” egyelőre nem sikerült, de kérdés, sikerülhet-e egyáltalán a föld magántulajdonának elismerése nélkül, a hiányzó jogi, kulturális és ipari háttér valamint az új ipari beruházások elmaradása mellett. Ez idő szerint Oroszországban az élelmiszerek 40 %-a (Moszkvában és más nagyvárosokban 70 %-a) importból származik. A totális államtalanítás legkatasztrofálisabb következménye a tőkebefektetések, beruházások volumenének példa nélkül álló csökkenése Oroszország történetében: 1991 és 1995 között a tőkebefektetések volumene 75 %-kal csökkent, ami még az 1918–1920-as polgárháborús és 1941–1945-ös világháborús időszakot is alulmúlja (az előbbiben 60 %-kal, az utóbbiban 20 %-kal csökkentek a tőkebefektetések). Egyrészt azért, mert a régi, az elavult és a nagy volumenű, lassan megtérülő befektetéseket igénylő új iparágakba a belföldön felhalmozott tőke (banktőke, nyersanyagtőke, maffiatőke) nem megy, másrészt mert a külföldi bankokban és ingatlanokban gyorsabban gyarapodik és nagyobb biztonságban tudja magát, mint odahaza, ahol adóprás, maffia, mindenféle politikai és gazdaságpolitikai fordulatok, revansok kilátásai is elbizonytalanítják a beruházási kedvét.

N nyilvánvaló egyébként, hogy az új állam számára az egyik lehetséges kitörési pont, ahol minden maradék erejét és fiatalos kezdeményezőkedvét összeszedve „bekeményíthet”, éppen a banktőke és a külföldre menekült tőke beruházási tökéket való visszaszalogatása a termelési szektorba, kiszámítható játékszabályok megteremtésével, a szabályok betartásán örökődő hatékony állammal, a magántulajdon sérthetlenségének és a tulajdonos személyes biztonságának garantálásával. A másik lehetséges kitörési pont pedig egy hatékony és szigorú adóztatási rendszer megteremtése. Ez az a két pont – az adóztatás rendje és a beruházási politika, ahol a szökőállam megállítható, és az új államot 1996 után „meglovagoló” fiatal „pétervári garnitúra” kitörést, gyors és látványos eredményeket érhet el. Egyfelől így szüntethető meg a költségvetési hiány és fizethetők ki az elmaradt bérek, másfelől így indítható be a gazdasági növekedés.¹⁹ Ez persze egyik esetben sem jelent visszaállamosítást, sem pedig „szociális” vagy „jóléti államot”.

A tőkebefektetés volumene 1991 és 1995 között mindenesetre háromszor kisebb volt, mint az a minimum, ami egy modern gazdaság alapvető állományainak és technológiai szintjének egyszerű újratermeléséhez szükséges. (Ezzel a ténnyel kapcsolatban persze megint fölmerülhet, hogy a hosszú távú gazdasági sikerhez talán éppen a szóban forgó állományok és színvonal „újra-nem-termelése” szükséges, ami átmenetileg persze katasztrófának látszik, ha pedig a kitérés elmarad, akkor valóban katasztrófává is válik.) Közismert, hogy az orosz külkereskedelem monokulturális jellegű, a valutabevételek 40 %-a nyersolaj- és gázkivitelből származik. A feldolgozóipar aránya az exportban 12 %, a csúcstechnológiáé 1 % (!). A GDP tudományos fejlettségre fordított része, amely normális esetben nem lehet 2 %-nál kevesebb, 1994-ben 0,3 %, 1995-ben 0,5 % volt. A géppark 90 %-a régi: a polgári termelésben a technikai berendezések átlagos élettartama 25 év. A termelékenység 1991 és 1995 között 45 %-kal csökkent. A külső eladósodás 1995-ben már 123 milliárd dollárra nőtt, s ezzel a világ nagy adósai között Oroszország az első helyre tört fel. Mindezt tetézi az intenzív tőkekiáramlás az országból. Az említett öt évben mértéktartó becslések, hivatalos adatok szerint évente 3–7 milliárd dollár szivárgott külföldre, 1986 és 1995 között pedig összesen 100–120 milliárd dollár. Az oroszországi jövedelmekben a munkabérek és fizetések aránya öt év alatt 76 %-ról 40 %-ra csökkent, míg a vállalkozói tevékenységből származó jövedelemrésze aránya 12 %-ról 44 %-ra nőtt. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy az orosz polgároknak mind nagyobb része lesz vállalkozó, hanem azt, hogy mind nagyobb része szegényedik el, és mind nagyobb része tesz szert nem munkabér jellegű, de nem is vállalkozásból szerzett jövedelmekre. Így a lakosság 1995-ös reáljövedelme az 1990. évinek 45 %-át tette ki, ami békeidőben példátlanul nagy arányú jövedelemcsökkenésnek számít. Az egész országra kivetített fogyasztási színvonal a 60-as évek elejének szintjére süllyedt vissza. A minimálbér 1995-ben az átlagbér 9 %-a volt (a nyugati szociális piacgazdaságokban ez az arány 30–40 %). Oroszországban ma a lakosság 15 %-a él a szegénységi küszöb, a létminimum alatt. A hivatalos statisztikák nem számolják ebbe bele a rögzíthetetlen jövedelmű rétegeket (például a nagy számú hajléktalant, az úgynevezett „bomzsokat”, a menekülteket, más marginális csoportokat). Ha ezeket is figyelembe vesszük, akkor 1995-ben – az Oroszországi Föderáció Munkaügyi Minisztériuma mellett felállított Élet-színvonal-kutató Központ adatai szerint – az oroszországi lakosság 48 %-nak havi jövedelme nem haladta meg a 30–35 dollárt (akkoriban ez 350 ezer rubelnek felelt meg). Nem lehet azonban tudni, hogy ez a 30–35 dollárnyi jövedelem esetenként – társadalmi csoportonként, régióként – mekkora rejtett jövedelemrésszel egészül ki. Becslések szerint ugyanis a GDP minden egyes rubelijére egy másik rubel is jut, méghozzá olyan rubel, amelyet sehol nem tartanak számon, semmiféle adó nem terhel.²⁰ Statisztikai adatokkal csak Moszkvára nézve rendelkezünk, márpedig köztudomásúlag Moszkva ma a leggazdagabb orosz régió (régión mind jogi értelemben, amennyiben a Föderáció teljes jogú szubjektuma, mind gazdaságilag, amennyiben Oroszország pénzközpontja), lakóinak 66 %-a „módosnak” tekinthető a létminimum kétszeresét elérő jövedelmével (a távol-keleti gazdasági körzetben ez az arány már csak 22 %). Valójában ennél valamivel bonyolultabb a helyzet. 1996-ban ugyanis egy moszkvai lakos (a csecsemőket és a magatehetetlen aggasztányokat is beleértve) havi átlagjöve-

delme kétmillió rubel (350–400 dollár) volt. Ebből 470 ezer rubel volt a bérből származó jövedelem.²¹ Ám ennek a jövedelemnek csak 23,5 %-a származott bérből és fizetésből, és 54,4 %-a valami egyébből, de nem vállalkozásokból. (A fennmaradt jövedelemrészben a nyugdíjak, ösztöndíjak, segélyek, valutaeladásból származó nyereségek osztoztak.) 1990-ben ez az arány még éppen fordított volt: bérből és fizetésből származott a moszkvaiak átlagjövedelmének 77,3 %-a, egyéb forrásból pedig 3,2 %-a. Ez a megfoghatatlan, találgatott összetételű, ám igen jelentős jövedelemhányad természetesen igen egyenlőtlenül oszlik meg mind az ország, mind Moszkva lakói között. Elég, ha arra gondolunk, hogy Oroszország lakosságának leggazdagabb és legszegényebb 10 %-a között a jövedelmi különbség mára 20–25-szörös. Mindenesetre az oroszországi társadalom történeti-kulturális okokra, megformálatlanságára és gyöngeségére visszavezethető türelme és passzivitása mellett ez az általában figyelmen kívül hagyott *anyagi körülmény* is szerepet játszhat abban, hogy a 13 billió rubeles belső államadósság (a kifizetetlen bértömeg) nem indított el Oroszországban népfelkelést. (A szóban forgó bértömeg egy része egyébként folytonosan úton van a kifizetőhelyek felé, s miközben utazik, belőle is láthatatlan jövedelmek képződnek azok kezén, akik utaztatják. Ama „fekete egy rubelben” ez a tétel is benne van.) Innen nézve tehát nem egészen az történik ma Oroszországban, ami történni látszik, hogy az állam megszökik a költségvetés pénzével és nem fizet béreket és nyugdíjakat. Egyfelől az történik, hogy az állam túl gyöngye az adóbehajtáshoz,²² viszont elég erős már, hogy ne a bankóprés működésbe hozásával (vagyis „inflációs adóval”) helyettesítse a költségvetés kieső tételeit. Másfelől viszont egy egészen eredeti – ugyanis tömeges és a kisajátító állam kisajátítását jelentő – tőkefelhalmozás zajlik ma Oroszországban, úgyszólván a jogtalan, önkényes állami kisajátítás eszközeivel, csak most a másik oldalról. Nem az állam osztogat és fosztogat, hanem az államot fosztogatják és fosztogatják. Nehéz megjósolni, hogy az így felhalmozott tőke, aprótőke, kistőke hová fog vándorolni, és hol tud leggyorsabban megtérülni és nagy hasznot hozni az orosz gazdaságban. Mindenesetre az állam meggyöngyülése vagyis szökése nélkül erre a felhalmozásra és ennek alapján a társadalom és az állam, a gazdaság és az állam polgári értelemben vett szétválására és új típusú összekapcsolódására aligha kerülhetne sor ma Oroszországban.

Az államszökés és államszökés következtében nemcsak a társadalom kezdett szelődni, megformálódni, saját lábára állni, nemcsak egyes társadalmi csoportok és az egyének váltak el az államtól és ezáltal egymástól is, hanem a régiók – az államtalanítási folyamat talán legfontosabb politikai ágensei.²³ Nemcsak az egyes társadalmi rétegek között alakultak ki korábban soha nem látott egyenlőtlenlégek és feszültségek, hanem az egyes régiók között is, amelyek mind egymással, mind az állammal (a föderatív állammal, a tulajdonképpeni orosz nemzetállammal) szemben önálló országokként, kvázi-szuverén államokként lépnek föl. A nyersanyagban gazdag és a nyersanyagexportban vagy a banki tevékenységben és a vállalkozásban élenjáró hét „donor” régió (ahol az ország lakosságának mintegy 21 %-a él), amelyek a föderatív költségvetés 45 %-át adják, egyfajta oroszországi „északot”

alkotnak a dotált – eleve elmaradott vagy a „deindusztrializáció” következtében lecsúszott – régiókkal, az oroszországi „déllel” szemben. A „gazdag” és „szegény” régiók között egyre növekvő szakadékban a gazdagok szeparatizmusának kísértete lakozik. Egyike ez azoknak az új problémáknak, amelyekre a föderatív orosz nemzetállamnak megoldást kell találnia, ha egyben akar maradni.

Végül, ám nem utolsósorban az állam még két nagy területről szökött meg Oroszországban, amelyet korábban – ha totalitáriusnak bekebelezve is – legsajátabb területének tekintett, fejlesztett, uralt, birtokolt. Az egyik az úgynevezett „ipari-katonai komplexum” (orosz rövidítése: VPK), amely a hadsereg eltartását, a teljes katonai infrastruktúrát és a fegyverkezéssel kapcsolatos költségeket terhelte az államra. A 80-as években a szovjet bruttó hazai termék 20 %-át (mintegy 350–380 milliárd dollárnak megfelelő összeget)²⁴ költötték hadi kiadásokra, ami többé-kevésbé arányban volt az Egyesült Államok 300 milliárdos és a NATO 160 milliárdos éves kiadásaival. Csakhogy a szovjet államnak a paritás eléréséhez az összes megtermelt javak és szolgáltatások ötszörösét kellett elvonnia katonai kiadásokra az USA-hoz és a NATO-országokhoz képest. Ha a hivatalos adatoknak hinni lehet, akkor 1994–95-ben Oroszország GDP-jének már csak 4–5 %-át, azaz – akkori árfolyamon számolva – 40 milliárd dollárt költött katonai kiadásokra, ami 5–6-szor kisebb a 80-as évek szintjénél. Az állam megszökése erről a területről persze távolról sem csupán a katonai kiadások drasztikus csökkenését vonta maga után. Valójában itt állam és hadsereg, állam és „hadipari komplexum” szétválására került sor, aminek jelentősége semmivel sem kisebb, mint amikor annak idején a modern európai országokban az államot és az egyházat választották szét.²⁵ (Bizonyos értelemben valóban a hadsereg volt a szovjet állam egyháza!) Épp ezért éli meg a hadsereg még fokozottabban azt, amit a szovjet társadalom nagy része, hogy „magára hagyták”, „cserben hagyták”, „elárulták”, „háta fordított” neki az állam. Állam és hadsereg szétválása (miként az állam és agrárszektor, állam és ipari termelés szétválása is) csak akkor lehet persze sikeres, ha az államnak sikerül véghezvinnie az adott terület reformját, a radikális haderőreformot, amelyről évek óta szó van, s amely nemcsak a katonai paritás feladását jelenti, hanem egy rugalmas, kis létszámú, professzionális és a legkorszerűbb fegyverzettel ellátott védelmi hadsereg megteremtését is.

A másik nagy terület, ahonnan Oroszországban az állam se szó, se beszéd megszökött, a kultúra volt. A kulturális terület ebben a tág értelemben nem csupán a szellemi kultúrát, a művészeteket, a tudományt, az oktatást, a könyvtárakat, hanem például a testkultúrát, az egészségügyet, a mindennapi élet egész kultúráját jelenti, amelyet a totális állam nem egyszerűen finanszírozott, hanem a maga képére és hasonlatosságára átfórmálva, magába szívtott vagy ahová ormóttanul benyomult – iskoláktól a tudományos akadémiáig, privát szférától a filmművészetig és tovább. A szökés következményei ezen a területen is katasztrofálisak, és az érintettek – a humán értelmiségtől a tudományos elitig és az oroszországi átlagemberig – cserbenhagyásként élik át, és tiltakoznak ellene, jóllehet megint nem egyszerűen arról van szó, hogy bizonyos területek dotációját vagy az úgynevezett jóléti kiadásokat az állam csökkentette, hanem arról, hogy az állam és a kultúra szféráinak szétválásával totalitárius „egyből” plurális kettő, három, sőt több lett, vagyis megteremtődött a kulturális

szféra önszerveződésének, szabadságának és az állam racionalizálásának abszolút szükséges előfeltétele. Mert csak ezen az alapon, a megformált részérdek, autonóm területek, különféle racionalitások közötti dialógus és alkufolyamat eredményeként állítható be valamely területen és időszakban az állami dotáció ésszerű mértéke, lehetséges a támogatási formák kidolgozása. Persze ettől a lehetőségtől, mely egyelőre még igen távol áll a megvalósulástól, nem lesz vigasztalóbb a „totalitárius képlet” összeomlásának katasztrofális következménye, amely a demográfiai helyzettel az egészségügyig a tág értelemben vett kultúra minden területét sújtotta az utolsó öt-tíz évben. Demográfiai szempontból Oroszország is az abszolút népességfogyás időszakát éli. 1992 és 1995 között a természetes népességfogyás a halálzási arány növekedése következtében évente 2 millió 700 ezer fő. A halálzási okok struktúrája egyedülálló az egész világon: a természetes halál után ugyanis mindjárt a második helyen a szerencsétlenségek, mérgezések, munkahelyi balesetek, alkoholmérgezések, gyilkosságok és öngyilkosságok szerepelnek a halálesetek legfőbb okaiként. Ehhez még hozzá kell tenni, hogy a munkaképes korú lakosság halálzási okai között ezek az okok már nem is a második, hanem az első helyen állnak. Az 1991 óta eltelt öt évben a gyilkosságok száma 22,6 ezerről (1991) 45,1 ezerre nőtt, az öngyilkosságok száma 39,4 ezerről 60,9 ezerre, az alkoholmérgezések száma 18,7 ezerről 41,6 ezerre. Drasztikusan nő a nyomorékok (köztük is főként a nyomorék gyermekek) száma. A várható élettartam, amely a 19. században 32 év volt Oroszországban, a szovjet korszak végére pedig 70 évre emelkedett (1987-es adat), az évtized végéről folyamatosan és drasztikusan csökken. 1994-ben már csak 64 év. (Ezen belül a férfiak várható átlagéletkora: 57,3 év, a nők pedig 71,1 év. Ekkora különbségre sehol nincs példa a fejlett országokban.) Folyamatosan, évről évre nő a nemi betegek, a kábítószeresek és az alkoholisták száma (14–18 liter tiszta szesz jut egy lakosra évente), drámaiak a bűnözési statisztikák. A feketegazdaság egyes becslések szerint a GDP 30–40 %-át állítja elő. Amíg az állam-interregnum tart (a totális állam szétesésben, leépülőben – a modern racionalis bürokrácia hatékony és erős állama pedig még csak épülőben), fennáll a „kriminokrácia” vagy „bandokrácia” veszélye: „A bűnözés önálló társadalmi-politikai erővé vált, amely eredményességét tekintve a hivatalos hatalmi szervekkel konkurál már.”²⁶ Általában „a társadalom deviáns része olyan méretekben és ütemben nő, hogy nemsokára a devianciát, vagyis az általánosan elfogadott társadalmi normától való eltérést fogják a törvénytisztelő, erkölcsös állampolgári magatartás mintájaként meghatározni.”²⁷

Ezért fenyeget az államtalánítás mindmáig azzal a veszéllyel, hogy a nyomában járó gazdasági és társadalmi összeomlás visszaállamosításba csap át, és a gyöngye társadalmat megint erős állammal próbálják Oroszországban megtámogatni. Méghozzá nem újfajta – jogi, pénzügyi, gazdasági értelemben – erős állammal, hanem hagyományos: ideológiai és katonai értelemben erőssel. Az államnélküliség, államtalánítás évei után ma (legalább 1994–1995-től kezdődően) az állam erősítése van napirenden Oroszországban. A kérdés az, min fog alapulni az új orosz állam ereje: szervezeti hatékonysá-

gon, erős jogrenden, könyörtelen és hatékony adóztatáson, a korrupció és a bűnözés jogállami eszközökkel történő megfékezésén, sikeres pénzügypolitikán és gazdaságpolitikán, avagy a katonai kiadások természeti kincsek kiárusítására alapozott növelésén, visszaállamosításon, karhatalmon, küldetéses ideológián. Képletesen szólva az állam-erősítés „pétervári” és „moszkvai” útja válik el itt egymástól. Mindkét úton az orosz nemzetállamot kívánják megteremteni és megerősíteni. Csak a „pétervári” államépítők (Anatolij Csubajsz csapata) számára ez merőben prózai, gazdasági, pénzügyi kérdés („az új állam csak addig nyújthat, ameddig a gazdasági takarója ér!”, a „moszkvai” államépítők (Luzskov és csapata) számára pedig költői, azaz ideológiai, politikai, történelmi kérdés is („az új állam nyújtózon csak addig, ameddig politikai, katonai és ideológiai takarója ér, a gazdasági takarót majd hozzáigazítjuk!”). Egyelőre azonban – és előreláthatólag tartósan – a „péterváriak”, a Stolozk vannak kormányon, és az első „nemzeti út” van megvalósulóban az egész régió szerencséjére. (A „másodikról” alkothatunk már némi fogalmat a katasztrofális „csecsen kaland” vagy Luzskov szevasztopoli és belaruszi handabandázásai és a Moszkva „kaukázusi illetőségű lakosai” ellen folytatott kampányai során.) Nézzük meg, mit jelent ez a két „nemzeti út” az állam vonatkozásában! Mi a különbség a „pétervári” orosz nemzetállam és a „moszkvai” között? Egyáltalán, értelmezhető-e a nemzetállam fogalma Oroszországban, és értelmezhető-e a postmodernitás feltételei között?

Nemzetállam Oroszországban?

Minthogy a szovjet állam dekomponálódásának logikáját és menetét nem a benne felhalmozódott szociális feszültségek, politikai szenvedélyek, gazdasági kényszerek, hanem az állam építőkockái (régiek) és egymásra épülésük módja határozta meg, az új Oroszország is nemzetállamként „ébredt” fel hosszú álmából, amelyet birodalmi államként a világról álmodott. Az orosz birodalmi államot megújító totalitárius szovjet államisággal szembehelyezkedve és kényszerűen követve a balti és nem balti szovjet regionális államok „szuverenizációs forradalmát”, az új Oroszország nem „demokratikus szovjet államként”, hanem „nemzeti és demokratikus orosz államként” határozta meg magát születésének pillanatától fogva. A modernítésra, a hatalommegosztás elvére, a jogállamiságra, a piacgazdaságra mondott „igen” úgyszólván kikényszerítette egy modern nemzetállam eszméjét, amelyet persze nem a nyelven, nem az etnikai hovatarozáson, hanem az állampolgárok politikai közösségén alapuló, föderatív berendezkedésű területi állam, tehát felöleli a lakosság egészét. (Ebből természetesen nem következik, hogy Oroszország megkésett és sok tekintetben már csak szimulálható, ámde szükséges nemzetállamisága nem fordulhat birodalomteremtő irányba. Sőt az imént „másodikként” vázolt és képletesen „moszkvainak” nevezett nemzetállam-építés útja kifejezetten ebbe az irányba mutat. Csakhogy most már ez a birodalom is a nemzetállam politikai köldökzsinórjára lenne felfűzve, a nemzetállamokra jellemző nyíltsággal és leplezetlen agresszivitással: („miénk, mert minket illet, miénk, mert mi vagyunk az erősebbek, miénk, mert mert mi visszük nekik a civilizációt”). Sem a szovjet állam, sem a pétervári orosz impérium nem az orosz nemzetállam birodalma volt.²⁸ Mint Alain Besançon, a neves francia oroszszakértő mondja:

„Oroszország mindig úgy tekintett magára, mint szerető édesanyára, akinek kitért karjai közé boldogan vetik magukat a szeretettől túlcorduló szívfű népek. Így például Ukrajnát nem meghódították, hanem ő maga vetette Oroszország-Anyácska karjai közé magát. De ugyanez volt a helyzet Lengyelországgal, a Kaukázussal és a többiekkel is. Oroszország volt az a birodalom, amely soha nem tekintette magát birodalomnak, így aztán soha nem tapasztalta meg azt a lelkiismeretfurdalást sem, amely a birodalmakra jellemző. Még a kommunizmus alatt is az volt a közzelfogás, hogy a népi demokráciáknak vagy Kubának hálásaknak kellene lenniük, amiért befogadták őket a kommunista világrendszerbe. Oroszország ugyanis úgy volt birodalom, hogy közben nem volt nemzetállam, és ezért birodalomnak sem tekintette magát.”²⁹ 1991 után azonban már lehetséges egy nemzetállam-szívfű orosz birodalom is, amilyen még nem volt. (S tegyük hozzá, amilyen remélhetőleg nem is lesz.)

1996 végén, 1997 elején pontosan az orosz nemzetállam felépítésének ez a nem hagyományos birodalmi és nem birodalmi útja keresztezi egymást a hatalom színterein.³⁰ A nyílt területi expanzióig, az elszakadt területek, „államrészek” visszacsatolásáig vagy a szovjet államiság megújított keretében való újraegyesítésükig is eljutó orosz nemzetállam széles „birodalmi” országútján olyan igen különböző politikai akaratok, érdekek, politikusok és ideológusok poroszkálnak, mint a katonai-ipari komplexum, a bandokrata „fekete tőke”, a „nemzeti kommunisták” és „nemzeti kapitalisták”, mint Eduard Limonov „nemzeti bolsevizmusa”³¹ Alekszandr Dugin „neofasizmusa”,³² Alekszandr Szolzenyicin „izo-nacionalizmusa” (az orosz nemzetállami eszme legrégebbi képviselője és legkulturáltabb ideológusa)³³ avagy az amerikai self-made-man és az orosz kupec habitusát ötvöző Luzskov moszkvai polgármester,³⁴ a „nemzeti kapitalizmust” hirdető Lebegy tábornok, a Nemzetbiztonsági Tanács extitkára és örökös orosz elnöklője,³⁵ avagy néhai tanácsadója, a „nemzeti kapitalista út” ideológusa, Vitalij Najsul, a Nemzeti Modell a Gazdaságban Kutatóintézet igazgatója,³⁶ a neokommunista Zjuganov³⁷ és az 1989 óta „vaskezet”, diktatúrából demokráciába vezető autoritárius átmenetet hirdető, a csecsen háborút igazoló és az azóta menesztett Korszakov-Szoszkovec³⁸ csapathoz kötődő Andranyik Migranjan.³⁹ Karikatürisztikus változatban ezt az Oroszországban ugyan nem előzmények nélküli, de lényegileg új nemzetállami birodalmi utat Vlagyimir Zsirinovszkij testesíti meg.⁴⁰ Ezt az utat tekintem az orosz nemzetállamiság megteremtéséhez vezető anakronisztikus modern útnak, amely az orosz kapitalizmus, az orosz tőke, az orosz vállalkozó piaci és kulturális expanzióját politikai és katonai nyomással és ideológiailag igazolva kívánja elősegíteni. Hogy mit jelent és hová vezethet ez az út, azt jól mutatja a csecsen kaland. A csecsen-orosz háború ugyanis már nem a régi orosz és új szovjet birodalomra, hanem a nemzetállamokra jellemző háború volt. Célja nem valamely birodalomrészt visszatérítése a birodalom kebelébe, a közös norma jegyében (mindegy, hogy ez éppen mi, a cári monarchia vagy a szovjet típusú szocializmus), hanem – mindenféle ilyen közös norma híján – a terület visszahódítása a nemzetnek: „a természeti kincsek, az infrastruktúra a nemzeté, nem mondhat le róla, nem idegeníthető el tőle”. (Hogy a „nemzet” ebben az esetben miféle magánérdekek rejtjele, azt most ne firtassuk.) Részben ezzel magyarázható a háborús rombolás mértéke („kerül, amibe kerül”). A „birodalmi nép” egysége a „mieink” és az „ellenség” fogalmára hasadt szét. A háború

során – hála a nacionalista Luzskov látványos intézkedéseinek és otromba kirohanásainak – egy etnokratikus orosz nemzetállam körvonalai is felkődlöttek (à la Szerbia, Bosznia és Horvátország). A „kaukázusi származásúak” (vagyis a „gyanusak”) ellen indított moszkvai kampány és a példát statuáló rendőri intézkedések a kaukázusi ellenségkép megteremtését és általában az orosz etnikai identitás erősítését célozták, mérsékelt sikerrel.

Kétségtelen, hogy ez az út a hagyományos orosz birodalmi államiság természetes elágazásaként fogható fel, amely – első pillantásra úgy vélhetnénk – inkább építhet a meglévő politikai hagyományokra és a közérzet uralkodó alakzataira. Valójában ez távolról sem ilyen egyértelmű. Kétségtelen, hogy a magára hagyott, szabadjára engedett és frusztrált, ezer sebből vérző orosz társadalom zöme erős államot, biztonságot, igazságosságot akar. De – mint a társadalmi mentalitás változásait vizsgáló felmérések mutatják – jól megvan ideológia és a mindennapi életvilágba behatoló állam nélkül, nem akar háborúkat (a csecsen háború népszerűtlensége önmagáért beszél) és expanziót sem, nem akarja a Szovjetunió visszaállítását (ez is népszerűtlen ötlet ma, a neokommunisták kudarcra az elnökválasztáson részben arra vezethető vissza, hogy a lehangosabban ők követelték a szovjet állam feloszlását kimondó belovezsi egyezmény érvénytelenítését), főként pedig nem a keleti, hanem a nyugati világ, a nyugati értékek, minták, normák vonzóak számára, a keleti köztársaságokat ballasztoknak tekintik, és szabadulni igyekeznek tőlük. Ebben a tekintetben az orosz lakosság túlnyomó többsége és a birodalmi érték-

orientációt nemzetállamra cserélő, több mint öt éve kormányzó elit között – a felmérések szerint – nincsen különbség: „az orosz nacionalizmus Oroszországban nem a hírhedt »birodalmi tudatban« és »nagyhatalmi ábrándokban« nyilvánul meg – írja Igor Kljamkin –, hanem a nagy-orosz etnikai identitás keresésében (»az orosz rosszabbul él mint a többi nép«)⁴¹ és inkább izolacionista jellegű, semmint irredenta vagy expanzionista.⁴² 1991-től kezdődően mindinkább a közvélekedés részévé vált az a meggyőződés, hogy Oroszország a civilizált világgal csak akkor fog tudni egyesülni, ha – úgymond – megszabadul az „ázsiai-muzulmán” világ ballasztjától, amely természete szerint ellenségesen áll szemben a modern civilizációval.⁴³

Az orosz izolacionizmust a *birodalomtalanító*, a *birodalmi terhektől menekülő* állam nacionalizmusának is nevezhetnénk (minden nacionalizmus „állam-egoista”), ami integráns része az orosz állam általános menekülési stratégiájának. Legsarkítottabban ezt az izolacionista és állam-minimalista álláspontot talán Dmitrij Susarin foglalta össze: „Három évvel ezelőtt nem a Szovjetunió omlott össze, hanem az orosz nemzetállam született meg (igen, éppenhogy megszületett, s nem újjászületett). Nyilvánvaló, hogy az új állam felépítéséhez nekünk, oroszoknak nemcsak a birodalmi terjeszkedés politikájáról kell lemondanunk, hanem ennek a politikának minden múltbéli eredményéről is – Oroszországnak a tulajdonképpeni orosz lakta területekre kell korlátozódnia, amelyeket vagy csak oroszok vagy olyan népek laktak, amelyek velünk egy államban kívánnak élni.”⁴⁴

J E G Y Z E T E K

1. Nyikolaj Bergyajev, *Szogyba Rosszji*, Moszkva, 1990. 14.
2. Boris Jelcin elnöki üzenetéből idézi: Viktor Bondarev, *Russzkaja nacionalnaja ideja, goszudarsztvennaja, intyelligentszkaja i narodnaja*, in: *Rubezsi*, 1995. 2. szám, 148–149.
3. Alekszandr Govoruhin orosz filmrendező *Milyen volt az az Oroszország, amelyet elvesztettünk?* című, 1991-ben készült hatásos dokumentumfilmjében az 1917 előtti Oroszország csodaként, a bolsevik forradalom és a szovjet korszak pedig katasztrófaként jelentek meg. Pár évvel később már az 1991 előtti Szovjetunió jelent meg csodaként, és az 1991-es fordulat meg az új, demokratikus Oroszország katasztrófaként. Olyannyira, hogy az élesen szovjetellenes és kommunistaellenes filmpublicistika alkotója a kommunista Zjuganov kortese lett az elnökválasztáskor, és a Dumában, lévén képviselő is, átült a kommunista frakció padsoraiba. Végül 1996-ban megszületett a Govoruhin-film párjarabja, a *Milyen volt az a Szovjetunió, amelyet elvesztettünk?* című dokumentumfilm is.
4. Ld. ehhez: Szilágyi Ákos, *Az ellopott puccs*, in: *Szovjet füzetek*, 1991. 3. sz.
5. Ld. ehhez egyebek mellett: Artyomij Pjatnyickij, *Sztavki po viboram: X procentov godovi*, in: *Kommersant*, 1997. június 17. 14–16.), melyben arról kaphatunk átfogó képet, hány milliódot hozott az orosz nagybankok konyhájára már 1997-ben rövid távú befektetésük a politikai üzletbe (Jelcin újraválasztását 1996-ban elsősorban ők fedették). Ld. még: Szilágyi Ákos, *Borisz sztár és a sztárevicsék*, in: *2000*, 1997. június.
6. Ld. ehhez: Szilágyi Ákos, *Jelcin-méker, Lebegy-méker*, in: *Filmvilág*, 1996. 9. szám.
7. Az első átütő siker e tekintetben az 1996-os orosz elnökválasztás hozta meg a tulajdonosi klánoknak. A pénzemberek együttes és közvetlen fellépése, amely a tizenhármak felhívásá-

- val kezdődött (Vijtyi iz tupika, in: *Kommersant-daily*, 1996. április 27. 1.), és Jelcin régi választási stábjának s egyben politikai kíséretének menesztésével ért véget 1996 márciusában és júniusában, nem a politika fontosságának elismerését, hanem mint „zavaró mozzanatnak” a kiküszöbölését jelentette. A pénz zárójelbe helyezte a politikát, jelezve, hogy a politikusoknak az orrukra fognak koppintani, ha kikezdi az állam pénztermelésre alapozott stabilitását, megtörik az államépítés nyugodt folytonosságát, és ezáltal a nagy tulajdonosi érdekeket ambícióikkal, eszméikkel, megszállottságaikkal veszélyeztetni merészelik. Ld. még ehhez: Sz. Bíró Zoltán, *Szomorú stabilitás: Oroszország '96 elején*, in: *2000*, 1996 június 10–19.
8. Ld. ehhez: Szilágyi Ákos, *Kis orosz államháború*, in: *Szovjet füzetek*, 1993., 11. sz., valamint: *Mit ér a szuverenitás, ha orosz?* in: *A szuverenitás képrázata*, Korridor Kötetek, Budapest, 1996.
9. Ld. ehhez: Leontij Bizov, *Rosszija: imperija ili nacionalnoje goszudarsztvo?* in: *Nyeizbezsnoztij imperij*, Moszkva, Intellekt, 1996. 147–160.
10. Ld. mindehhez Vlagyimir Pasztuhov könyvét, amelyben az orosz államiság fejlődéstörténetét a nyugat-európai államfejlődéshez *elkanyarodva visszakanyarodó* történelmi és jogfilozófiai logika szerint mutatja be a kezdetektől napjainkig. Vlagyimir Pasztuhov: *Tri vremenyi Rosszji (Obszesztvo i goszudarsztvo v proszom – nasztvojaszem – budisztsem)*, Moszkva, Polisz-Rosszen, 1994. Különösen figyelemreméltó a könyv második fejezete: *Metamorfozi goszudarsztvennosztij*.
11. Ezt csak azért hangsúlyozom, mert éppen a legutóbbi időben, tehát az 1996-os elnökválasztást követően mutatkoznak érdekes jelei egy új kormányzati kursusnak, amely állam és gazdaság szétválasztására irányul Oroszországban. Az Anatolij Csujbajsz és Borisz Nyemcov miniszterelnök-helyettesek nevével fémjelzett „új kursus” tökéletesen beleilleszkedik az orosz

- nemzetállam megeremtésének modern/posztmodern paradigmájába. A radikális gazdasági reform képviselői, a monetaristák, a sokkterápia-hívők, a voucher-privatizáció végrehajtói – posztsovjeter orosz liberálisok – feladva kezdeti államnehézségüket, amely valójában csak a Gorbacsov által elkezdett államgyöngtést, államrombolást („kevesebb államot, több szocializmust” – úgymond) folytatása volt más eszközökkel, ma egytől-egyik „goszudarsztvennyikok”, azaz „államisták” („etatisták”), „államépítők”, „államhívők”. A politikai halottaiból fel támasztott Jelcin 1997 márciusi elnöki üzenete – „Rend az államhatalomban – rend az országban” –, mely a Csubajsz-Nyemcov irányította új kurzus meghirdetése volt, lényegében éppen az állam és társadalom, állam és gazdaság szétválasztását tekinti a rendteremtés kiindulópontjának. (Porjadok vo vlasztyi – porjadok v sztranye, in: *Nyezaviszimaja Gazeta*, 1997. március 13. 2.) Ez a legfontosabb előfeltétele ugyanis annak, hogy az állam jogi, törvényhozási, pénzügyi eszközeivel hathatósan fellépjen az adózási fegyelem megerősítéséért, az egész országra érvényes alkotmányos rend és a törvények egységéért, az államapparátus korrupciójának visszaszorításáért (a maffia és az állam szétválasztásáért), ami nélkül nem lehetséges a piaci játékszabályok garantálása és a vállalkozók megvédelmezése a bandokráciától, nem fordítható meg az országból kiáramló tőke és a banktőke nem változtatható át beruházási tőkévé, s végül ami nélkül az állam még erősen visszametszett szociális funkcióját sem láthatja el, hiszen üres marad a kincstár.
12. Ld. ehhez Alekszandr Ahiezer, *Problemi goszudarsztvennoj vlasztyi v Rossziji I-VII.*, in: *Rubezsi*, 1995. 6. szám, 1996. 1–7. szám, valamint uő, *Oroszország: megosztott civilizáció?* in: *Replika*, 1995. 19–20. szám, 123–137.
13. Ld. Vlagyimir Pasztuhov, i.m.
14. 1995-ben a megkérdezettek 1 %-a vélte úgy, hogy az állam törődik az emberekkel. Ugyanakkor, bár a megkérdezettek 70 %-a felelt igennel arra a kérdésre, hogy vajon „Az államnak is gondoskodnia kell-e az emberekről vagy csak nekik maguknak?”, azért túlnyomó többségük (70–75 %) már kizárólag saját erejében bízik, és csak a családjára számít problémái megoldásában. A paternalisztikus beállítódás tehát módosulóban van. A hatalmi és társadalmi intézmények iránti bizalom azonban a szökőállam természetének, a „cserbernhagyásként” átélő államtalantásnak megfelelően igen csekély (például az elnökben 1995-ben már a megkérdezettek 78 %-a nem bízik, a kormányban 73 %-uk, a Dumában pedig 67 %, a helyi hatalom képviselői szerveiben 69 %, végrehajtó szerveiben 68 %, a rendőrségben, bíróságban, ügyészségben 72 %, a politikai pártokban, mozgalmakban 74 %, a tömegkommunikációban 61 %, a hadseregben 43 %, az egyházban 31 % és így tovább). Meglehetősen pontosan tükrözik a társadalom frusztráltságának fokát azok a válaszok, melyeket a megkérdezettek a „Ki okozta a legtöbb kárt Oroszországnak?” kérdésre adtak az 1995-ös felmérés során: az első helyen Gorbacsov végzett 48 %-kal, öt követi Jelcin 41, Sztálin 40, Lenin 24, Brezsnyev 13 %-kal. (Az adatokat ld. V. V. Lokosov és I.B. Orlov, *Pjatyiletka N 13 – Vzgljoti i pagyenyija*, Academia, Moszkva, 1996. 117–118.)
15. Ahhoz, hogy a „jóléti szektor” valamilyen mértékben leválasztható legyen az államtól – vagy épp megfordítva: ráhelyezhető –, ahhoz intézményesen, funkcionálisan, jogilag, gazdaságilag, kulturálisan, politikailag stb. világosan el kell különülniük egymástól az államtól és a társadalomtól. Ahhoz, hogy egyáltalán fölmerülhessen a kérdés, „milyen fokig szabályozza az állam szabad és felelős egyének életét?”, milyen mértékig „nyúljon bele a gazdaságba?”, ahhoz legalábbis léteznük kell már a szabad és felelős egyéneknek és az önszabályozó piacgazdaság rendszerének. Oroszországban ezért ebben a formában föl sem vehetőek értelmesen a modern nyugati „jóléti állam” kérdései. Egyelőre még csak az lehet itt kérdés, hogyan jöhetnek létre nem állami talajon a szabad és felelős egyének, hogyan jöhet létre egy hatékony nem állami gazdaság, amelynek teljesítménye egyáltalán megadózatható lenne, és amelyre „jóléti szektor” lehetne alapozni, végül mi az állam szerepe abban az átmeneti időszakban, amelyben a „rosszléti” totális állam már nem létezik, a „jóléti” demokratikus jogállam pedig még csak negatív értelemben áll, mint a régi – időközben megdicsőült – „rossz” hiánya? Hogy a totális állam rendszerének lebomlása és leépítése milyen kevésbé állítható párhuzamba Európa napjainkban kibontakozó „jólétiállam-ellenes forradalmával”, ahogy a gazdaság és a társadalom neoliberalis állam-talantását Robert Skidelsky nevezi, az jól kivehető abból a gondolatmenetből, melyet egyik újabb frászában ad elő. Ld. Robert Skidelsky, *Megengedhetjük-e magunknak a jóléti államot?* in: 2000, 1997. május, 11–16. Ezért nehéz egyetérteni Viktor Dzodzijevvel, aki *A demokratikus állam keletkezésének problémái Oroszországban* című könyvében azzal vádolja meg az orosz „neokonzervatív liberálisokat” (köztük a monetaristákat is), hogy kritikátlanul átvették elvárásaiktól a „szociális állam” kritikáját, és porig rombolták azt, ahelyett, hogy a szovjet talajon létrejött szociális államot – úgymond – megújították volna. Dzodzijev szerint „A Szovjetunióban és a parancsuralmi szocializmus más színterein a globális szociális szabályozás gazdag és rendkívül értékes tapasztalata halmozódott fel, melyet alkotó módon és sikeresen használnak fel a nyugati országok is. Ugyanakkor Oroszországban az utóbbi évek folyamán ezt a tapasztalatot teljesen felreszöpperték, és a társadalom megreformálásának programja lényegében az adminisztratív-parancsuralmi rendszer és a szocialista rend lerombolásának, illetve az állami tulajdon privatizálásának újtárj követte. Közben pedig az államot ténylegesen megakadályozták konstruktív, teremtet funkcióinak teljesítésében, abban, hogy biztosítsa a politikai és társadalmi stabilitást, tervezze és szabályozza a társadalmi folyamatokat. Éppen ezzel vannak összefüggésben az utóbbi évek reformpolitikájának legnagyobb kudarcai, a szociális konfliktusok kiéleződése, a tömeges elégedetlenség hirtelen fokozódása, a polgárok antiszociális, sőt nyíltan kriminális magatartásának erősödése. Megtérülésünk azért az oroszországi állam és társadalom stabilizálásának egyik legfontosabb előfeltétele az állam szociális szabályozó funkcióinak aktivizálása, felhasználva ezen a téren mind a hazai, mind a külföldi tapasztalatokat. Ennek a feladatnak a megoldása döntő szerepet játszik Oroszországban a szociális államiság és annak az egész országra gyakorolt kedvező hatásának megerősítésében.” (Viktor Dzodzijev: *Problemi sztanovlenijija demokratyicseszkoj goszudarsztva v Rossziji*, Moszkva, Ad Marginem, 1996. 232.) Mindehhez csupán az szükséges, hogy a totalitárius államszocializmust tisztán technológiai értelemben vett „szociális államként” fogjuk fel.
16. Itt és a továbbiakban az Oroszországi Tudományos Akadémia (RAN) Társadalmi Politikai Kutatások Intézetében készült könyv statisztikai adataira támaszkodom: V. V. Lokosov és I. B. Orlova, *Pjatyiletka N 13 – Vzgljoti i pagyenyija*, Academia, Moszkva, 1996.
17. Ld. i.m.
18. Az Oroszországi Föderáció az egykori Szovjetunió területének 76 %-át, népességének 71 %-át foglalja magában, a szovjet GDP-nek pedig valamivel több mint 60 %-át. A Szovjetunió gazdasági teljesítőképessége az USA-énak egyharmada volt, Japánénál nem sokkal kisebb, a kínaiával pedig egyenlő. Oroszországa már 1991-ben is kétszer kisebb volt Japánénál és másfélszer kisebb Kínánál. Itt kell megjegyezni, hogy a GDP mint a gazdasági teljesítőképesség alapszámát nem pontatlan. Nem mutatja meg például a munkaerő minőségét (a kvalifikált és magasan kvalifikált dolgozók aránya Oroszországban például összehasonlíthatatlanul magasabb, mint Kínában vagy Indiában, nem beszélve a csúcstechnológiai iparban foglalkoztatottak arányáról). Valójában a minőségi mutatókat tekintve ma Oroszország sokkal jobban le van maradva az USA-hoz, Japánhoz, Németországhoz viszonyítva, mint azt a GDP nagyságának összehasonlítása érekeltheti. Igaz, hogy hosszabb távon viszont – lélekszámának, természeti kincsekben való gazdagságának, hatalmas területeinek köszönhetően – olyan lehetőségekkel rendelkezik, amilyenekkel kevés versenytársa. De még ha minden a legjobban alakul, a gazdasági kitörés sikerül, Oroszország akkor is legfeljebb a japán és a német ipari termelés szintjét érheti el vagy múlhatja felül hosszabb távon. (Ld. ehhez: Leonyid Fridman, *Rosszija v szovremennom mire:*

- geopoliticseszkje ivodi iz geoeconomicseszkj situaciji, in: *Rubezsi*, 1996. 5. szám, 84–106.)
19. Persze még ha 1996-ban sikerülne is megállítani az ipari termelés zuhanását, egy éven belül pedig megkezdődne a gazdasági növekedés, ami a GDP évi 5 %-os növekedését eredményezné, még akkor is „legkevesebb 6 évre lenne szükség ahhoz, hogy elérje a termelés 1989-es szintjét”, és 10–12 év múlva közelíthet meg – ha nem is az egyesült Németország, de legalább Franciaország vagy Anglia szintjét. (Leonyid Fridman, i.m. 104.)
 20. Ld. a *Negyelja* című információk kiadvány 1996. szeptemberi (34.) számát. A továbbiakban e kiadvány és Alekszej Szobjanyin cikkének adataira támaszkodom (Alekszandr Szobjanyin: O realnom ekonomiceszkom polozsenij Rosszii, in: *Russzkaja Miszt*, 1996. november 14–20 (4149), 3.
 21. A szóban forgó kétmillió rubele átlagövedelem egyébként még a 470 ezer rubel levonása után is nagyobb, mint az orosz elnök, Jelcin fizetése, ami másfél millió rubel havonta. Természetesen mint minden moszkvai, ő sem a fizetéséből él.
 22. Egyes adatok szerint az adófizetők az adókötelezettségeik 30 %-át nem teljesítik, a nagy adófizetők pedig rendszeresen és hosszú időn át tartoznak az államkincstárnak. Ezen próbált változtatni 1996 októberében Anatolij Csubajsz az úgynevezett VECSEKA (a Vremennaja Cszrevicsajajna Kommisszija) felállítással, amely némi ironikus felhanggal a polgárháborús idők „vörös terrorját” idézte, noha itt inkább rendkívüli gazdasági intézkedések kilátásba helyezéséről (például csődjelzések megindításáról), egyfajta államilag vezetett „gazdasági polgárháborúról” volt csupán szó, mely ez év tavaszán más formákban újra fellángolt. Ld. ehhez: Tri bukvi, kotorije potreszut gyelovoj mir, in: *Kommerszant*, 1996 40. szám. 22–25. valamint VECSEKA ili proigrajes, in: *Kommerszant*, 1996. 41. szám, 20–21. Ld. még a VECSEKA felállítást elrendelő elnöki ukáz szövegét in: *Russzkaja Miszt*, 1996. október 17–23. (4145), 1. 1997 tavaszának fejleményeiről jó áttekintést ad a HVG: Orosz adóbehajtási kampány – Futnak a pénzük után, in: *Heti Világgazdaság*, 1997. május 3. 47–48.
 23. Ld. ehhez: Szilágyi Ákos: Mit ér a szuverenitás, ha orosz? in: *A szuverenitás káprázata*, Korridor Könyvek, Budapest, 1996. 139–176.
 24. A 20 %-ról szóló adatot még Mihail Gorbacsov „dobta be” a közudatba a '80-as évek végén. Később Andrej Kokosin nemzetbiztonsági és katonapolitikai szakértő, egy ideig a honvédelmi miniszter első helyettese megismételte ezt az adatot (Ld. *Nyezavisztnaja Gazeta*, 1995. október 7.) Mások szerint az elvonás a szovjet GDP 25 %-ára terjedt ki. Ld. ehhez: Leonyid Fridman: Rosszija v szovremennom mire: geopoliticseszkje ivodi iz geoeconomicseszkj situaciji, in: *Rubezsi*, 1996. 5. szám, 94.
 25. A szovjet államot alighanem Cornelius Castoriadis írta le a legalábbiban *Devant la guerre* című könyvében (Párizs, Fayard, 1981), mikor „sztratokráciának”, azaz hadsereguralomnak vagy katonauralomnak nevezte: „...a Hadsereg és a katonatársadalom ... alkotják a valóságot, az orosz univerzum egyetlen valóságát. Egyszerre képeznek hatékony és eredményes Erőt, és hozzák létre a birodalmi-nacionalista képzeletvilág [Castoriadis terminusával »imaginaire«] révén ennek az Erőnek az átszellemtését.” (I.m. 253.)
 26. V. V. Lokosov és I. B. Orlova, i. m. 96.
 27. Uo.
 28. Ld. ehhez: Szilágyi Ákos: Erredvégi Birodalom avagy a posztimperialis világrend, in: *A tények és a lények*, Liget Könyvek, 1995. 304–342.
 29. Szovjetszkoje prosloje i rosszjszkoje nasztojascseje (Interjú Alain Besançonnal), in: *Russzkaja Miszt*, 1997 április 17–23 (4170), 8–9.
 30. A napi sajtó, a nyugati politikai helyzetelemzők és politikusok zöme nem különbözteti meg a kétféle – nemzetállam nélküli és nemzetállami – birodalmiságot. Ez ugyan alkalmas ad a „birodalmi mumus” politikai vagy üzleti érdekű (célravezető, hasznos, érdekes) alakjának retorikai fölélesztésére és életben tartására („Oroszországban semmi sem változott”, „a Birodalom visszavág” stb.), de szinte mindent mindennel összegyűvél és sem a folyamatok értelmezésére, sem a lehetséges kifejeletek prognosztizálására nem alkalmas. Az orosz állam „modern”, ha tetszik „nyugatis” fordulata éppen abban áll, hogy nemzetállammá van átalakulóban, a nemzetállamokra jellemző célokkal és eszközökkel, esélyekkel és veszedelemekkel. Amilyen kevésbé látják (nem akarják látni vagy nem áll érdekükben látni) e fordulatot Nyugaton, olyan élesen reagálnak rá a hagyományos, nem nemzetállami birodalmiság orosz képviselői, egyformán elutasítva és katasztrofálisnak tekintve a nemzetállamépfítés mindkét útját: a modern birodalomteremtő nemzetállamot és posztmodern pénzübiradalom-teremtő riválisát, a „moszkvai” utat és a „pétervári” utat egyaránt. Számukra ugyanis ez a nagy eurázsiai térséget megszervező orosz államiség végét, a Nyugatba való beolvadás kezdetét jelenti. A nacionalizmus, a nemzetállam és a demokratizálás – a bizánci birodalmiság eszméjét dédelgető Konsztantyin Leontyevtől kezdődően mindmáig – a nyugati kozmopolitizmus ágensei voltak és maradtak a régivágású birodalompartiai szemében. A nagyorosz etnikai tudat felélesztése a birodalmi tudat helyett, Oroszország állami izolálása, a nemzetállam megteremtése szerintük csak arra volt jó, hogy lerombolja a történelmi Oroszországot, a hagyományos orosz birodalmi államot, és nemzetállamokra fölhasogatva készítse elő a beolvadásra a nyugati civilizációba. (Ld. ehhez: Nyeizbezsosztij imperii, Moszkva, Inyellekt, 1996.) V. ö. Lengyel László „katasztrófa-forgatókönyveinek” szellemes Oroszország-elemzésével, melynek egyetlen gyöngéje, hogy Oroszország gazdasági meg erősödésének „katasztrófa-forgatókönyvét” vizsgálva „Az Orosz Birodalom visszavág” című fejezetben szintén nem tesz különbséget a „birodalom” és a „nemzetállam”, illetve a „birodalmi államiség” két változata – a régi, nemzetállam nélküli és egy mostantól lehetséges, modern nemzetállamiságú birodalmiság – között. (Lengyel László: Kényszerpálya és mozgástér, Helikon, 1997. 201–206.)
 31. Ld. Eduard Limonov: Manyifest russzkovo nacionalizma, in: *Uő, Ubijstvo csaszavoto*, Moszkva, Molodaja Gvargyija, 96–102.
 32. Ld. Alekszandr Dugin, *Konszpirologija (nauka o zagovorah, tajnih obscsesztvah i okkultnoj vojnye)*, Moszkva, 1993. Ld. még a főszerkesztésében megjelenő és jórészt általa írt *Elementi* című, magát „eurázsiai szemléként” aposztrófáló lap számain (1992–1995). Az orosz fasizmus jelenleg igen erőteljes politikai és eszmei irányzatairól jó áttekintést nyújt: Walter Laqueur, *Black Hundred (The Rise of the Extreme Right in Russia)*, 1993. (Oroszul: *Uő: Csomajja Szotnya – Priszhozsgyenyije russzkovo fasizma*, Moszkva, Tekst, 1994), továbbá: Szemjon Reznjik, *Krasznoje i karicsnyevoye (Knyiga o szovjetszkom nacizme)*, Washington, Vizov, 1991, valamint az Oroszországi Tudományos Akadémia Szentpétervári Szociológiai Intézetének kiadványsorozata: *Nacionalija pravaja prezgye i tyepet*, 1992, 1–4.
 33. Ld. többek között: Alekszandr Szolzsenyicin: Piszmo k vozsgyam Szovjetszkovo Szozuja, in: *Uő: Publicisztjika*, Párizs, YMCA Press, 1989. 134–167., *Kak nam obsztritoj Rossziju?* Párizs, YMCA Press, 1990. (Magyarul: *Hogyan menstük meg Oroszországot?* Magvető, 1991.) valamint „Russzkij voprosz” k koncu XX veka, in: *Novij Mir*, 1994. 7. szám, 135–176.)
 34. A „templomépfűtő”, Moszkvát rekonstruáló, Szevasztopolt és a Krímet visszakövetelő, orosz–belarus egyesülést sürgető, elnöki babérokra pályázó és az „orosz self-made-man” szerepében fellépő Luzkov hivatalos portréját ld. a *Moszkva. Sztolica rosszjszkih reform* című, 1996-ban franciául és oroszul egyidőben megjelentetett dískönyvben.
 35. Ld. Alekszandr Lebegy: *Za geryszavu obidno*, Moszkva, 1995, és *Beszélgetés 2000-ben Alekszandr Lebegy tábornokkal*, in: 2000, 1997 június.
 36. A közigazdász Vitalij Najsul az elnökválasztási kampány időszakában Lebegy gazdaságfilozófiai nézeteinek kimunkálója volt. Ld. ekkoriban publikált alapvető dolgozatát az orosz államiség sajtós normáinak kialakításáról: Vitalij Najsul, *O normah szovremennoj rosszjszkoj gosudarsztvennosztij*, in: *Szevodnya*, 1996. május 23.

37. Ld. többek között a G. A. Zjuganov szerkesztésében megjelent *Szovremennaja Russzkaja igyeja i goszularszto* című kötetet (Moszkva, Obozrevatel, 1995)
38. Menesztésükre az elnökválasztás során került sor: először Jelcin első kampánycsapatának lecserélése formájában, majd júniusban – a második forduló előtt –, mikor Korzsakovot és társait a második kampánycsapat – Jelcin lánya és maga Jelcin közreműködésével – teljesen kiszorította a hatalomból. Ld. ehhez: Szilágyi Ákos: Jelcin-méker, Lebegy-méker, in: *Filmvilág*, 1996. 9. szám, valamint uő: Oroszország Muszáj-Jelcine, in: *Magyar Hírlap*, 1996. június 15., Jöttem, láttam, Lebegy, in: *Magyar Hírlap*, 1996. június 22., és Oroszország Jelcin után, in: *Magyar Hírlap*, 1996. július 6.
39. Ld. többek között: Andranjik Migranjan–Igor Kljamkin, Nuzsna li nam „zseleznaja ruka”? in: *Lityeraturmaja Gazeta*, 1989. 33. szám, Andranjik Migranjan, 1995: god velikovo pereloma ili okoncsatyelnovo kraha rossziszskoj goszudarszvennosztyi? in: *Nyezaviszimaja Gazeta*, 1995. január 17. (Magyarul: 1995: a nagy fordulat avagy a teljes összeomlás éve az orosz államiság történetében, in: **2000**, 1996. március, valamint a nemrég névtelenül publikált, és a FÁK tagállamok körében nagy felháborodást kiváltó politikai programcikkét: SZNG: nacsalo ili konyec isztorii? in: *Nyezaviszimaja Gazeta*, 1997. március 26.
40. Ld. Vlagyimir Zsirinovszkij, *Oroszország sorsáról*, Írás Kiadó, é.n.
41. Igor Kljamkinnek a *Polityicseszkiye Isszledovanyija* folyóirat 1994. 3. számában megjelent tanulmányát idézi Valentyin Bizov, in: *Nyezizbezsoszty imperii*, i. m. 156.
42. V. ő. Igor Kljamkin–Tatjana Kuckovec, *Russzkije igyeji*, in: *Nyezaviszimaja Gazeta*, (Scenarii című melléklet), 1997. január 16. Ebben az írásban a szerzőpáros az oroszországi társadalom értékudatát vizsgáló felméréseik adatait teszik közzé. Az egymást természetesen átfedő értéknyalábok, általános értékorientációk, beállítódások mentén haladva a „posztszovjet individualisták” adják az abszolút többséget 52 %-kal, a „nyugatos-demokrata” beállítottságuk aránya 41 %, az „internacionalistáké” 35 %, a „nagyállami etatistáké” („gyerzavnyikoké”) 21 %, a „szovjet újragegyesítőké” 11 %, az „orosz nacionalistáké” 16 %, a „pravoszlav-keresztényeké” 13 %, a „szocialista restaurátoroké” 12 % és a „birodalmi-terjeszkedőké” („imperialistáké”) 7 %. Hasonló eredményekről számol be Kljamkin „Oszobij puty Rosszii: mifi i nagyezsdi” című írásában (in: *Moszkooszkiye Novosztyi*, 1996. 34. szám, 9.) és V. V. Lapkinnal közösen írt tanulmányában: *Russzkij voprosz v Rosszii*, in: *Polityicseszkiye isszledovanyija*, 1996. 1. sz.
43. A posztszovjet helyzet iróniája, hogy az „ázsiai-muzulmán” köztársaságok is a gazdag „nyugati világé” felé orientálódnak. Míg az orosz lakosság ranglistáján – a kapcsolatok fontossága szempontjából – az USA, Németország, Japán, Franciaország, Anglia után (!) Ukrajna, Belarusz következik, az „ázsiai „rokonok” viszont teljesen hiányoznak, addig az ázsiai köztársaságok Nyugatra tartása elsősorban az Oroszországhoz és Törökországhoz való vonzódásban fejeződik ki (hiszen az ő számukra ez a Nyugat, a „Közel-Nyugat”). Az orosz társadalom Ázsiától való irtózáshoz kétségkívül hozzájárult az „afgán szindróma”, majd valamivel később a szumgaji és bakui pogromok, a Hegyi Karabahban folyó véres örmény–azeri konfliktus, a tadzsik–afgán határvillongások és nem utolsósorban a muzulmán csecsenek eszközökben nem épp válogatós ellenállása Oroszországgal szemben. Ez is hozzájárult a „barbár”, „civilizálatlan” Ázsia sztereotípiájának kialakulásához az orosz tudatban. Ld. erről: Leontyij Bizov, *Rosszija: Imperija ili nacionalnoje goszudarszto*, in: *Nyezizbezsoszty imperii*, Moszkva, Intyellekt, 1996. 147–160.
44. Dmitrij Susarin: *Vot tolko ubitih nye voszkreszity*, in: *Lityeraturmaja Gazeta*, 1994. december 14.

A macesz szigetén

KÖZEL-NYUGATI LEVÉL

NICK ELSDORF

A rabbi fájdalommal tizedes schillingnél elapad. Ne reméld, nyájas olvasó, hogy azonnal rátalálás e mondat jelentésére. Könnyfűtésül íme, a kontextus.

Szerző és szerzőné, női hölgy lakást keresnek Bécsben, egyebek között az itteni Dohány utca környékén is. Fekete hajzatú, fesch fiatalember a fogadóbizottság, Juszupov a neve, köldökig kigombolt farmering és Playboy napszemüveg öltözteti. Kérdezem – ártatlanul és csakis azután, hogy ő is firtatni kezdi, hová valósiak vagyunk –, netalán bolgár-e. A neve ugyanis... Százfognyi mosoly a válasz. Ő csiszij izraeli – hadarja egyébként németül –, bár Tádzsikisztánban született, és szüleivel oroszul beszél, a Közel-Keleten nőtt fel. Már régóta Bécsben dolgozik, most egy barátjának segített kiadni a lakását, aki – mit ad Isten – rabbi erőfelé. Mikor e kontinenseket összekötő biográfiát meghallgatva, kellő szerénységgel a lakbér felől érdeklődöm, kifejti: tudós barátja már eddig is rengeteget engedett az árból, ez mindkettőjüknek nagyon fáj, nem is érdemes alkudni, már elődeink elérték a végső határt (*Schmerzgrenzét* mond *Toleranzgrenze* helyett), ez épp egy tízes, ezresekben mérve. Aki ez alá merészkedik, az antiszemita – tenné hozzá legszívesebben. Mélyen átérezzük a rabbiner szenvedését, ifj. Juszupov azonban láthatóan nem hisz empatikus képességeinkben, ezért – hogy szabaduljon kételyeitől – szellemi zsinórmértékéhez nyúl, és megkérdezi, vajh zsidók vagyunk-e. A „Jude” szót használja, vesztére, mert ezt a német főnevet én annyi év bécsi tartózkodás után sem tudom kimondani, legalábbis saját magamról. A női hölgy is töprengőre fogja, részéről a felelet bonyolult számításokat igényelne, így csak a magam nevében nyilatkozom határozottan. Ahogy vesszük – vágom a samesz szeme közé –, például nem hiszek a Messiásban. A száz fog ismét előbukkan: ha kiveszi a lakást, meglátja, előbb-utóbb hinni fog.

A közepes tréfát megjutalmazandó megkérdezem, mi az *otcsesztvója*, de ez a szó már kihullott emlékezetéből (sosem tudom hát meg, idős Juszupovot mily fokon tádzsikizálták anno a szovjet-oroszok), így sűrű hajlongás

Mottó I.

Írj már valamit a bécsi mindennapokról is!

Mottó II.

Pincér: *Ki kérte a borjómáját parasztosan?*

Vendég: *Én, kérem alássan...*

Pincér: *Nesze, baszd meg.*

közepette elválnak. Pár napra rá fölhív, közli: a rabbi fájdalomküszöbe kilencezeröttszázra süllyedt. Együttérzésemet fejezem ki. Alighanem valóban közel a Messiás.

Arányoskám öröme

Addig azonban szenvedünk, miként megfratott. Kánikulában naponta három-négy *Maklerrel* találkozni – így hívják itt a lakásközvetítőket – ugyanis nem a leányok álma. A szó eredete mindent elárul. A mákler minduntalan foltot (*maculát*, *Makelt*) keres az árun, hogy lealkudja az árát, keckekeedik, mindenbe beleköt, így viselkedése makulátlanak (más összefüggésben szeplőtelennek) nem mondható. Amennyiben vesz. Amikor elad, mintha kicserélték volna. Ő a megtestesült negéd. Az osztrák presztízshierarchia legalján álló, hiéna természetű ügynökök prototípusa tízenyolcnak maszkfrozott, negyven körüli, kikent-kifent szőkeség, nagyobbacska BMW-ben. Fagyos-mézes tekintet, merevmosoly, pénztárcáig hatoló szempár. Férfiban ez az állatfaj jóval ritkább: laza legény, strici oldalpillantásokkal, még a kérdéseivel is hazudik, s ezt ugyancsak BMW-ből kipattanva teszi. Idegeniszonyukat alig leplezik, jóllehet javarészt belőlünk élnek. (Ez egyébként az egész osztrák turistaipar talánya.)

Doktori címem azonban, mellyel azért héjazok fenn, hogy elkerüljük a vizes-patkányos külvárosi szuterénlakásokban megejtendő városnéző sétákat, valamicskét mérsékli averziójukat. A szerzőné hasában kerekedő Gombócka is megálljt parancsol undoruknak. No nem felebaráti érzelmeik kerítik hatalmukba őket, hanem a biztos tudás: itt kérem egy nagyobbacska lakás lesz közvetítve. Hja, a jutalék lakbérarányos.

Arányoskám (ő már vagy a nyolcadik lakáskofa, kivel összehoz bennünket a sors) szemében is effajta ragadozó örömet észlelek, kivált mikor megtudja, hogy a női hölgy kislánya is Bécsbe tart. El sem merem képzelni, mi történne, ha még az én két gyerekemről is tudomása lenne. A biztonság kedvéért azért nemzeti gyökérzetemre és foglal-

kozásomra is rákérdez. A szerzőné egyáltalán nem érdeklődik reflexszerűen a *Hausfrau* kategóriába sorolja, kicsit töpreng még, aztán láthatóan megnyugszik. Nem angolok sajnos, de azért nem is szerbek – gondolhatja magában, és biztatásul közli, hogy ismeri hazánkat, ő is szokott vadászgatni „odalent”. Homoszexuálisoknak nem hihet bennünket, maffiózóknak sem látszunk talán, még az sem kizárt, hogy derék katolikusok lennénk – lehet hát vinni a jó hírt a megbízónak, a lakás tulajdonosának. Kutyát, macskát bár mikor tarthatnánk, ezek itt *persona gratia*, ha szerencsénk van, még származásukat sem kell igazolniuk.

A háziurak – Osztrákia megannyi üzletemberéhez hasonlóan (Schumpeter, oh) – gyűlölik a piaci kockázatot. Szeretik a vételárat még a teljesítés előtt bekasszírozni, alkuba nem bocsátkoznak, már hogy is tehetnék, hisz ők „igazságos” árat ajánlottak, versenytársaikkal a fogyasztót megbéklyózó kartellekbe tömörülnek, ezeket a nagypolitikával törvényesítik, s – ezt jókora rosszindulattal mondom – szívük szerint csak olyan vevőknek adnák el portékáikat, aki ugyanarra a pártra szavaz, melyre ők és már a nagyapák is. Ez az attitűd fertőző, lám, még a fájdalmas rabbinus is elkapta. Csak mímelte az alkut, közben Juszupovval üzengette, fogyóban a regimentje. Mármint nehezen összekuporgatott vagyonkájá, ha felelőtlenül kilencezeröttszáz schilling alá merül. Neki is többé van, hisz súlyos hiteletet vett föl a lakás felújítására – értsd: kifestette –, feketén, fehérre. Nem elég az azonnali kaszálas különféle jogcímekek megálmodott beugrók formájában, belépéskor minden háziuraság három havi bérnek megfelelő kauciót követel, hátha az egyébként többnyire bútorozatlan lakás konyhájából kiszerelem a vén *Sparherdet* és a Keleti Blokkba csempészem.

Zokni négyért

A máklerek és máklernyicák legnagyobb gondja mégsem ez. A rövidzárlattól rettegnék, attól, hogy az általuk elővezetett lakást, ha megtetszik, őket megkerülve veszed ki, magától a tulajdonostól. Ez okból, mielőtt megmutatnák a bérleményt, aláíratnak veled egy nyilatkozatot arról, hogy ha a jogügylet létrejön, újabb három havi bért kitevő províziót fogsz leperkálni a markukba. Hogy miért pont három hónapnyi a jutalék? Ha kérdezni merészeled, göggel hivatkoznak a szokásjogra, sőt a törvényre. Beletelt némi időmbe, míg kiderítettem: értelmezésükben a szokásjog a szövetségbe forrt szabad lakásközvetítők monopol-megállapodása, melyet a parlament mindössze abban a formában ismert el (de ebben igenis elismert), hogy három hónapnál több jutalék nem kérhető.

De kevesebb, midőn az egész bécsi sajtó arról cikkezik, hogy pang a lakáspiac, talán igen. Nojszen, futottam át gondolatban „az értéktörvény érvényesülése a kapitalizmusban” c. fejezetet kedvenc tankönyvemből, akkor beköszöntött a vevők piaca, most megmutathatód, kis magyar közgazdám, hogyan tekered a szót. Tizenhét – sziszegte épp az egyik szókített habzású ügynökön egy sötét-piszkos kétszintes lakrész (osztrákul: *maisonette*) szemtelenül magas havi árat. Tíz – feleltem kíméletlenül, holott a lakás három méter sem kellett volna. Közben csöppet aggódtam, hátha elfogadja ajánlatomat, mint az az athéni zokniárus, aki a hatvanas évek elején eladott a papámnak egy harisnyát négy drachmáért, miután harminchattal kezdte az érdegyeztető tárgyalásokat, és szülőm csak azért kontrázott az

abszurdnak tűnő négyvel, mert akkor már vagy másfél évtizede nem volt módja kereskedővel alkudozni. Nos, nem volt mitől tartanom. A máklernő csak úgy lett volna hajlandó engedni néhány száz schillinget, ha elkötelezzük magunkat további néhány ezer mellett: kifestetünk, kivesszük a garázst is, és naponta megsétáltatjuk a háziúr nagymamáját.

Tizedik esztendeje élek az Alpok lábánál és azóta várom a szocializmus megszűlését osztrák földön (már amikor nem a tisztára söpört utcán sietek az ingyenes orvoshoz): az alacsonyabb adókat, a finomabb állami regulációt, a fogyasztóért versengő eladókat. Az árversenyt. Hogy amikor elmegyek biciklit vagy akár csak biciklilámpát venni, ne lássak azonos árcédulákat mindenütt, ne sugja az eladó – jó esetben – a fülembé, hogy leendő törzsvendégként kaphatok 5% *rabattot* (mindenütt ennyit), és ne kellett legyen már a dédnagymamámnak is náluk vásárolnia, hogy az 5-ről 6-ra jussak. Ausztria lassan három éve tagja az EU-nak. Hol késik az az élelmes, feltehetően német ingatlanközvetítő, aki behatol a császárvárosba, és alá kínál az itteni lakás-sakálóknak? Mondjuk csak kéthavi jutalékot kér. Orosz germanista ismerősöm ráncolja homlokát: eddig azt hitte, ha Moszkvából Bécsbe jön, nyugatra indul.

Román lobogó

A minap közelebb jutottam a megoldáshoz. Százhuszonnyolcadik telefonhívásomra az XY-REAL fantázia (hiány)nevű ügynökség jelentkezik. Férfihangot hallok, fölöttemb furcsállom. Az úr udvariasan végighallgatja elsőprőnek szánt első mondatomat, majd még udvariasabban megkérdezi, miért nem folytatjuk *auf Ungarisch*. Glück vagyok – mondja, én meg zavaromban a „van szerencsém” viccpatront veszem elő. Ő viszont tényleg boldog, elárulja, hogy akaratlanul is az izraelita Hitközség IKV-ját hívtam, ő nekem feltétlenül segíteni szeretne. Náluk a *Mazsesinselen* épp most épül egy otthon az öregeknek, nem érdekelne benne egy csinos *appartement*? Agyam lázas munkába kezd. Vajon honnan tudja rólam telefonon át? Német kiejtésem nem elég magyaros talán? Miért hiszi a hangomból, hogy már megettem maceszem javát? Egyáltalán, miért büszkék a bécsi zsidók arra, hogy a helyi antiszemita Macesz-szigetnek csúfolják mindmáig a II. kerületnek (Lipótváros) azt a részét, ahol II. Ferdinánd annak idején gettót kegyeskedett engedélyezni?

Kérdéseim bennem ragadnak, de elbeszélgethetek végre egy szakértővel a lakáspiac rejtelméről. Megtudom, a máklerek minden privát hirdetést lehalásznak; nem kérnek jutalékot a tulajdonosoktól; egymás között csereberélik a közvetítés jogát – gyakorlatilag elzárják a vevőt az eladótól. A bérlő kénytelen hozzájuk fordulni, a bérbeadó meg azt hiszi, megmenekül a sok lakásmutogatástól, ártárgyalástól, szerződés-kötéstől, ha velük dolgoztat. A tulajoknak egyébként sem sürgős: többségük megengedheti magának, hogy hónapokig üresen álljon akár egy egész bérházacska. Eddig én is ilyen épületben tengettem életem. Rajtam kívül csak a testvéri román ENSZ-képviselőt (diplomatai három éven át rártartian nem köszöntek vissza, zászlajukhoz, mely ablakom alatt lengedezett büszkén, mégsem nyúltam) tartotta magát az ötemeletes posztmodern betonkockában, meg valami obskurus cég a magasföldszinten. A mopszlikutyás németek is csak akkor jöttek, amikor

az állítólag Lada-forgalmazásban igyekvő, újorosz firma lelépett. Az itt dolgozó, feltűnően széles vállú üzletemberek akkor szakították meg velem a mosolykapcsolatot, amikor – bizalmaskodó alak, aki vagyok – nyelvük felhasználásával érzékeltetem a liftben, hogy szomszédok lennénk.

Csendes zöldövezeti lakás terasszal, kerthasználattal – szól a csábmondat az újsághirdetésben. Odamegyünk. Nicsak, villamos fékez a ház előtt (kitűnő a közlekedés – mondja a mákler); a balkon, egy kvadrátméter, annyi sok, a megállóra néz (jól zár az erkélyajtó – büszkélkedik ugyanő); kert nincs, csak elhanyagolt udvar, a lakás fölött nagy dírel és még nagyobb durrall folyik a tetőtérbeépítés (tegnapra készen lesz); a parkettáról kiderül, hogy padlószőnyeg, a kishálószobáról, hogy kamra, a nagyról, hogy kicsi, a meghirdetett lakberről meg az, hogy az ügynökség legnagyobb sajnálatára a közös költséget, a forgalmi adót, továbbá a hűdpénzt, az egyházi hozzájárulást és a mindezekért még kifizetendő megalázási illetéket nem tartalmazza. A fenti értelmezési árnyalatok talán még az otthonosság érzetével is eltölthetnének. Miként az is, hogy – mikor doktori bemutatkozásom túl jól sikerül, és dúsgazdag orvosnak hisznek – grinzangi álomvilláknál adnak találkát az ügynökhölgyek. Csalódás unottan leplezve. Egyikük például autómát megpillantva, engem lustán végigmérve, indignáltan javasolta: mit szólnék, ha tízezer schillinggel lejjebb ereszkednénk a dombon?

Tosca szelleme

Örvendj, nyájas olvasó, megtaláltuk az igazit. Tágas, világos és lelkiekben gazdag. Már a szűkebb pátria neve is sokat ígért: magyarra Gúny utcának fordítanám. Két szívvelyes dél-afrikai operaénekesnő lakta (*apart* kis hely – jegyezte meg a szerzőnő), szolidaritásuk a lakás-hajkurázsában megfáradt magyarokkal nemzetek fölött ívelt. Épp horoszkópkészítés közben leptük meg őket, rózsásak lehetnek a kilátásaik, mert vidáman dicsérték a lakást, kivált az előszobaszekrény nyerte meg a tetszésüket, mondván: olyan magas, hogy még földet súroló koncertruhák is elférnek benne. Hagytuk magunkat meggyőzni, majd veszünk egy tucat szkafandert.

A tulajdonossal az éteren át érintkezünk. Isztambulban feszít egy német bankban, hivatalos kedéllyel tárgyal, kivéve a lakberről. Feleségét küldi felderítőnek, engem meg elfog a rettegés: mint annyiszor, most is Konstantinápoly és Bécs között dől el a haza sorsa. A leendő házínéni apját kell tárcsáznom. Épp munkahelyemnél tartok, ahol visszahívhat a lánya, mikor közbevág az öregúr: „so, Sie arbeiten in einem kutatóintézet”. Kiejtés kitűnő, kérdezem az okát. Ropog a büszkeség a vonal tulsó végén: „Csepeli Pápfripi Vállalat”, majd ismét németre vált. Kiderül, a gulyás-kommunizmus egyik mérnök-kuktájába, a majdani karvalyotke szálláscsinálójába botlottam. *Auf Wiedersehen* emre így búcsúzik: „szívesen”.

Leányát az Intézetben fogadom, zakó-nyakkendővel öltözött, és angolul szólítottam meg. A negyven körüli bankárné dunatáji angolomra csípőből oxbridge-i eredetivel tüzel, és első mondatában ellenvetést nem tűrő hangon közli, hogy apukája zsidó, '38-ban Londonba menekült, és ott vette el bennszülött anyukáját. Hm. A rabbi az egyre alacsonyabb fájdalomküszöbével, Juszuov a tádszik mispochéjával, Glück úr a zsidó szeretetotthonával, most meg itt van ez a nő, Sztambul Rózsája – vajon kívül

tárgyalnánk, ha történetesen Tel Avivban keresnénk lakást? Csigavér – mondok magamnak –, ez a beszélgetés még jól is végződhet, annyi szépet tudok meg a lakásról közben. Nincs messze az Anna Freud Óvoda (először Anna Franknak értem), a szomszéd fűszeresnél jó ízű az almalé, az unatkozó, magasan képzett, külföldi kismamák pedig hálózatba tömörültek a környéken, hogy hetente megbeszéljék, miért is unatkoznak: És van néhány bank is az utcasarkon. A polgári lét biztonságának csúcsa azonban a házmaster, Miloszavljevics úr a szuterénből (Rózsa csak Milosevicnek mondja), aki hivatására nézve utcaseprő, ám a szeme nyitva és apróbb ellenszolgáltatások fejében hajlandó becsavarni a villanykörtét is.

Csak hogy és igen ám: félsz, hogy pillanatokon belül átépítik az egész házat, a kertnek nyoma sem marad, és a bankár urat is bármikor hazaparancsolhatják a török portáról. Ezzel szemben áll, hogy a lakás kétszer olyan nagy és szép, mint amit eddig bitoroltunk, ráadásul ugyanannyi a bére. A nemzetközi pénzvilágra még elenyésző a befolyásom, ezért inkább a kertre koncentrálok. Életem első feljelentésére készülök, színhelyeül a zöldek kerületi irodáját választottam.

A beköltözéskor kissé elbizonytalanodunk. Amúgy erkölcsileg. Vajon a lakást ellepő szárnyashangyák regimentjét kiirthatjuk-e vegyileg és jó szívvvel, miközben biológiai érvekkel szeretnénk az építkezést megakadályozni? A velünk élő történelem azonban elhomályosítja e dilemmát. Először néhány töltényesdobozt találunk a szekrény tetején (csak nem a Toscát gyakorolták a derék dél-afrikai művészek?), majd a pincében egy kamaszfűra (!) illő *Wehrmacht*-zubbonyra bukkanunk jókora horogkeresztekkel díszítve. Amit az angol a „csontváz a szekrényben” fordulattal jelöl, azt a német a „hulla a pincében” idiómával írja körül. Akkorra közhely, hogy meg sem kérdezem a házínéni – gondoltam először. De nem bírtam magammal, oly fokon tartottam elképzelhetetlennek, hogy együtt lakjam a hitleráj e tárgyi emlékével. Ó, semmi különös – csicseregte a (szavaival) félárja dáma –, a férjem mindenféle furcsa dolgot (*funny things*) összegyűjt, de elviszem a kabátkát, ha annyira zavarja. Majd gondosan összehajtogatta és becsomagolta az értékes relikviát. A töltényekhez – mint kiderült – puska is tartozik (remélem, kisbő sport-), biztos, ami biztos, megkértem, vegye azt is magához, mielőtt – a dramaturgiai szabályokat követve – elszűne a harmadik felvonásban.

Rádióengedély

Náciszimpatizáns, militarista hajlamú osztrák fináncotkés barlangjába tévedtünk volna? Jörg Haider egyik juppi rajongóját készülünk épp gazdagítani? Aligha. A háziúr apja a csekélyke (katolikus-royalista) osztrák ellenállás tagja volt, egyike a háború utáni rendcsináló – értsd: náciakasztató – bírának. De miért nem kap hányingert az uniformistól menyee, akár angol, akár zsidó minőségében? A papíripi apuka világosít föl. Miközben a rakodómunkások szorgoskodnak a lakásban, ő felvigyáz és előad. „Mi kérem a *rosarote schwarzelb* hívei volnánk. A náciakat nem imádtuk, de osztrákok maradtunk, Duna-menti fekete-sárga középeurópaiak, nem vörösök, hanem rózsaszínűek. Megbocsátottunk. Számomra sem volt egy pillanatig sem kérdéses, hogy '45 után, amint lehet, visszajöjjenek. A muzsika hiányzott Londonban, a dolgok muzsikája.”

A szabadegyetem a szociális piacgazdaság fogalmának német-osztrák gyökereivel foglalkozó órával folytatódik (lám, ő is sörrrel kfnálta a trógereket), majd az Európai Unió központosságában rejltő előnyök hosszas ecsetelésével, mely utóbbi tartalmazza a nemzetközi pénzügyi spekuláció kimerítő bírálatát is. Szerencsére az ismert viccel fejezi be: Kohn és Blau (mi Pesten Grünnek mondanánk) egy lakatlan szigetre vetődve tüstént üzletelésbe fog. Kohn hétfőn egy schillingért eladja Blaunak a karikagyűrűjét, majd kedden visszavásárolja kettőért. Szerdán megint eladja, most már négyért, majd visszaveszi nyolcért. Mindketten boldogok a kétnaponkénti száz százalékos profittal, melyet szorgalmasan elkönyvelnek, egészen addig, míg Blau lelkendezve nem újságolja, hogy örömeiben odaajándékozta a gyűrűt a megmentésükre érkezett hajó kapitányának. Meg vagy te teljesen örülve – főrmed rá Kohn – pont most szabadulsz a tőkétől, amikor az üzlet kezd beindulni?!

A poén szellemében az öregúr az előadás végeztével a fridsziderhez, pontosabban a fridsziderünkhöz lépett, és magával vitte a megmaradt – egyetlen – sörösüveget. Se zubbony, se sör. Állok az üres lakásban. Muzsikára várva.

Helyette a háziúr, a török portás érkezik, egyenest Konstantinápolyból. Ő is büszkélkedik egyet a természetes előszobaszekrényvel. Megírjuk a szerződést, melyben a nő hölgyvel közösen minden jogunkról lemondunk. Kifizetem

a máklernyicának (kivételesen barna és Chryslerje van) a csillagászati jutalékot, honorálandó, hogy egyszer még Törökországba is telefonált az ügyünkben. Elzarándokolok az adóhivatalba, ahol több ezer schillinggel gazdagítom a fiskust, megünnepelendő, hogy szerződés született. Előtte persze közjegyzővel hitelesíttetem a másolatot. A rendőrségnél először ki- majd bejelentkezünk, ugyanez vonatkozik villanyra és gázra, telefonra és televízióra. Iratok tucatjait gyártjuk. Távolbalátás céljára például az ember „Rádióengedély” címen kis igazolványt is kap Osztrákiában (igaz, ezt még akkor is megkapja, ha úgymond megbízhatatlan az üzleti terve). A postán postaládakulcsot rendelünk, a kábeltévé társaságnál – ők is monopolisták – műsort. A beköltözés másnapján hajnali hat órakor negligésben rendőrt fogadunk (vö. *plain cloth*), aki az egyik dél-afrikai operaénekesnő után nyomoz (ajvé, mégis a töltények!). Mindenütt óvadékokat szórunk szét a városban, miközben régi lakásunk tulajdonosa vonakodik visszaadni a három éve nála kamatozó kauciót, mert – mint szolgálival üzeni – megrongáltuk a bérleményt. Európai ember ugyanis nem fúr lyukat a csempébe, ha felszereli a szappantartót.

Ki kérte a borjómáját parasztosan?

Bécs, 1997 augusztus

Ha Ön mindig tevékeny, mátol dolgozhat serényen, mobil számítógépen, akár repülőgépen, akár utcán, téren, árnyas széken, HÉV-en, égen, réten, stégen, vagy éppen a jégen télen: bárhol

PORTOCOM

MOBIL SZÁMÍTÓGÉPEN

Nagyteljesítményű notebookok igényei szerinti összeállításban, ügyfélszolgálati tanácsadással, kiegészítők széles választékával, választható, 1-3 éves garanciával, lízingsel, saját szervizzel, és sok más, biztonságot nyújtó kereskedelmi szolgáltatással.

MMX 200-as PROCESSZORRAL IS!

PORTOCOM RT
A NOTEBOOK SPECIALISTA

COMPFAIR '97: A/307
AUTOMOBIL '97: F/102/C

Budapest XI., Ballagi Mór u. 14. Tel.: 203-9269 203-9276 203-9277 <http://www.portocom.hu>

Gergely Ágnes

BAROKK

de tous les lieux et
de tous les temps
Gérard Genette

Mint a megbűvölt nyúl, ha álmodik,
s nem is egyet, de kettőt álmodik,
s lánya, fia is vele álmodik,
és álmuk nem első, de második,
az első álom lényege: »lirique«,
a második (ab ovo) »onirique«,
és mert mind bűvöletben álmodik,
az álmukra a keret ráfolyik,
így kerettelen álmodnak tovább,
a napot elnyelik az éjszakák,
a liánt földre tekerik a fák,
a fákat az ég tekeri tovább,
s a mindenségben diegetikus
értelmet nyer a nyúlnyelv: „hova futsz?”
– Quo vadis? –, nem lehetsz, csak második,
a téridő előtted álmodik,
ki utoléri, azonnal kilép,
és nem derül ki többé a kilét,
aki győz, névtelen lesz valahány:
cél és hiúság fordított arány.
Álmodni (nem aludni) cél előtt,
álmodni veszteséget, téridőt,
álmodni metadiegetikus
szerelmeket, hol a hatvan s a húsz
a fákról égre egyformán pereg,
amíg megfordulnak a kerekék,
és újra összeépül a keret,
s az éj kiöklendi a lényeket,
hogy álmod sorsa többre változik,
mint a megbűvölt nyúl, ha álmodik.

Tadeusz Borowski

A felkelő halála

Az árok mellett, a keskeny rétsávon túl, egy répaföld húzódott. A frissen hányt, ragadós barna agyagtöltés mögött szinte elérhető távolságban látszottak a húsos, zöld levelek, alattuk a nedves földön pedig ott dagadozott a rózsaszín ezezetű, fehér marharépa. A mező meredeken futott a hegy lábáig, s ott megszakadt a fekete erdő falánál, mely a ritkás ködbe veszett. Az erdő szélén állt a poszt. Hosszú, állítólag dán puskájának mókás csöve dárdaként meredt előre. Tőle ötven-hatvan méterre balra, a sápkóros szilvafák alatt terpesztett a másik poszt, jól beburkolózva szürke repülőskabátjába, s a fülére és homlokába húzott sapkája alól úgy bámult a völgybe, mint egy kád fenekére.

Lejjebb, ahol az erdő fiatal fűzfacsoportjai a völgybe értek, a szokatlanul eleven folyócska és a völgyet átszelő országút között hatalmas traktorok egyengették ekével a kotrógépektől feltúrt földet, melyet számtalan, emberkéz tolt csille szállított a felszínre. Veszélyes, zajos, forgalmas hely volt. A munkások pőrekocsikat toltak, talpfákat és síneket cipeltek, gyeptéglákat szaggattak az épületek álcázására, melyek alatt épp hogy elegyengette a földet a traktor.

A kád fenekén árkot ástunk. Az árok, melyet előrelátó módon még szép időben megástunk, amikor sütött a Nap, a fák alatt pedig tele volt érett, szélverte szilvával, az esőzések idején megereszkedett, mi több, teljes beomlással fenyegetett, mivel úgy szólt a parancs, hogy merőlegesen ássuk a vízvezetéknek a falat, ne pedig, ahogy mondani szokás, szögben, azt viszont nem kalkulálták be, hogy a norvégok, akiknek a vízvezeték csövét kellett volna lefektetniük, szolidárisan egytől-egyig elpatkolnak már az első tíz kilométer után. Így hát minél gyorsabban elvittek bennünket síneket hordani, meg kiegyenesíteni az összegabalyodott acélhuzalokat, melyek halomban heverték az udvaron, ahogy odahányták őket, majd lekergettek a kádba megjavítani az árkot, amely szemérmetlenül közel húzódott a répaföldhöz.

– Azt hinné az ember, egy árok, semmi különös – mondtam Romeknak, a Radom környéki volt diverzánusnak, aki immár két éve azt dolgozta le a németeknek a lágerban, amit Lengyelországban tönkretett nekik. Az alapítása óta együtt dolgoztunk ebben az istenverte táborban, egy kis rét szélén, valamelyik württembergi domb alján, így hát nem akármilyen gyakorlatra tettünk szert árokásásban. Ő csákánnyal felaprította a puha földet, én pedig a lapátom hegyével felhánytam a töltésre. Amikor ő hajolgatott, lustán kapaszkodva a csákányba, én nekidőltem az árok nedves, repedezett falának, vagy letelepedtem az ügyesen magam alá helyeztet lapátra. Amikor én hajolgtam, őrá hárult az árok alátámasztása. Messziről úgy látszott, mintha egyetlen ember lenne az árokban, aki lassan, de annál kitartóbban, szünet nélkül dolgozik.

– Mit akarsz ezzel az árokkal? – fűzte a szót Romek, miután kellenlenül a csákány fölé hajolt. A párbeszéd fenntartása és a nap átbeszélése éppolyan fontos volt, mint az evés. – Beomlott, és kész. Ha megjavítjuk, megüünk tovább – mondta, ütemes csákánycsapásokkal szabdalva szét a szavakat. – Csak ne kelljen síneket meg talpfákat, ahogy a felkelőknek. A lapát meg a csákány mellett még kihúzzuk valahogy. De ha akarsz valamit, mondd meg kerek perccel, ne gyere nekem hátulról.

Végignézett a látóhatáron. A szeme kék volt, szinte fakó, jóindulatú, beesett arcán erőteljesen kirajzolódott a járomcsontja.

– Még a napot se látni – jegyezte meg gondterhelten. – Mit gondolsz, esni fog? – Lekuporodott a fal tövébe, az előrelátóan felaprított agyag mellé, egy mélyedésbe. Ott szárazabb volt, és talán egy kicsit melegebb. Az árok felett heves, őszi szél fúj, a magasban nyugtalan, esőtől duzzadó felhők szaladtak, de lenn csönd volt.

– És akkor mi van? – legyintettem. – Nem most esik először. Figyelj csak, amikor elkezdtük ásni az árkot, épp ezren voltunk, mi, öregek. Kemény fickók, akik nem akármilyen táborokban húzták ki. Szóval, akik már láttak ezt-azt.

A *Śmierć powstania* című novella először 1946-ban jelent meg; a fordítás a szerző *Utwory wybrane* (Wrocław, 1991) című kötetében közölt szövegből készült.

Hallgattam, meglendítettem párszor az üres ásót, és elkaptam néhány töltésről guruló göröngyöt.

– Megástuk az árkot, süttött egy kis nap, esett egy kis eső, az árok kicsit beomlott – és feleannyian maradtunk. Azoknak meg – biccentettem az árok kanyarulatán túlra, ahol a csoportunk többi tagja, a felkelők dolgoztak – nem hiszem, hogy akár a fele életben lenne. Azt mondják, tegnap két cipő kenyeret kaptak a hullaszállítók, mert ötven halottat vittek ki a ládában. Egy zsidó meg belefulladt a tábor közepén az iszapba. Azért álltunk tegnap olyan sokáig az appelon. Mire a blokkba értünk, kihűlt a leves.

A volt diverzáns felkelt a mélyedésből, és a csákány után nyúlt.

– Dehogy két cipőt – mindegyik hullaszállító csak felet-felet kapott, és jutalmul egy kis margarint. Azok meg, a felkelők, vagy ahogy nevezed őket, egyáltalán nem izgatnak. Én ugyan nem mondtam nekik, hogy ideutazzanak. Ők akartak. Önkéntesek, maguktól jöttek építeni a lágert, iparosítani az országot – tette hozzá kajánul, s a végén káromkodott egy sort.

– Már biztos teljesen kipucolták az árkot, nem hallani, hogy politizálnának. Nyilván odábbmentek. Gürcölnek reggel óta, mint a barom. Azt hiszik, Batsch felügyelő majd ad valamelyiküknek egy kis kenyérhéjat.

– Hogyisne! Ne félj, jól megnézi, meggondolja a mi horvátunk, aztán ad ám, mintha kolbász volna! Megvan a módszere, ügyesen rá tud venni a munkára, szinte nem is ver, csak kenyérhéjjal csábítgat. Jól szórakozik, te, hülye, meg dolgoz. Várjon csak a kenyérhéjra, aki meg akar döglenni. Én inkább kevesebbet eszek, de nem csinállok semmit.

– Egész cipőért hajtanak a barmok, aztán kapnak egy darabka héjat – helyeseltem fűgén. – Na, elugrom répáért. Kajálnék egyet, te nem? Pont jó, mert a munkafelügyelő bement a faluba.

– Persze, csórj egyet. Most te jössz. Tegnap is én hoztam, meg tegnapelőtt is. Csak vigyázz a kápóra, ott tekereg valahol a kotrógép körül – figyelmeztetett Romek. – Hozz kettőt, lehet, hogy organizálunk valamit. Mindig vannak hülyék. Csak ne adj senkinek.

– Ugyan már! Az öreg biztos eljön. Inkább nem eszi meg az egész kenyeret, muszáj teletömni zöltséggel, semmi sem elég neki. Mit meg nem eszik! Kutyatejet, vadfokhagymát, mezei petrezselymet, mindent. Én mondom neked, előbb-utóbb feldobja a talpát.

A lapátot vigyázva beszúrtam a földbe, hogy ha eldől, ne koszolódjék össze a sárban, és óvatosan kúszni kezdtem az árokban, a korábbi eső utáni tócsák között.

A módszer az volt, hogy nem az orrunk előtt lévő mezőről szedtük a répát, hanem a másíkról, közelebb a traktorokhoz, a földdel teli csilléket toló emberek zajához, a kápóhoz, aki ideges volt, mint a horogra akadt hal, no meg a poszthoz, akinek néha unalomból kedve támadt lelőni valakit. A répaszedést ugyanis könyörtelenül büntették, mert hát mit tehetnek róla a békés württembergi parasztok, hogy a földjükön váratlanul megjelent egy fegyencbanda, letelepedett kis lágerekben Stuttgarttól Balingenig, hogy kőből olajat fakasszon? Így is eleget szenvedtek, össze-vissza túrták a rétjeiket, tábori üzemek céljára lefoglalták a legelőiket, a Todt Munkaszervezet katonái és munkafelügyelői pedig kedvükre garázdálkodnak a kertekben és gyümölcsösökben, s még inkább a *zur Zeit* a fronton lévő helybeliek menyasszonyai között.

A kanyar mögött, némi távolságra tőlünk, varsói felkelők egy csoportja, idősebb urak dolgoztak, egyforma, bár némi egyéni eltérést mutató fegyencruhában. Az egyik betúrta a felsőt a gatyájába, a másik kabátja alól egy cementszákakandikált ki, remek védelem eső és szél ellen, megint másik kátránypapírt használt, kitépett egy-egy lukat a fejének meg a karjának, és magára húzta.

– Jó munkát mindenkinek, átengednek? – kérdeztem udvariasan. – Maga, felkelő, inkább vegye le azt a kátránypapírt. Nem látta, hogy tegnap az SS agyonvert egy zsidót, mert szalmát talált nála?

– Mért, én talán zsidó vagyok? A zsidókat, azokat lehet, hogy verik, de az árját nem. Különbö meg törődjön inkább magával. Ha nekem három ingem lenne, én is okos lennék, és nem járnék kátránypapírban.

– Várjon csak, répáért megy? – kérdezte egy mocskos, hajdan előkelő cipő tulajdonosa.

– És? Mi van, ha répáért?

– Hozhatna egyet nekünk is.

– Nézze, a répa megfekszi a gyomrát. Durchfallt kap, és pillanatok alatt kihányja. Megunta az életet?

– De hát uram, ha egyszer enni akarok. Ha pedig az ember éhes, nemigen akar élni – sólt bölcsen az öreg.

Figyelmesen megnéztem az öreg muzulmánt. A kabátját vastag, toldozott kötéllel fogta össze, és jól kitömöködte szalmával. A szalma kitüremkedett kurta gallérja alól, melyet felhajtott, mintha meleget adhatna ez a nedvességgel átitatott kis darab csalánvászson. Az viszont nem jutott eszébe, hogy a nadrágját betúrja a hajdan elegáns, még varsói cipőbe. A cipőn vastagon állt a régi, rászáradt sár és az újonnan felszedett agyag sűrű máza.

– Ej, öreg, öreg – mondtam megvetően –, nem tud vigyázni magára. Mozogjon egy kicsit, hozza rendbe magát, a tábor nem üdülő, ahol kiszolgálják, nem odahaza van a mamájánál. Ha letörölné a sarat, mozogna

nyimnoszka, mindjárt erőre kapna, mintha evett volna egy szelet kenyeret. De ha csak répát eszik, és minden nap cigit vesz fél tányér levesért, akkor mégis, mit gondol, kibírja? Bevágják a ládába, és elviszik, annyi. Már így is úgy néz ki, mint egy rakás szerencsétlenség.

– Ha maga is csak egy liter vízlevest enne, meg egy szelet kenyeret, maga is úgy nézne ki, ahogy mi – szakította félbe kiselőadásomat a kátránypapíros.

– Mért, én talán többet eszem? – háborodtam fel őszintén. – Csak nem vagyok olyan finom falatokhoz szokva, mint maguk, varsóiak. És tudok vigyázni magamra.

– Na és ki vitt ki tegnap a blokkunkból egy csajka levest, mi? Te voltál, vagy nem?

– Eladtam a blokkparancsnokuknak egy söprűt, és adott érte egy tányér levest. Maga is ott dolgozott a fűzfánál. Megtiltottam talán, hogy söprűt csináljon? Ott heverészett délben, amíg én a vesszőket fontam.

– Jó van ám, nem vagyok én olyan hülye. Azt hiszed, elfogadja tőlem a parancsnok? Nektek szeret ingyenlevest adni, auschwitziaknak.

– Ha te is lehúzol pár évet, ahogy mi, majd neked is adnak második tányérral mindenhol – felelem dühösen, és szaladok a marharépa-hoz, magamban átkozódva, hogy értelmetlenül vesztegettem az időt.

Vagy száz méterrel odébb az árok elkanyarodott a traktorokkal és kotrógépekkel feltúrt, négyszögletes fekete földdarab felé. Közvetlenül a kanyar előtt az árok feletti töltés kicsit félre volt tolvá, az árok falában pedig két lapos lyuk látszott, épp megfelelő támaszték a lábnak. Beleléptem a mélyedésbe, s ujjammal az árok szélébe kapaszkodva feltornáztam magam a felszínre, majd mit sem törődve azzal, hogy a kabátom csupa sár lesz, óvatosan kúszni kezdtem a marharépa között. Itt, a répa levelek fedezékében valamennyire biztonságban éreztem magam. Kiszemeltem magamnak a legvastagabb gumót, szép lassan letépdستم a leveleit, és kiemeltem a földből. Kerestem sárgarépát is, de a kövér, fehéres-rózsaszínű marharépa fejeket kívül semmit sem láttam. Szedtem még egyet, mindkettőt beraktam a kabátomba, aztán magam fölé tartva néhány levelet, hogy a kápolva vagy a poszt tekintetétől védve legyek, elkezdtem visszamászni az árokba. Végül leereszkedtem a nedves, repedezett falak közé, és megkönnyebbülten fellélegeztem.

Elővettem a zsebemből egy kis falapátot, és letisztítottam vele a kabátomat meg a nadrágomat, gondosan levakartam a sarat a kezemről és a cipőmről, majd a kabátom szárnya alatt fogva a répát visszaiszkoltam a többiekhez. Kicsit izgatott voltam, és lihegtem, mint az űzött kutya.

– Adjon egyet, adjon egy darabot – unszoltak a felkelők, amikor hozzájuk értem.

– Hagyjanak békén, emberek! – kiáltottam már-már kétségbeesetten, a hasamhoz szorítva az undorítóan nedves répafejeket. – Szedjenek maguknak! Van ott elég répa! Csak én vagyok itt, vagy mi?

– De magának könnyebb, maga fiatal! – szólt a kátránypapíros.

– Ha öreg és fél, akkor dögöljön meg. Ha én félnék, már réges-rég fű nőne fölöttem!

– Fulladj meg, te rohadék! – ordított utánam gyűlölettel a kátránypapíros.

Valahogy elvergődtem a volt diverzánshoz. Romek az árok alján kuporgott, és fogta a csákány nyelét.

– Minek strapáljam magam, ha úgyse nézi senki? – mondta teljes joggal.

Előhúztam a kabátom alól a répákat. A diverzánss belevágta a csákányt az árok aljába, ásott egy kis gödröt, majd kivett a ruhája rejtekéből egy felbecsülhetetlen értékű tárgyat: egy bicskát, a répákat gondosan meghámozta, és a héjat a gödörbe dobta.

– Képzeld, egyszer voltunk egy bírónál, valahol Radom mellett – mondta, miközben kivágta a répákból a válogatósaknak nem való, eres részeket. – Jezyn vagy Dzierzyn, valahogy így hívták a falut. Sutyty, körülvetük a kunyhót, Wilk pedig – Wilk mindig főszerepet játszott Romek történeteiben – az ablakon át bemászott a kunyhóba, mi meg vártuk, amíg végez. De semmi, csak engem hív. Bemászok, érted, én is, körülnézek, mert kicsit sötét volt, ott fekszik az ágyban a bíró az asszonnyal, nem akar kijönni. Aszongya Wilk: „Gyere ki, kihallgatás lesz”. „Nem eresztem, haagassátok ki az ágyba” így az asszony. A bíró meg úgy fél, meg se bír mukkanani. Mi legyen, mondok, csapj a párnák közé, mit meg nem tesz az ember a Hazáért. Nekiestünk az öregnek, hogy a plafonig röpkültek a tollak. Hogy nagy patáliát csapott az asszony? Meghíszem azt! „Ezek a gazemberek – mondja – ilyen-olyan partizánok, szíjjelszaggatták nekem a párnát meg a dunnát!”

– Hazugság az egész – jelentettem ki, és a lapáttal befedtem a hulladék-gödöröt. – De mi köze van a bírónak a marharépa-hoz?

– Nagyon is van – adta oda a diverzánss a felszeletelt répát, melyet rögtön eltettem a zsebembe –, mert az öreg kamrájában egy ekkora – és kezével egy valószínűtlenül nagy kört rajzolt – karika kolbászt faszoltunk.

– Na de milyen kolbászt, kérem? Mert én értek valamicskét a húsfélékhez – szólalt meg váratlanul a sáros, hajdan elegáns cipőjű öreg.

Odalopózkodott hozzánk, és a lapátjára támaszkodva, áhítattal hallgatta a diverzáns történetét, miközben nem kisebb áhítattal leste, ahogy szeleteljük a répát.

– Hogy milyen? Hát nem szafaládét. Jó kis falusi fokhagymás kolbászt – vágott vissza Romek. – Kicsit jobbat, mint ez a répa. Képzelheti!

Adott egy szelet répát, és vágott egy másikat magának. Unalmas, rossz szachariníze volt, és kellemetlen hideg áradt szét tőle az emberben. Így hát óvatosan, kis darabokban ettük.

– Figyeljen csak, adjon egy szeletet, ne csinálja már.

A félcipős az öregekre jellemző makacssággal várakozott mellettünk.

– Szedett volna magának – válaszolta Romek. – Szeretné, mi, hogy maga helyett más tartsa a hátát, mint Varsóban? Egymaga fél?

– De hát hogy harcolhattam volna Varsóban, ha a németek rögtön deportáltak?

– Na, menjen, menjen a dolgára, öreg, melózzon tovább, lehet, hogy kap Batsch felügyelőtől egy darab kenyérhéjat – mondtam gúnyosan, amikor pedig nem ment el, nem tudván levenni a szemét a szeletekről, melyeket zavartalanul ropogtattunk, türelmetlenül hozzátettem: – Figyeljen, öreg, a répa megfekszi a gyomrát. Túl sok benne a víz. Maga meg egész fejeket eszik. A lába nem fáj?

– Ugyan már, dehogyan fáj, csak egy kicsit feldagadt – elevenedett meg az öreg, és felhúzta a sáros nadrágszárát. A sártól mocskos, valaha elegáns cipőből, az összezsavart rongyok és ruhák fantasztikus együtteséből előbukkant dagadt, betegesen fehér, már-már szederjes vádlija.

Lehajoltam, és az ujjammal megnyomtam a bőrét. A diverzáns közönyösen turkált a csákánnyal a földben. Nem tudta meghatni holmi dagadt láb.

– Látja, öreg, úgy bemege a testébe az ujjam, mint a dagasztott tészta. Tudja, mért? A víz, bizony, a víz. Ha a lábából feljut a szívéig, akkor kaputt. Nem szabad innia semmit, még kávét sem. És persze zöldséget sem lehet. Maga meg répát akar?

Az öreg figyelmesen megvizsgálta a vádliját, aztán rám emelte kifejezéstelen tekintetét.

– Adok maguknak egy szelet kenyeret, de csak az egész répáért – mondta hangtalanul, és előhúzott a zsebéből egy koszos rongyba bugyolált kenyeret, úgy felét a reggeli adagnak, amint azt futólag, szakértelemmel megállapítottam.

A diverzáns az egyik kezével a csákányra támaszkodott, a másikat pedig csípőre tette.

– Látja, öreg, mindig ezt csinálja. Mindennap ugyanaz a nóta. Jobb lenne, ha rögtön előszedné a kenyeret, és csak azután traktálna a hülyeségeivel. Hogy képes volt reggel óta őrizgetni! – tette hozzá egyszerre megvetően, elismeréssel és irigyen.

– Hát, ha muszáj. Egy ilyen répával legalább megtömi a beleit az ember. Adja már ide, mennem kell dolgozni. Elbeszéljük az időt, a többiek meg helyettem ásnak.

– A kenyeret, azt drágán méri, a répa meg olcsón kéne – mondta az elv kedvéért Romek. – Na jó, csak hogy ne fecsegen annyit.

Fogta a kenyeret, letette a mélyedésbe, aztán elővette a zsebéből a répadarabokat, egyberakta őket, bizonyítandó, hogy nincs csalás a dologban, ez tényleg az egész, hiánytalan répa, majd átnyújtotta az öregnek, aki a darabokat a kabátjába gyűjtve sietősen távozott a kanyaron túlra, maga után húzva a lapátját.

Ekkor Romek benyúlt a mélyedésbe, kivette a kenyeret, két egyenlő részre osztotta igazságosan, és az egyiket nekem adta. Mindketten rágni kezdtünk, a kenyeret gondosan elkevertük a nyálunkkal, és szép lassan nyeltünk. Végül Romek előhúzott a zsebéből két megnyomorgatott, fonnyadt szilvát. Ravaszka mosollyal odadobta az egyiket. Elkaptam a levegőben.

– Látod, türelmesnek kell lenni, addig tartogatni a kaját, amíg itt az ideje. Reggel találtam a szilvát, amikor szerszámokért mentünk a barakkba. Ha a kenyeret is így meg tudnám őrizni... De te rögtön megennéd.

– Persze, hogy meg – bólintottam.

Anélkül, hogy összebeszélünk volna, ismét munkához láttunk, a régi rendszerben. Romek hajlogatott a csákánnyal, aprította a a töltésről lepotyogó göröngyök maradványát, én pedig támasztottam a mélyedést, melyet valamivel melegebbnek éreztem, mint a fedetlen árkot, talán mert az árok fölött fújt a szél, itt pedig egy kis föld volt a fejem fölött, majdhogynem tető.

– Tudod – ábrándoztam –, amikor Auschwitzban csomagot kaptam, rögtön megittam a kondenzált tejet. Sosem tudtam beosztani. Itt is rögtön megeszem az adagot. Láttál nálam valaha kenyeret? Egy-kettő megenni, egy kis kávét hozzá, pár kortyot, és egész nap a lapát mellett maradni. A lényeg az, hogy ne strapálja magát túlságosan az ember.

– A legjobb módszer, ha nem hordasz kaját a zsebedben. Ami a gyomrodban van, azt már sem nem lopják el, sem nem ég el, sem nem megy adóba. Aki beosztja a kaját, piszmoz, nyammog vele – gyorsan elpatkol. Az olyan zsidó szokás.

– És varsói – tettem hozzá az iménti tranzakcióra gondolva.

– És varsói – hagyta jóvá a volt diverzáns.

Belevágta a csákányt a földbe, és nekitámaszkodott az árok falának. Az árok keskeny volt, de aránytalanul mély. A nedves föld rothadó fű hullaszagát árasztotta. Az árok egyik oldalán emelkedett a töltés, mögötte a ré-paföld, távolabb a traktorok, az őrlánc és az erdő. A másik oldalon a rét, néhány vadszilvafával. A fák a faluig kísérték az embert, a falu egészen lenn, a kád fenekénél is mélyebben feküdt. Jól lehetett látni tőlünk a falu közepén, az ősszel megáradt folyócska vízese fölé magasodó templomtornyot meg az egyre lejjebb ereszkedő házak piros tetőit. Távolabb fiatal fenyőerdő kapaszkodott fel a domboldalon. Az erdő mögött feküdt a mi kicsiny, nemrég épített táborunk, ahol két hónap alatt háromezer ember halt meg. Az út fehér csíkja az erdőtől indult, a faluban eltűnt, majd a szilvafákkal együtt ismét kikúszott.

A távolban Batsch munkafelügyelő letért az útról, átvágott a réten, a Todt Munkaszervezet élénk színű egyenruhájával kirívva a fű nedves zöldjéből. A felügyelő nagy szakértője volt a vízvezeték-fektetésnek, sínhordásnak és cementeszsák-pakolásnak, ezen kívül remekül, még az auschwitziakat is megszégyenítő módon értett mindennemű élelmiszer organizálásához a környező falvakban. Az embereivel – húszan tartoztunk alája – mindig törődött. Naponta összegyűjtötte a kenyérhéjakat a társaitól, és kiosztotta azok között, akik a legbuzgóbban dolgoztak.

Megragadtam a lapátot, és elkezdtem lendületesen kifele háyni a törmeléket. A volt diverzáns fogta a csákányt, odébb húzódtam jó pár métert, hogy ne álljon a kupacon, aztán felemelte az árok széle fölé a csákányt, hogy a saját súlyával zuhanjon vissza az árokba.

– Valamit elkezdte mondani az árokról, nem? – szólalt meg Romek, amikor már veszélyesen hosszúvá nyúlt a hallgatás. Muszáj volt egész nap beszélni, az ember ilyenkor elvesztette az időérzékét, és nem volt alkalma destruktív álmokat szőni az evésről. – Mondd csak. Mi volt az? – és megint lendített egyet a csákánnyal, gondosan ügyelve arra, hogy felvillanjon az árok fölött.

– Hát csak hogy túrjuk a földet, ásunk a németeknek, egyszer Sziléziában, valahol a Beszkideknél, egyszer meg Württembergben, aztán a svájci határon, meghal egy-egy haver, hoznak helyette újat, és ez így megy, körbe-körbe. Nem látni a végét. Ha meg jön a tél...

– Ugyan. Tedd a füled a falhoz, és hallhatod, hogy reng a föld a tűzéségtől. Döngetik azt Nyugaton, döngetik...

– Már egy hónapja így döngetik. Mi meg közben egy kicsit megfogyatkoztunk, hordtuk a meszet, téglát, cementet, síneket, vasakat meg isten tudja, mit, árkokat, gödröket ástunk, vasutat építettünk – és? Egyre éhesebbek vagyunk, és egyre hidegebb van. És egyre gyakrabban esik. Eddig még valahogy reménykedett az ember, hogy visszatér, de most már – kihez? Lehet, hogy ők is gödröt ásnak valahol, ahogy a mi felkelőink. De még ha nem is, azt hiszed, képes leszel élni? Vagy folyton félni fogsz mindenféle kísértetektől, vagy két kézzel fogsz rabolni, amit tudsz, mert miben hiszel majd? Hiába jártatom a szám, reggel óta az evésre gondolok. De nem ám valamilyen finomságra, amiről regényekben olvasni. Hanem rengeteg kenyérré, vastagon megkenve vajjal.

– Én nem gondolok a jövőre – vetette oda a diverzáns. – A lényeg az, hogy a mai napot túléljem. Vissza akarok menni a feleségemhez, a gyerekeimhez, eleget háborúztam a világban. Naná, hogy jobb lesz akkor, mint most, nem? Vagy így akarsz most már életed végéig...? – és gúnyosan elmosolyodott.

– Lendítsd, lendítsd a csákányt – szóltam neki –, nem látod, hogy ott áll Batsch az árok szélén?

Ú

gy tettünk, mintha nem vennénk észre, és serényen dolgoztunk, látszólag beszélgetésbe merülve. A tisztességes, teli lapátokat nagy nyögések közben egészen a töltés legtetejére dobtam fel. Batsch munkafelügyelő egy pillanatra megállt felettünk, hátratett kézzel; megszemlélt minket mintegy mérhetetlen magasságból, majd lassan megindult az árok mentén, feketén csillogó, magas csizmájában. Katonaköpenynek a széle borzalmasan sáros volt.

– Kápó, kápó – kiáltott felém, miután megtorpant a felkelők csoportja fölött –, gyere csak ide! Mit fekszik ez az ember a földön? Miért nem dolgozik?

A munkafelügyelők mindenkit kápónak neveztek, aki tudott németül. A régi auschwitziak számára ez elég mulatságosan hangzott, sőt, az igazat megvallva, meg is botránkoztak rajta, mert hát a kápó az kápó.

Odafutottam az árokban. A kanyar mögött, az árok alján görnyedten ült a sáros, hajdan elegáns cipőjű öreg, fogta a hasát, és nyöszörgött. A munkafelügyelő leguggolt az árok szélén, és aggódva, bár messziről a fegyenc arcába nézett.

– Beteg? – kérdezte.

A kezében egy jókora újságpapírba csavart csomagot tartott.

Az öreg felkelő ijesztően sápadt arcán néhány verejtékcsepp jelent meg. A szeme csukva volt. A szemhéja meg-megremegett. Melege lehetett, mert kigombolta a gallérját. A szalma kitüremkedett a nyakánál, és az arcába lógott.

– Mi van öreg, megártott a répa, mi? – mondtam együttérzően.

Csákányos társa, a kátránypapír-ruhás, gyűlölködő pillantást vetett rám, és ügyetlenül magyarázta Batsch munkafelügyelőnek:

– *Krank*. Beteg, beteg – ismételte nyomatékkal, remélve, hogy a felügyelő ért lengyelül. – *Hunger, verstehen?*

– Hát igen, tiszta ügy – vágtam közbe gyorsan –, túl sok répát zabált, és most fáj a hasa. Csak nemrég jött a táborba, és nem tudja, hogy a zöldség megárt. Falánkság és éhség ellen nincs mit tenni, felügyelő úr.

– Répa? A mezőről, mi? Szépen vagyunk. *Klauen*, ugye? – Batsch felügyelő egy nemzetközi mozdulatot tett, mintha lopva zsebre vágna valamit.

– Á, ő erre nem képes! – legyintettem megvetően. – Mindennap kenyérért veszi a répát.

Batsch felügyelő megértően bólintott, és szomorúan nézte a felkelőt az árok tetejéről, akár egy másik világ széléről. Az öreg társa, a kátránypapíros, nyugtalanul megmozdult.

– Mondja meg neki, hogy be kéne vinni a táborba, mert beteg, súlyos beteg.

– Súlyos beteg? – mondtam csodálkozva. – Akkor maga még keveset látott az életben. Várhat estig. Mi maga, gyerek, nem tudja, hogy innen most egy poszt sem távozhat? Először van kommandón, vagy mi? És vegye le azt a kátránypapírt, még jól elintézi magát valaki. Mondtam már. Aztán majd jön megint, hogy rohadtak vagyunk, mert nem szóltunk.

És mentem vissza a lapát mellé. A diverzáns, kihasználva az alkalmat, hogy a munkafelügyelő valami mással van elfoglalva, nyugodtan kuporgott a mélyedésben, rutinosan támaszkodva a csákányra. Amikor a lapátért nyúltam, kimászott a lyukból, és ő is beállt dolgozni.

– Az öreg, mi? – szólalt meg közönyösen.

– Estig se húzza ki – feleltem. – Százával láttam ilyeneket. Dagadt láb, durchfall, és most megint telezabálta magát répával. Kampec.

– Megint eggyel kevesebb... Én ugyan nem hívtam. Nagyon védtek azt a Varsót, ha már belefogtak, mi?

– Persze. Olyannyira, hogy Auschwitzba menet senki se őrizte őket. Azt hitték, hogy dolgozni mennek. Úgy estek neki a munkának, mint paraszt a szódavíznek.

Dühömben egy jókora darab földet vágtam a töltésre, hogy meghajlott a lapát nyele.

– Mit izgatod magad az öreg miatt? Aki szolgálni akarja a németeket, hadd szolgálja – mondta a diverzáns. – Auschwitzban kiabáltak, hogy ők nem politikaiak, és minden harmadik azzal dicsekedett, hogy a bácsikája *volksdeutsch*, itt meg panaszkodnak, hogy keveset adnak enni. Hat hete jöttek, és máris három tányér levest akarnak!

– Ma mennyivel ettél többet, mint az adag? – kérdeztem kíváncsian. Amikor felizgattuk magunkat, mindig az evésről beszélünk.

– Mit is ettem... – élénkült fel a Radom környéki volt diverzáns. – Tegnap ettem. Reggel egy adag kenyéret, mi is volt hozzá?

– Margarin és túró – súgtam neki.

– Margarin és túró. Napközben semmit. Estefele eladtunk a zsidóknak egy répát. Egy fél szelet kenyér fele. Este meg a levest, amit a sóprűdért adtak. Aztán még a konyhán is kaptam levest, mert visszavittem a kondérokot.

– Nem tudtál szólni? – kérdeztem sajnálkozva.

– Nem, ott kellett megenni a konyhán. Ma pedig – folytatta – reggel egy szelet kenyéret, harmincad kocka margarint, aztán néhány szilvát, meg azt a kenyéret, meg egy kis répát. Ha még...

Elhallgatott, és a csákányért nyúlt. Fölöttünk ott állt némán Batsch munkafelügyelő. Rokonszenvvel nézte összehangolt, szakszerű munkánkat, és ledobta közénk az újságpapírba csavart csomagot. A lábunk előtt kenyérhéjak szóródtak szét.

– Na, erre gondoltam – mondta határozottan Romek.

Nagy lendülettel a feje fölé emelte a csákányt, gondosan ügyelve arra, hogy megvillanjon az árok széle fölött, miközben én fűgén lehajoltam a földre.

FORDÍTOTTA KÖRNER GÁBOR

Konsztantin Pavlov

SZEMHÉJ

(Színdarab-tervezet)

A pillák. Dalbakezdés:
Pislogunk, pislogunk, pislogunk.
Minden egyes pislogás –
tisztítja a tekintetet.
A pislogás – csak egy
pillanatra elsötétülő fény
a derültebb fény nevében.
Éljen a szemháj,
a feketeség pislogója.

A halánték. Dalisméltás:
A szemháj voltaképp cenzor –
minden egyes pislogás – gyilkolt igazság:
a legrovidebb, a legfontosabb.
A pislogás finom készülődés
az örök sötétségre. –
Éljen a halott szem!
Ó a homály megvilágosulása.

Közjáték-kettős:
Két kicsi szem. Az egyik – csöpp üveg.
Le-föl mind a két szemháj.
Az egyik porszemeket söpör,
a másik – apró megvilágosulásokat.
És mindkettő – nem is gyanakszik.

Népdalénekes:
Egyik szemét kivájták,
s két újat raktak neki.
Meg se kérdezték-vallatták.
De ő is... hogy is mondjam, népem.

KONSZTANTIN PAVLOV bolgár költő 1933-ban született, s hazájában az „abszurd realistájának” tartják.

A szemhéj:
 És lecsukódtam én, és többet meg se rebbentem.
 Szemfedél a bal szemre.
 Ó, nem volt szabad, hogy lásson...
 Bánat és titok...

A másik szemhéj:
 Mű! Mű! Mű!
 Az egyik, az enyém, műszem, most értem!
 Kinek a cipőjét fényesítettem egész életemben?
 Pedig azt hittem, Jézus lába... olyan...

A bal szem:
 Én tulajdonképpen...

A jobb szem:
 Tulajdonképpen én is...

Lehull mind a két szemhéj.
 Fügöny.

Kettős fügöny.
 A kettő között – a gyilkos hullája.
 Ismeretlen, ám hároméves.
 Orr.
 Monokli az üvegszemen.
 Köpeny.
 Két cipőkefe.
 Gyöngy.
 Egy könnycsepp.
 És semmi több, de épp elég.

ÍGY MONDTA

Lemondok az öröklétről.
 Felfordulok, összeroppanok, szétesem –
 méltatlan halottak tiszteletére emelt
 becsapott emlékmű.

BOLGÁRBÓL FORDÍTOTTA SZONDI GYÖRGY

Térey János

KÖZÖSSÉGI SZELLEM

Magának való nagycsoportos,
gyűrűjében az azonos évjáratúaknak.
Összeterelte őket a rímkenyszer, a véletlen,
a fátum. Nagyerdei tisztáson a hetvenesek.
Az ivókút vasváza, az illemhely pavilonja.
Ennyi maradt kedvenc játszóteremből.
Fölparcellázták és beépítették,
a gyógyfürdő új szárnya áll a helyén.
Altruizmusom gyökerei. Még jól tartom
magam, néha vezérkedem, hadjárat
ellenséges favárak ellen. Kiszabadítok
az einstandozók karjaiból egy kicsit.

Napi kapcsolatban senkivel sem állok,
aki labdába rúgott volna játszóteremen.
A sétány Vigadó felőli oldala
a fürdőkultúra áldozata. Hajnali
gyógymasszázs? Nekem: a favár szent helye.
Jobb híján mellém ültetek le, hess,
alkalmi játszótársak. Szerepetek volt:
érezkeltetni a térbeliséget, szolgálni
a hatást botcsinálta mellékalakokként.
Tűnés a térről és a térből, én emlékezem,
s a címszereplőt kiradírozom a címből.
Senkit sem mentek át serdülőkoromba,
nincs bérelt hely bárkámban. Azokra
a libikókákra nem ültetem az utódom,
de memoárom lapjain enyém a vár.
Húsz év múlva fölolvastok az Óvigadóban,
tinektek. Nem ismerhettek rám, új vezetéknevem,
magas hangrendű és háromszótagú. A tiszteletdíj
avas sonkásszendvics és Kőbányai világos.
Kollégám lenímandozza a nagyteremben
cincogó Tolcsvayt, és fizetés
nélkül lépünk le, hogy okuljatok.

AZ ADOTT KERETEK

Nem fekszik tovább
 melegágyában a megszokásnak.
 Kikászálódik, cipekedő hangyák
 keresztezik egymás útját
 a langyos délutáni padlón.
 Fölpúposodó parketta
 a végzetes reccsenés előtt.
 Miért, hogy korhadtak és festetlenek
 az adott keretek? Déli negyed egy.
 Instantkávé a gyorsulásért, főzetlenül,
 forró, de nem lobogó vízzel felöntve.
 Időnyerés. Habzó szájjal vádolni
 a mindenkori körülményeket.

Üveg alatt fejlődő nebánsvirág,
 üvegkoporsóban alvó csipkerózsa,
 közelről szemügyre véve: egyszerű mimóza.
 Ő a hunyó, semmi életjel, elsötétített.
 Miért, hogy egyedül a kivételes
 bánásmód lehet
 számára a kellő tisztelet?

A készre, kerekre csiszolt
 idomok szerelmese,
 ujjacskáit rajtuk pihenteti.
 Miért, hogy mégse köti hűség
 semmihez, ami gömbölyded és végleges?
 Foga van az időnek, vasárnap déli egy,
 nem ideje a pozitív gondolkodásnak.
 Visszaaludni bűn, visszaaludni
 önvédelemből. Miért, hogy ablaka alatt
 egyedül a foghíjak reményteljesek?

ÉRDEKES

A kocsmák, amelyeket hanyagolni kezdünk,
 távollétünkben terjeszkedni kezdenek.
 Megkétszerezik alapterületüket
 a bojkott évei alatt.
 Magánlakásból csípnek le szobákat.
 Falfúró vijjog. A falánk törzshely
 kinyújtja csápjait, bekebelezendő
 egy másik szenespincét. A salétromos
 szomszédság megszállása. A fejlesztés
 eredménye táncparkett vagy biliárdterem.
 Helyek, ahol mi először, utoljára és soha többé.
 Melyekből idővel kikoptunk. Átbaszás,
 plusz egy százas úgyis rajta van.
 Avagy: a hétvégi dögunalom
 szinonimája lett a cégéren olvasható név.
 Itt futottunk össze haragosunkkal,
 köszönés helyett csak jézusmáriáztunk.
 Itt többé soha, erre mérget veszünk.
 Egészségügyi séta közben
 egyszer úgyis bever az eső.
 Hajnalban itt jutunk korhelyleveshez.
 Mi az istennyila: más beosztás, más dizájn.
 Nem vagyunk szívbajosak, a trükkös
 kávéttündér pillantását álljuk. Egyes-
 egyedül ő a régi, meg a belmagasság.
 Jó szétnézni este új partnerünkkel,
 ki megtisztítja, fölszenteli a csehót.
 Vodkától fűtött Rongyláb Jánosok,
 örökzöldekre headbang-elni jó,
 s jó az új parketten beindulni őserővel.

Hány nap alatt melegszik át egy ház?

BÍRÓ PÉTER

Félrecsúszott a meggyötört sapka a forgalmista fején, ahogy a síneken átvágva Szamovics felé igyekezett. Odaért, dohány- és olajszag terjengett körülötte, arcán ritkás, piszkosszürke borosta. Megragadta Szamovics karját.

Maga a tizenkettes?, kérdezte bizonytalan, reménykedő, ám egyszersmind számonkérő hangon.

Nem, válaszolta egyszerűen Szamovics.

Az istenit, mondta a forgalmista, majd hátat fordított, és ugyanazon az útvonalon, amelyen érkezett, vissza sem nézve ismét magára hagyta.

Szamovics állt a peronon a hajnali szürkületben, a szinte tapintható, nyirkos, rossz szagú párák, gőzök ködös gomolygásában, és számára legalábbis tisztességesnek tűnő döntetlent ajánlott a sorsnak. Ő a maga részéről összecsomagolt, átvágott a városon, szinte éjszakai sötétben megérkezett ide, még jegyet is váltott, és igaz ugyan, hogy elég kedvetlenül, de állt rendületlenül azóta is két bőröndje mellett. Megtett tehát mindent, hogy bizonyítsa készségét az elutazásra, és úgy érezte, az életen, a sorson (habozott, hogy melyiken) lenne a sor, hogy a győztesektől soha nem várható, mindig csak remélt nagyvonalúsággal jelezze, ennyi elég, meggyőződött szándékainak komolyságáról, elutazni, vonatra szállni, a felhasogatott műbőr ülésen kucorogva aprócska ponttá válni, majd végleg eltűnni a látóhatár túloldalán már nem szükséges, sőt fölösleges lenne. Amikor a forgalmistát közeledni látta, felmerült benne, talán ő az a sietős szeszélyességgel kiválasztott közvetítő, akinek útján megkapja a várt jelet. Ismét magára maradvá bosszankodni kezdett, az jutott az eszébe, lehet, hogy ez a „Maga a tizenkettes?” valamiféle jelszó volt, kulcs, ami közelebb vihette volna a várt, nyilván rejtélyes, homályos formában érkező üzenet megfejtéséhez, és ezen keresztül talán ennek az egész bőröndös, peronos, egyre őrtelbbnek tűnő elutazós kalandnak a megnyugtató végkifejletéhez, a maradáshoz.

Lehet, merengett el Szamovics néhány lépést hátrálva az éppen betolató szerelvény előtt, most szúrta el igazán.

Felkapaszkodott a lépcsőn, állt egy ideig az előtérben, majd elszántan lenyomta a büfé kilincset. Az ajtó persze zárva volt. Bekopogtatott, várt.

Indulás után, szólt ki egy vékony női hang.

Ugyan már!

Jelszó?

Nincs jelszó, a tizenkettes vagyok, kezdett ingerlékenyén válni Szamovics.

Kinyílt az ajtó, a rosszul sminkelt nő végigmérte, mondta, zárja be maga mögött az ajtót, majd elindult vissza a pult mögé. Szamovics letette a csomagjait, benyúlt a kabátzsebébe, némi pénzt vett elő.

Sör, bor, üdítő, kávé, mondta a nő.

Valamit onnan alulról, rázta a fejét.

A nő eltűnt, csörömpölt egy ideig a pult alatt.

Ez valami házi, egyenesedett fel.

Töltött, visszacsavarta az erőteljes illatú, gyöngyházzsínű folyadékot tartalmazó literes üveg kupakját, és odatolta a műanyag pohárkát Szamovics elé.

Azt azért tudja, ugye, nézett rá, hogy maga nem a tizenkettes.

Tudom, bólintott Szamovics.

Alig észrevehetően megmozdult a talaj a lába alatt, kissé meg is tántorodott. Mintha valaki, valami gonosz megrángatta volna a vonatot, a kerekek panaszos hangot hallattak, a polc szélén szunyókáló sós mogyorós zacskó viszont némán zuhant alá. Szamovics behajította poharát a szemetesbe, kiállt laza, ám biztonságos terpezésből, és bőröndjeit megragadva elindult, hogy helyet keressen magának.

Ült csak, és kifelé bámulva azon gondolkozott már jó ideje, miért ragaszkodott ablak melletti helyhez, és hogy miért éri szükségét annak, hogy kabátja ujjával időről időre letörölje a párás üveget. Fák haldokoltak az

alacsonyra ereszkedett ég alatt, a városszéli hófoltos, sáros udvarokon pedig gigantikus, szemétből, mindenféle hulladékból összehányt, ázott kupacok magasodtak. Mögöttük, közöttük házakat látott, amelyekről nehezen lett volna képes megmondani, hogy épülő- vagy összeomlófélben vannak-e. Valamivel később már azon gondolkodott, vajon a jóisten feledkezett-e el egyszerűen erről a környékről, vagy az embereknek sikerült ilyen állapotba juttatniuk a teremtett világ eleve sem legsikerültebb darabkáját.

Egyetlen pálinkát nem érezvén még elégségesen isten felelősségre vonásához, Szamovics nagyot sóhajtott, és szájában rosszul fizetett, mogorva, bármely pillanatban szétszéledni kész zsoldos csapatként ácsorgó fogai között mélán forgatva nyelvét, tovább bámészkodott.

Aztán, és ezen erősen meglepődött, gyors egymásutánban több dolog is történt. Először a jegyét ellenőrizték, és ő lenyűgözve figyelte, ahogy a kalauz csintalan gyermekként, körbe-körbe pillantva, mintha attól tartana, rajtakapják, szapora mozdulatokkal néhány röpké pillanat alatt szinte szitává lyukasztotta a semmi kis kartonlapocskát, majd pedig, ahogy visszavette a türelmetlen mozdulattal felé nyújtott jegyet, és ismét az ablak felé fordult, tekintete mintegy útközben megakadt a ki tudja, mikor és miképpen odakerült, ám kétségtelenül vele szemben ülő nagyon nagy darab, tarka kendős asszonyságon, aki biztatón rávillantotta aranyfogait, majd nekiállt reggelizni. Először egy fél cipónak is tekinthető sercli és egy hatalmas szelet disznósajt, majd pedig a józsi étkezés ritmusát követve újabb és újabb kovászos uborkák kerültek elő a zsúfolt szatyor mélyéről.

Szamovics képtelen volt tekintetét levenni az asszony jobb kezében lassan fogyatkozó disznósajt kegyetlenül összepréselt porc-, hús- és zsírdarabkáiról, sőt megbabonázva még azt is végignézte, hogy kerül elő és tűnik el rövid idő alatt a fél liternyi zacskós kakaó. Az asszony nagyot sóhajtott, kiegyenesedett, kezét a hasára tette, és maga elé meredt, mintha inkább beletörődően, mint kíváncsian azt figyelné, mi történik, mi fog történni. Nem történt semmi, Szamovics már éppen kezdett volna megnyugodni, amikor az asszony ismét a szatyra fölé hajolt, úgyhogy inkább becsukta a szemét, mivel biztosra vette, hogy egy jókora, sok tojásfehérjével borított, az utazás során megviselődött, ám még pontosan felismerhető Rákóczi-túrót fog előkotorni, arra pedig megiszik egy üveg sört, hogy aztán ritkás fogai között takarítva elégedetten végigcuppogja az út hátralévő részét a talán nem is létező, kétségbeejtően távoli, behavazott állomásig, ahonnan nincs tovább, ahol egy összefirkált, megviselt betonkockában végződnek a sínek. Az asszonyra gondolt, arra, mit csinálhat, és csukott szemmel is zibbadni kezdett a tarkója, tagjai elnehezdedtek, akárhogy is, a pusztaság, a mélyföld kellős közepén a tengeri betegség tüneteit kellett magán felfedeznie.

Amikor legközelebb az a gondolata támadt, hogy ki kellene nyitnia a szemét, és úgy is cselekedett, nem látta sem az asszonyt, sem a szatyrot, üres volt a helye vele szemben, a vagon másik végében dohányzott csak valaki. Szállt fölfelé a füst, és az illető a rádióját recsegtetve reménytelenül próbálkozott valami hallgathatót, érthetőt befogni.

Dombosabb vidékeken jártak már, amiből Szamovics azt az idővel elhamarkodottnak bizonyuló következtetést vonta le, hogy hamarosan megérkeznek, hogy a vonat először alig, majd mindinkább érzékelhető módon lassítani kezd, végül pedig, mint valami hosszú repülés után, óvatosan, ügyesen földet ér, és megáll az állomás behavazott, láthatatlan peronjai között.

Természetesen nem így lett, a vonat, mintha minden másra képtelen lenne, ment tovább Szamovicssal, aki, mi mást tehetett volna, folytatta az utazást.

Amikor nem is olyan régen annak a furcsa, bizonytalan helyről érkező sugallatnak engedelmeskedve a sarki újságosnál megvette az ott fellelhető összes hirdetési újságot, nem gondolta volna, nem gondolta volna komolyan, hogy itt találja magát ezen a vonaton, hogy itt fog ülni nem is pusztán a rosszul fűtött vagonban, hanem ebben az utazásban, amelybe – és ezt egyre szomorúbb, egyre tehetetlenebb kétségbeeséssel érezte – rossz, éretlen tréfát űzve vele bezárták, sőt amelyben a kulcsot messzire hajítva, minden jel szerint ott is felejtették.

Akkor másfél órás elmélyült böngészés után csak arra jött rá, hogy sem nem fiatal, sem nem ambiciózus, és hogy egyáltalán nem lelkesedik a fiatal, ambiciózus csapat tagjaként végzett munka gondolatáért, hogy több oknál fogva nem tűnik számára járható útnak az igen jól fizető, Németországban vagy Ausztriában kapható erotikus munka, hogy a legjobb szándékkal sem lehet belőle kézilány, józan életű ács, vagy burkolni, mi több, hidegburkolni is képes kőműves. Az is világossá vált, hogy fogalma sincs, fel sem tudja mérni, mi mindent jelenthet, ha valaki jártasnak tudja magát a poliészteres laminálás, vagy a CNC-esztergályosként az EPA 320 Hunor 721-es típusú gépen való műanyag szerszám előállítás területén. Amikor pedig azt olvasta, hogy bedolgozóként akár reklám golyóstollakat is rakosgathatna össze, ráadásul ki sem kéne mozdulnia a lakásából, egyenesen megborzongott. Akkor már inkább a zsírtalanítás a Comasec RESPIRATOR Rt. alkalmazottjaként, gondolta komoran, és összehajtván az olcsó papírra nyomott újságot, fel is adta. Másnap reggel ült le ismét, mert úgy döntött, mégiscsak felkutatja azt a kétségkívül létező, a többi közt megbúvó, leleményesen rejtőz-

köd, neki megfelelő hirdetést, lehetőséget, amely, ha fordulatot nem is ad életének, ha nem is röpíti át nem létező álmainak még kevésbé létező világába, arra tökéletesen alkalmas lesz, hogy bármily lehetetlennek tűnik is, kimentse, megpróbálja kimenteni abból az egyre reménytelenebbé váló problémahalmazból, amelynek kulcsa vagy gyökere az, hogy ott és úgy él, ahol és ahogy azt az idők homályos kezdete óta teszi. Aztán amikor megtalálta, hátradőlt, és néhány pillanatig úgy is maradt kinyújtott lábbal, egyik kezében gonoszul füstölő cigarettájával, a másikban pedig éppen megemelt, már össze is csücsörített szája felé félúton elakadt sörösüvegével. Világosan érezte, ő lesz a hirdetésben közelebből meg nem jelölt nemzeti emlékhely gondnoki állásának betöltője. Felhívta a megadott számot. Kellemes és kedves női hang szólt bele a kagylóba, fogalma sem volt az egésztől, majd némi értetlenkedés után átkiáltott valahová, hogy figyelj csak, te hirdetéssel megint egyet. A válasz igenlő lehetett, mert, mondta, adja az illetékest. Az illetékes, egy nyafka hangú fiatalember, valamilyen Béla, végig csodálkozott, értetlenkedett, és hevesen próbálta lebeszélni Szamovicsot. Az emlékhely messze van, a fizetés alacsony, tulajdonképpen csak pironkodva lehet fizetésnek nevezni, a szolgálati lakás, némi fellengzős túlzással élve, siralmas állapotban van, és elnézve a dolgok állását, jó ideig még úgy is marad, hogy a többit ne is említse. Szamovics konokul hallgatott, majd nagy nehézségek árán kiharcolta, hogy személyesen fáradhasson be a részletek megbeszélése végéig.

Néhány nappal később a legmagasabb iskolai végzettségét igazoló okiratokkal, egy hónappal nem régebbi erkölcsi bizonyítványával és négy darab, alig néhány perces igazolványképpel a zsebében belépett a hatalmas, megereszkedett kapun, és ott találta magát, Béla szavaival élve, az önmagában is lelombozó épület egyenesen kétségbeesett előcsarnokában. Tanácstalanul állt meg a félhomályban, mert érezte, segítség nélkül nem talál le az alagsorba. Valahol szólt a rádió, a hang felé indult, mert a portásfülkét sejtette arra. Egy ajtó elé ért, megmarkolta a kilincset, és néhány aprót koppantva benyitott. Vakolatlan téglafallal találta magát szemben, a rádió hangja valamivel erősebbé vált, őt pedig furcsa rémület fogta el, úgyhogy gyorsan bevágta az ajtót, és hátrébb lépett. Hirtelen csend lett, ekkor viszont meghallotta azokat az apró kattánásokat. Arra fordult, néhány lépésnyire egy villanykörte gyenge fénye rövid időre megvilágította az alagsor feliratú táblát. Elindult, a körte pislogott, hunyorgott, kialudt, majd valamivel erősebb fénnel ismét világítani kezdett. Gyorsan leszaladt, odalent, a hosszú folyosón minden harmadik fénycső működött. Hatalmas virágládákban pálmák sorakoztak a néptelen folyosó teljes hosszában, a párás, fülledt huzatban levelek értek az arcához, a vállához. Sehol senki, a csend pedig akkora volt, hogy már azért is hálás lett volna, ha emberek híján legalább néhány őriáspók elmászik a zöldből. Óvatosan tovább lépkedett a puha, rossz szagú szőnyegen. Végre meglátott egy nyitott ajtót, ám ahogy bepillantott, csupán egy köpcös, tetőtől talpig roppant szőrös alakot látott, aki anyaszült meztelenül, ráérős mozdulatokkal törölközött az öltözőszekrényre előtt. Szamovics szerényen ráköszönt, halkán mondta, kit keres, mire a csupa szőr lény lassan felé fordult, bólintott, és csak egy alig érzékelhető mozdulattal jelezve neki, kövesse, ahogy volt, elindult a folyosón. Szamovics két lépésnyire lemaradva követte, és az előtte vonuló talpak váltakozva megmutatkozó és meglepően sima, eleven rózsaszínjét figyelte. A hallgatag férfi széles mozdulatokkal a hátát törölgette, majd megállt egy ajtó előtt, torkából mély, gurgulázó, részeg orosz őrnagyokéra emlékeztető veláris „i” tört fel, ismét bólintott, és otthagya Szamovicsot. Kopogtatott, és belépett a polcokkal telezsúfolt, dohos helyiségbe. Hórihorgas, hajlott hátú alak pattant fel az asztala mögül. A Béla, suhant át Szamovics agyán, de akkor már egy hideg, puha kézben érezte a magáét.

Azt elfelejtettem megemlíteni, mondta köszönés helyett, hogy az elődje megőrült, majd pedig öngyilkos lett. Felkötötte magát, ha jól tudom, de ez részletkérdés.

Szamovics, mintha róla lett volna szó, félénk jólneveltséggel bólintott, leült egy székre, és várakozón tekintett Bélára, aki várakozón tekintett rá.

Meghirdették az állást, szakította meg az idővel egyre kínosabbá váló csendet Szamovics, én szeretnék a gróf úrra vigyázni ezentúl.

Béla végre leült vele szemben.

Meghirdettük az állást, szögezte le, csak azt akartam, tudja, amit tudnia kell, nem szeretném, ha illúziói lennének.

Szamovics türelmetlen mozdulatot tett a fejével, mire a másik megnyugodva hátradőlt, mondta, az nagyon jó, és javasolta, térjenek rá a lényegre.

A lényeg pedig, amint azt a vonatablaknál ülve Szamovics már világosan látta, csak az és annyi volt, hogy az előkészületek számos, kellemetlen mozzanata után végül is itt találja magát ezen az, úgy tűnt, mind távolabbi, egyre bizonytalanabb célja felé zakatoló vonaton, ahol annyira reménytelennek és egyben véglegesnek érzett mindent, hogy már annak is örült volna, ha, mondjuk, másodszor is elkéri tőle a jegyét kezelésre.

Nem történt ilyesmi, jó ideig egyáltalán semmi sem történt, csak valami furcsa, zaklatott lüktetést érzett a fejében. Eltartott egy darabig, amíg rájött, tulajdonképpen azt figyeli, hogy egy véletlenül kiborított, jó liternyi méz terjeszkedésének örületes lassúságával, hogyan folyik végig az agyán az egyre idegenebb táj, a monoton, megállíthatatlan zakatolás, az utazás, az idő; tehát egyetlen, végső és kétségbeesetten megfogalmazott szóval, ő maga.

Arra riadt, hogy valaki a vállát ütögeti. Hatalmas, félig telt nylonzsák állt a férfi mellett, aki elmázolódtott vonásokkal, minden jóindulat nélkül nézett rá.

Aludjon otthon!

Szamovics hunyorogva nézett körül. A szikrázó napfényben is hátborzongató, elhagyott raktárépület állt mozdulatlanul az ablakon túl.

Végállomás, mondta a zsákos ember, meddig petéz már, engedjen a szemeteshez.

Megfogta a bőröndjeit, elindult, de igazából csak a várótermen áthaladtában ébredt fel. Lassan lépkedett a füstös, emberszagú melegben, a padokon üldögélő, szunyókáló várakozók kinyújtott lábai fölött. Mielőtt kilépett volna az állomás kapuján, megállt egy pillanatra, és végighordozta tekintetét a huzatos, tágas téren. Fagyos szél tolokodott a kabátja alá, alig tett néhány lépést a buszállomás távoli épülete felé, máris érezte, füle kivörösödik, orra pedig lassan, de biztosan megindul. Meg is kellett állnia, és éppen megtalálta a zsebkendőjét, amikor hatalmas dudálással egy sárga busz bukkant fel a semmiből, és húzott el mellette a letakarított betonon csikorgó kerekekkel. A sofőr indulatosan rázta felé az öklét, utasai pedig bebugyolálva, komoran néztek rá az ablakok mögül.

Egyszer úgyis megtudom, mi volt a baj, gondolta Szamovics.

Eltette a zsebkendőjét, felhúzta a kesztyűjét, és továbbindult.

Az a baj, mondta a rácsos ablak mögött üldögélő kabátos asszony a jegy- és bérlettömbjeivel babrálva, hogy elment a busza.

Azért megy még majd, könyökölt le Szamovics.

Mit csinált maga, nézett rá az asszony, mindig megvárja a vonatot, még akkor is, ha késik.

Eltévedtem.

Itt?

Igaza van, gondolta Szamovics, teljesen igaz van, és mondta, hogy végül is lényeg a lényeg, így-úgy, de lekéste.

Az asszony nem erőltette a dolgot, mondta, hogy a következő másfél óra múlva indul, utána viszont már csak este.

Kettes kocsiállás, legalábbis menetrend szerint, kiabált még Szamovics után, aki azonban már nagyban azon törte a fejét, hogy a várótermen kívül hol és miként tölthetné el az időt úgy, hogy ne fagyjon meg, hogy ne állítsa fel ennek a kietlen térnek a kellős közepén önmaga nagykabátos, orra végén groteszk jégcsapot eresztő, részleteiben és összességében is nyomorult hatást keltő emlékművét.

A tér túoldalán álló palatető faépítmény felé indult. A bejárat előtt orkánkabátos alak feküdt félrecsúszott svájcisapkában. Ökölbe szorított keze a levegőbe meredt, sötétlilás bütykei között füstölgő cigaretta. Mellén egy magasra épített hamutorony leomlott építménye, arcán csendes, üdvözült mosoly. Szamovicsnak egy pillanatra eszébe jutott, talán cserélne vele, aztán inkább átlépte. Az ivóban zsongás, füst és, legalábbis kintől érkezve úgy tűnt, meleg.

Odafért valahogy a pulthoz, rendelt, megragadta a két műanyag poharat, a kicsikét és a nagyobbát.

Az ott kint, bökött a fejével hátra, nem fagy meg?

A csapos ráemelte véreres tekintetét.

Miért pont ma?

Szamovics bólintott, és félrehúzódott az egyik sarokba, közel az ablakhoz, hogy onnan tartsa szemmel a kettes kocsiállást.

Amikor elérkezett az idő, és kilépett az ivóból, a fickó – vagy elment, vagy elvitték – eltűnt valahova. A kóppott, sárga busz felé indult, odaérkezvén beállt a néhány várakozó közé. Csendben toporogtak, dohányoztak a hidegben, amíg a melegedőből ki nem lépett a kövér, barkós, zakója alatt vastag, kötött mellényt viselő sofőr.

Akkor mi lesz, szólt utána egy ugyanolyan alak.

Kiszórom ezeket, bökött feléjük, és majd meglátjuk, de lehet róla szó.

Elégedett röhögés volt a válasz, becsukódott a melegedő ajtaja, ők pedig lassan, szép sorban felszállhattak a buszra. Aprópénzt csörgetve Szamovics odaért a sofőr elé, és megmondta, hova menne.

Szóval végig?

Ha maga mondja, vonta meg a vállát Szamovics.

Végig, zárta le az egyébként is nehezen folytatható beszélgetést a sofőr.

Szamovics ült a helyén, előtte ismét egy ablak, amelyen csak kibámulni lehetett.

Ha végig, végig, ilyen napom van, gondolta, aztán pedig azt gondolta, és igaz is volt, hogy nagyon hangosan jár a motor, és hogy nagyon rázkódik minden körülötte. Girbe-gurba utcákon kanyarogtak, diákok, katonák, öregasszonyok szálltak fel, szép lassan megtelt a busz, tovább kanyarogtak, lassan kiegyenesedtek az ut-

cák, ritkultak a házak, fogytak az utasok. Amikor az utolsó is leszálláshoz kezdett készülődni, Szamovics önkéntelenül is felállt, és az ajtó felé indult. Egy fehérlemezű mező szélén álltak meg, kinyílt az ajtó, friss hó- és földszagú szél tódult fel a buszra.

Maga még marad, szólt rá a sofőr, úgyhogy Szamovics engedelmesen lezöttyent a legközelebbi ülésre, és onnan nézte, ahogy a leszálló férfi maga után rántotta súlyos csomagját, majd barnásfekete csfokot húzva az addig érintetlen mezőn, elindult a hatalmas, zsákszerű valamivel a háborítatlan, nagy semmibe.

Ők is elindultak, hamarosan emelkedni kezdett az út, beértek az erdőbe. Szamovics némileg megilletődve kezdte figyelni a két oldalt hallgatagon ácsorgó fákat. Azon elmélkedett, meddig fog ez így tartani, aztán elringatta a motor zúgása.

Mindig minden örökre tart, indult útnak benne az álmosan kóválygó gondolat. Nagyon messzire aztán nem jutott, mert a busz érzékelhetően kezdett kifogyni a szuszából, ám még mielőtt a holtpontra hirtelen beálló, pillanatnyi mozdulatlanlás után elkezdett volna visszafelé gurulni, elérték az emelkedő tetejét. Onnan aztán gyorsan ment már minden, lefelé valamivel csendesebbé vált a motor, a remegés megszűnt, szinte könnyedén futottak ki a lassan szétnyíló erdőből. Amikor Szamovics meglátta lent a völgyben a házakat a kéményeik fölött nyújtózó fehér kis felhőcskével, nagyot szusszantott, és hátradőlt. A sofőr odaszólt neki, hogy kényszerít, innen nincs tovább, csak visszafelé.

Állt a főtéren, az emberek bámulták, ő pedig ide-oda nézett, és képtelen volt megmozdulni.

Ez lesz a kocsmá, gondolta, ahova mostantól le fogok járni időnként, és ez lesz a bolt, ahol a vásárlásaimat intézem, és ezekkel a kocsmá előtt, a boltajtóban és a polgármesterség ablakában leselkedő emberekkel fogok naponta találkozni, megismernek majd, és köszönni fogunk egymásnak...

Két bőröndjével a kezében rá kellett jönnie, mekkorát tévedett, amikor a hajnali állomáson ácsorogva, majd az utazás során, és később, a buszára várakozva azt gondolta, furcsán érzi magát.

Előkotorta a zsebébe gyűrt lapot, amelyre még a központban írta fel, kit, hol kell keresnie, hogy megkaphassa a ház kulcsait, hogy egyáltalán elvezethesse magát odáig.

Hát persze, dűnnyögte, amikor látta, hogy embere a Petőfi utcában lakik.

Három lehetőség közül választhatott, a többi, házak között elvesző meredek utcáskát, ösvényt nehéz lett volna utcának tekinteni.

Az nyilván a Kossuth, beszélte le magát a középső, legszélesebb utcáról.

A másik kettő egyforma volt, találmra a jobb kézre eső felé indult, aztán vissza kellett fordulnia.

Kit keres, jelent meg a kocsmáajtóban egy alak.

Dukon Károlyt, Petőfi utca, áll meg Szamovics.

A Dukon Pistát? A Károly az apja neki.

Akkor a Dukon Pista apját, mondta csendesen Szamovics.

A Pista lesz az, az öreg három hete temették, menjen csak tovább, a hetedik ház a jobb oldalon.

Szamovics megköszönte, bekanyarodott az utcába, és elkezdte számolni a házakat.

Megállt a kapuban, egy öreg kutya került elő valahonnan, eljött a kapuig, és néhány lépésnyire tőle lefeküdt. Szamovics hiába kereste a csengőt, de még a nevet is, hogy legalább tudja, jó helyen tanácsalankodik, toporog ide-oda.

Amikor lenyomta a kilincset, a kutya felvonta a szemöldökét, bár a kapu természetesen zárva volt.

Nyugi, mondta Szamovics, inkább menj be szólni, hogy megjöttem.

Most kezdjek el kiabálni, tűnődött el, amikor néhány perc elteltével, azt leszámítva, hogy a kutya le-lebukó fejével, egyre laposabbakat pislogva bóbiskolni kezdett, még mindig nem történt semmi. Aztán amikor látta, hogy az időközben klasszikus alvó pozícióba helyezkedett koros eb meg-megránduló lábával, apró kaffantások és halk csámcsogás közepette egy hajdani, nyilván sikeres nyúl vadászatról kezd álmodni, komoly indulatba jött.

Hé, jó napot, kiabált be.

Jó napot!

Szamovics megpördült, egy szép arcú asszonyt látott, aki bizonytalanul, de kedvesen mosolygott rá.

Jó napot, köszönt csendesen, Dukonékat keresem.

Csak nem maga az új ember, kezdett a kulcsaival zörögni az asszony, jöjjön csak.

Beléptek az előszobába, Szamovics megilletődötten nézett körül a jó melegben.

Régóta várt?

Ellépett a bőröndjeitől, és mondta, a busszal jött.

Leültették a konyhában, kapott kávé, az asszony mondta, Pista nemsokára itt lesz, annyit tudtak csak, hogy jön, többet nem, várták volna egyébként.

Szamovics bólogatott, nézelődött, a kezét dörzsölgette, itta az erős és nagyon édes kávé.

Egyedül van?

Igen, válaszolta.

A felesége, pillantott az asszony Szamovics gyűrűjére.

Ő elmerengett. Azt is mondhatnám, hogy elváltunk, egyszerűbb lenne, gondolta, de csak vállat vont.

Egyedül vagyok.

Úgy nem lesz könnyű.

Eddig sem volt az, nézett fel némi tünődés után az asszonyra.

Hát persze.

Az asszonynak aztán valami dolga akadt, mondta, érezte magát otthon, majd kiment, eltűnt, csend lett.

Szamovics levette a zakóját, az ablakhoz lépett, és kinézett az utcára. Sehol senki, csak az a közepes, formás kis fenyőfa állt a délutáni napfényben behavazott ágaival.

Mik ezek a bőröndök, hallott egy férfihangot az előszobából.

Az enyéme, indult kifelé Szamovics.

Vele nagyjából egyidős, köpcös férfival találta magát szemben, aki átvette cigarettáját a bal kezébe, a jobbot pedig felé nyújtotta.

Persze, maga az. Dukon.

Szamovics is bemutatkozott.

Szóval maga az új ember? Hallottam, eltévedt.

Az azért túlzás.

Nehéz is nálunk, tizenkét éve maga az első. Akkor néhány gombázó keveredett el, de azok az erdőben. Lent az ácsorgók mondták, jött egy fickó a busszal, eltévedt, aztán meg az apámat kezdte keresni. Na, gondoltam, megjött az új ember, aztán hazafelé elfelejtkeztem az egésztől.

Szamovics nem tudott mit mondani. Dukon viszont mondta, megkeresi a kulcsokat, és megmutatja a házat.

Gondolom, kíváncsi.

Szamovics bólintott, persze.

Azért túl sok jóra ne számíton, hunyorgott rá Dukon.

Felvette a kabátját, és megmarkolta a bőröndök fülét.

Mit csinál, kérdezte döbbenet Dukon.

Megyek.

Ott akar maradni?

Szamovics nem értette a kérdést.

Ha tudom, hogy jön, befűtök, de hát ne haragudjon, nem tudtam. Be fog fagyni a segge. Hagyja itt, felmegyünk, megnézi, befűtünk, lejövünk, kap enni, elbeszélgetünk.

Hát ez az, gondolta Szamovics, és mondta, jobb szeretne fent maradni.

Felmegy holnap, tudja maga, mennyi idő alatt melegszik át egy ilyen ház?

Nem, mondta Szamovics.

Dukon próbálkozott még egy darabig, ő köszönte igazán, elmondta néhányszor, hogy nem akar zavarni, nem szeret alkalmatlankodni, úgyhogy Dukon végül is rálegyintett.

Maga tudja, majd meglátja.

Jött az asszony, ránézett Szamovicsra, meg a bőröndökre.

Csak nem akar ott éjszakázni?

De igen, mondta Dukon.

Mondtad, hogy két éve nem volt befűtve?

Mondtam, bólintott Dukon.

És azt, hogy két éve ki se nyitottuk azt a házat?

Két éve ki se nyitottuk azt a házat, nézett Szamovicsra Dukon.

Szamovics bólintott, megköszönt mindent, elindultak.

Szótlanul ballagtak egy ideig, aztán Dukon kérte az egyik bőröndöt. Szamovics némi gondolkodás után elfogadta a segítséget. Lépkedtek a csúszósra taposott havon, Dukon egyre hangosabban szuszogott. Megállt, kiköpte a szája sarkában tartott cigarettát, és letette a bőröndöt.

Nyomdászódik, vagy a felesége van odabent?

Szamovics elmosolyodott, a bőröndért nyúlt, de Dukon továbbindult. Sokáig hallgatott, nyilván gondolkozott valamin.

Egyedül van?, kérdezte végül.

Igen.

A felesége, pillantott Dukon Szamovics gyűrűjére.

Ő elmerengett. Azt is mondhatnám, hogy elváltunk, egyszerűbb lenne, gondolta, de csak vállat vont. Egyedül vagyok.
 Úgy nem lesz könnyű.
 Eddig sem volt az, nézett némi tűnődés után Dukonra.
 Egyszer azért elmondhatja, ha akarja.
 Szamovics bólintott.

Dukon habozott, aztán mégiscsak mondta neki, hogy az elődje is egyedül volt, és ennek nagy szerepe lehetett abban, hogy úgy végezte, ahogy. Szamovics megvonta a vállát, hogy pontosan tudja, hogy fogja végezni, mert megálmodta. Egy biztos, nem úgy fogja, ahogy az elődje, már legalábbis ha jól tudja, hogy az miként végezte. Egyébként meg azt mondták neki, a ház nem is elég nagy két embernek.

Dukon mondta, hogy nagynak ugyan nem nagy, még egynek se, de ketten mindenhol el lehet férni, ő legalábbis elférne bárhol.

A kettő az nem sok, de az egy az már kevés, közölte jelentőségteljesen.

Szamovics megállt, odafordult Dukonhoz.

Igaz, de van olyan is, hogy a kettő sok, az egy meg elég.

Dukon elvörösödött, bólintott, előreindult, aztán megállt, tett néhány lépést visszafelé, aztán legyintett, és csak annyit mondott, menjünk.

Mentek. Átvágtak a főtéren, elhagyták a Kossuth utcát, és bekanyarodtak a harmadikba.

Ez melyik?, kérdezte Szamovics.

Béke.

Szamovics bólintott.

Elhagyták az utolsó házat is, a hatalmas, kócos kutya még sokáig ugatott utánuk. Aztán ismét csend lett, aprócska kápolnához értek, körülötte fás, bokros temető.

Az ott a gróf úr kriptája, mutatta Dukon a rozsdás vasajtájú, viharvert márványépületet.

Az ajtót le kéne kenni, indult tovább Dukon, de maga tudja, én csak mondom.

Megkerülték a temetőt, és mögötte a völgy felé kezdtek ereszkedni. Szamovics aggódalmasan nézett körül. Dukon hallgatott, aztán meggondolta magát, és mondta, oda mennek a völgy túloldalára. Valóban volt ott egy ház, és bár Szamovicsnak nem voltak illúziói, nem várt túl sokat, azért, be kellett vallania, máshogy, más-milyennek képzelte. Kérdezte, régen a hóhér lakott-e ott, de Dukon csak a fejét tekergette, hogy milyen hóhér, amióta az eszét tudja, ott mindig a kripta gondnokai laktak egész addig, amíg szép sorban le nem költöztek maguk is azok alá a szép fák alá, a gróf úr közelébe.

Átvágtak a völgyön, majd nekivágtak a hosszú, lassú emelkedőnek, amely enyhe kanyarokat leírva a házhoz vezetett.

A ház mögött még vannak ólak is, mondta Dukon, látva, hogy Szamovics annál elkeseredettebben pislog, minél közelebb érnek a házhoz.

Az nagyon jó, úgysem tartottam még állatokat.

Megállt, hallgatagon vizsgálódott, majd cigarettáért kezdett kotorászni a kabátzsebében. Eltört néhány gyufát, aztán amikor mégiscsak sikerült rágyújtania, nagyon mélyre szívta le a füstöt. Odanyújtotta a gyűrt dobozt Dukonnak, aki a fejét vakargatva állt mellette.

Egy kis pálinka jobban esne most, nézett Szamovicsra, de azért elfogadta.

Magának? Maga haza fog innen menni, én viszont már itthon vagyok.

Dukon dűnnyögött valamit, elővette a kulcsokat, és elindult az ajtó felé. Aztán valami eszébe juthatott, mert a fejéhez kapott, és mondta Szamovicsnak, amíg ő a zárral bíbelődik, nézze meg a ház mögött, van-e valamennyi fa abban a rozzant sűfniben.

Szamovics bólintott, elindult, egy kövel leverte a rozsdás lakatot, majd némi erőfeszítés árán belökte az elvetemedett ajtót. Néhány viharvert kabát lógott a deszkafalba vert szögekről, alattuk két pár gumicsizma, kisé beljebb pedig szép szabályosan elrendezve elég tisztességes mennyiségű felhasogatott fa. Amennyire lehetett, behajította az ajtót, és visszafelé indult.

Végiglépkedett a tornácra, végül pedig belépett a házba. Természetesen a konyhában találta magát. Ócska tűzhely, szekrény poharakkal, edényekkel, az asztal mellett két szék, az egyik támláján borzasztóan mocskos rongydarab.

Hol van?

Nem kapott választ, benézett az egyik ajtón, és csak reménykedni tudott, hogy a kisebbik szobát találta

meg. Dukont nem látta, látott viszont két szekrényt és egy lavórt. A padlón egy elnyűtt, nehéz illatú szőnyeg terpeszkedett, az ablak bedeszkázva, gyorsan úgy döntött, megkeresi inkább a másik szobát.

Dukon egy széken állt a szoba közepén, és sietősen szuszogva, káromkodva valamit nagyon próbált levenni a gerendába vert kampóról. Közelebb ment, látta, egy lebomlott végű, egyszerű kötél darab az.

Az istenit, mondta Dukon, amikor észrevette Szamovicsot.

Abbahagyta, szerencsétlenül álldogált a széken.

Szamovics mondta, hagyja csak, majd ő leszedi, mire Dukon mentegetődni kezdett, hogy ő ezt nem akarta, le-szedte volna, már akkor egyből le kellett volna szedni, csak hát a felfordulásban senki nem gondol az ilyesmire, az a rohadt csomó nem hagyja magát, és egyébként is, miért kellett csomózni, amikor hurkolni is lehetett volna.

Szamovics nagy nehezen lebeszélte Dukont, közben pedig azon gondolkozott, milyen furcsa dolgok tudják időnként meghozni a jókedvét. Elővette a bicskáját, fellépett a székre, és komótos mozdulatokkal elnyiszálta a kötelet, majd némi lóbálás után az ipszilon alakú darabot az ablak kilincsére tette.

Ez mi, vette fel a bőrtokot a párkányról.

Kukker, mondta Dukon egyszerűen, katonai látcső, ezzel nézelődött innen.

Dukon helyretolta a széket, majd elmagyarázta, úgy volt az, hogy először normális volt, annak tűnt Szamovics elődje, dolgoztatott, le-lejárt a faluba, vásárlás, kocsmá, nem nagyon, csak úgy módjával, akkor már persze néha előhozakodott azzal, hogy a gróf úr időnként látogatja őt, meg ilyesmi, aztán később már nem járt le, mert hogy a boltos Marika koszos kézzel vágja a kenyeret, ami azért már jelzett valamit, mert igaz, ami igaz, néha kicsit feketés a Marika körme, de ez azért még nem ok, mindegy, szóval nem járt le, még a kocsmába sem, viszont elkezdett nézelődni ezzel a látcsővel, állt kint a ház előtt, vagy itt az ablaknál, és nézett. Furcsa szokásokat vett fel, reggelente például az ablakon vizelt kifelé, de olyan is volt, hogy napokra bezárkózott a kriptába, és hiába jöttek a csoportok, sőt egyszer még be is zárt valakit egy éjszakára.

Aztán meg, mutatott Dukon a kampóra, hurok helyett a csomó. Miért nem volt jó magának ott, ahol eddig volt?

Szamovics vállat vont, mondta, hosszú, nagyon hosszú lenne.

Maga tudja, bólintott Dukon, én csak kérdeztem.

Nem szeretem a sok embert, szólalt meg némi csend után Szamovics, a gerincemben érzem, ha néznek, márpedig néznek.

Odasétált az ablakhoz, leakasztotta a tokot, és kisétált a tornácre. Nézelődött egy darabig, majd bólintott, és a mellette álldogáló Dukon felé nyújtotta a látcsövet.

Maga próbálta már?

Elejtették a koporsóját, feküdt csak odalent, lementünk a gödörbe, úgy tettük vissza.

No, nézzen csak bele!

Dukon a szeméhez emelte a két nézőkét, és akaratlanul is tett egy lépést hátrafelé.

Közel jött, ugye, kérdezte Szamovics derűsen.

Az anyja, summázta Dukon a látottakat.

Visszaadta Szamovicsnak, és mondta, az ablakon azért nem fog kivizelni, majd javasolta, lássanak munkához, mert este lesz.

Szamovics legyintett, mondta, talált fát, elintézi majd, köszön mindent.

Dukon magyarázott, próbálkozott még egy ideig, de miközben lassan kifelé terelte a házból, Szamovicsnak sikerült mindenről lebeszélnie. Dukon a tornácról levezető lépcső alján megállt, rágyújtott, és felnézett.

Ha bármi van, szóljon, mi itt vagyunk.

Szamovics bólintott, de közben már vad kétségbeeséssel átkozta magát, amiért a hosszú nap folyamán nem vett gyújtósna való újságot.

Dukon ballagott, fújta a füstöt, aztán amikor valami furcsát érzett a gerincében, visszafordult. Látta, Szamovics ott áll a ház ajtajában, és int neki. Visszaintett.

Ha tudta volna, hogy Szamovics néhány percen belül akkora füsttel árasztja el a házat, hogy az még a faluban is látványosságként szolgál, ha tudta volna, hogy reménytelen küszködés után feladva a harcot, két és fél óra elteltével végül mégiscsak megjelenik náluk, hogy a segítségét kérje, és ha tudta volna, hogy fel is fog menni, és majdnem éjjel lesz, mire megtalálják minden baj nyomorult okozóját, és nagy nehezen ki is kótorják a kéményből azt a ki tudja, mikor és hogyan odakerült, és ott kegyetlen halált halt macskát, szóval, ha bármit is sejtett volna az elkövetkezendő néhány óra eseményeiből, elégedett bólintással nyugtázva Szamovics üdvözlését, nem ment volna tovább, egy lépést sem tett volna, sőt azonnal visszafordul.

De Dukon nem látott el a mégoly közeli jövőig sem, fújta a füstöt, és kényelmes léptekkel távolodott. A szintén gyanútlan Szamovics még a tornácon állt, és a hátrattett kézzel ballagó Dukont nézte. Nehéz volt a szíve, hasonlatok nélkül egyszerűen nehéz, a völgy felett különös fénnel világított az ég, lassan esteledett.

Ez az ember lesz a barátom, mondta halkán, és maga sem tudta eldönteni, valóban mondta-e, vagy csak kérdezte, úgyhogy elindult inkább begyűjtani.

A politikai osztály

HOREA-ROMAN PATAPIEVICI

Az Iliescu-rezsim nem baloldali

Az Iliescu-rendszernek közismerten erős szavazóbázisa van. E szavazóbázist úgy lehet a legegyszerűbben *misztifikálni*, ha a rendszer korifeusait követve kijelentjük: az Iliescu-rendszer baloldali gazdaság- és társadalompolitikát követ, támogatottságát tehát baloldali jellegének köszönheti.

E kijelentés kétszeresen is megtévesztő. Először is, a román történelmi hagyományban a tömegek a jobb-, és nem a baloldali politikai rendszereket támogatják. Másodszor: az Iliescu-rezsim gazdaság- és társadalompolitikája *nem baloldali*. A baloldali társadalompolitika ugyanis csupán a proletárdiktatúra teljességgel patológikus helyzetében jelenthet programszerű kollektívizmust. Sőt mi több, a baloldali társadalompolitika kizárja a romgazdaság tudatos fenntartását, mert tulajdonképpeni célja a profit újraelosztása, márpedig ahhoz, hogy valamit eloszthass, először meg is kell termelned; a kollektívizmus azonban soha nem termelt mást, mint éhséget, szellemi-morális mutánsokat és elnyomottak tömegeit. Következésképpen az Iliescu-rendszer esetében pusztán a politika csomagolása tekinthető „baloldalinak”.

Ez a politika, mely a tekintélyelvű-hízelkedő populizmus legrosszabb fajtájából való, a cinrossággal kezd, és a szajonveréssel végzi. Valódi lényegét azonban – gazdasági és politikai vonatkozásban egyaránt – az a fajta kollektívizmus alkotja, mely pusztán a kedvező külpolitikai alkalomra vár, hogy leplezetlenül agresszív váljék. Ez a rendszer politikai szempontból nem egyéb, mint a *mindenható állam mítoszára alapozott tekintélyuralom klasszikus formája*. Összegezve: az Iliescu-rendszer politikai vonatkozásban jobboldali, tekintélyelvű rendszer, gazdasági és társadalmi vonatkozásban pedig az állami-adminisztratív kollektívizmus rendszere.

Az Iliescu-rezsim kliensrendszer

Egy rendszer természetének tisztázása hamar körvonalazhatóvá teszi választói bázisát is. Ennek persze a fordítottja is érvényes, a szavazói bázis összetételének földerítése a rendszer politikai arculatának fölvázolására is lehetőséget teremthet. (Az olvasó, remélem, máris fölfogta a gondolatmenet háttérben meghúzódó, és számunkra, románok számára, meglehetősen kellemetlen előfeltevést, miszerint egyetlen rendszer sem alapozhatja hatalmát pusztán az erőszakra, még a legkegyetlenebbül despotikus vagy totalitárius rendszerek sem, a fenma-

radáshoz még ezeknek is – legalább hallgatólagos – népi támogatottságra van szükségük).

Az Iliescu-rendszer lényegét érzésem szerint három jellemvonás határozza meg: (1) a demagógia, (2) a tekintélyelvűség és (3) az állami-adminisztratív kollektívizmus. Ez a három vonás pontosan jelzi a szavazói bázis összetételét is. (1) A demagógia szférájába a manipuláltak tömegei, a balekok, az ostobák és a megtévesztettek tartoznak. (2) A tekintélyelvűség vonzáskörébe a társadalom integrált rétegeit, illetve az állami erőszakszervek körül tömörülő érdekcsoportok tagjait (a hadsereg és főleg a titkosszolgálat, s általában az államapparátus hivatásosait) sorolhatjuk. A harmadik csoportba egyrészt (3a) az állami-adminisztratív kollektívizmus alacsony szintű haszonélvezői sorolhatók (a minden felelősségtől mentes emberek tömegei, akik nem élnek túlságosan jól, de életvitelükért nem is kell megdolgozniuk), másrészt (3b) az állami-adminisztratív kollektívizmus magas szintű haszonélvezői (a kollektívizmus adminisztrátorai).

A fentiek ismeretében az első és a legmeglepőbb észrevétel: ez a választói bázis *nem teremt lehetőséget egy valódi politikai osztály kialakítására*. A szó hagyományos értelmében ugyanis a politikus szabad ember. Ezért a politikusokat a kapitalizmus előtti korokban a fegyverviselő népességből, illetve a mindennapi létfenntartás kényszerétől független rétegekből toborozták. A szabadság, bárki emlékezhet rá, eredetileg nem valamely ösztöni attribútum, hanem nagyon is arisztokratikus sajátosság volt. Manapság – származásától függetlenül – bárki arisztokratává válhat, aki szükségét érzi a szabadságnak, és a szabadságot napi szükségletei fölé helyezi. Ezt a valószínűtlen politikai fejleményt, az arisztokratikus közérzet demokratizálódását, egy jóval kevésbé valószínűtlen történelmi folyamat, a gazdasági prosperitásnak és függetlenségnek a kapitalista fejlődésből következő társadalmiasulása tette lehetővé. A modern *zoon politikon* az újkori fejlődésnek ezen a kettős trenden, egyrészt a kapitalista prosperitáson, másrészt a tisztán arisztokratikus érzéseken (a szabadságon, a méltóságérzeten, a büszkeségen, a hatalom birtoklásának és átruházásának kombinálásán stb.) alapuló végeredménye, melyek nélkül, paradox módon, a modern demokratikus társadalom – felelős személyiségek hiányában – nem válhatott volna működőképessé.

Ha a fentiek figyelembevételével ismét átfutjuk a Ceaușescu-rendszer támogatóinak lajstromát, észre kell vennünk, hogy a felsorolt csoportok közül egyik sem rendelkezik a valódi politikus jellemvonásaival. A manipuláltak jellegzetesen felelőtlenek; a hadsereg, a titkosrendőrség képviselői strukturális kollektívizmusuk miatt nem válhatnak olyan kasztokká, melyek szabad embereket termelhetnének ki; az adminisztratív kollektívizmus alacsony és magas szintű haszonélvezői pedig, bár eltérő szabadságfokkal rendelkeznek,

Az írás a szerző *Politice* című kötetében jelent meg (Humanitas, Bukarest, 1996).

sztintén nem válhatnak politikusokká, hiszen nem juthatnak el a méltóságérzetnek arra a szintjére, mely ehhez szükséges lenne: ezek az emberek lényegileg kliensek, olyan központtól függenek, mely nem azonosítható velük, és amelynek akarata – akár az önfeladásig menően – befolyásolhatja magatartásukat. A programatikus kollektívizmus következtésképpen lehetnének teszi, hogy az Iliescu-rendszer választóbázisából valódi politikuskok emelkedhessenek ki, és szükségszerűen vezet el a kóros és agresszív klienspolitizálás tartósodásához, a szervilis és felelőtlen emberek tömegeinek érdekszövetségéhez, akik a társadalmat minden tekintélyelvű politika ideális gyakorlóterévé teszik.

Azt is meg kell jegyeznünk, hogy a klientúra szolgálékütség alapvetően azoknak az ösztönzőknek az állandósításától függ, melyek révén kialakult. A kollektívizmus alacsonyabb szintű hasznélvezői számára fenn kell tartani a lehetőségét annak, hogy kis ingyenes szolgáltatásokat vehessenek igénybe, illetve anyagi javakat lophassanak a körvagyonból, és biztosítani kell társadalmi létezésük alapfeltételét is, magyarul azt, hogy életfogytiglan élvezhessék fizetésüket, és semmi felelősséget ne kelljen vállalniuk munkájuk következményeiért. Az adminisztratív kollektívizmus magasabb szintű hasznélvezői számára lehetőséget kell teremteni ahhoz, hogy a köz (azaz senki) tulajdonában (nem) lévő nagy gazdasági vállalkozásokat irányíthassanak, melyek akkor sem mehetnek csődbe, ha rosszul vezetik őket, melyeket tehát az állam – mint, úgymond, létfontosságú nemzeti prioritásokat – minden körülmények közt fenntart.

A valóságos privatizáció az Iliescu-rendszer számára a politikai klientúra szétverésével volna egyenértékű. Sőt mi több, tegyük fel, hogy belemenne egy olyan szűkkörű privatizációba, mely a klientúra nagyobbik hányadát nem érintené. A rendszer szempontjából hosszabb távon még ez a korlátozott mérvű privatizáció is katasztrofális következményekkel járhatna, hiszen a kapitalizmus terjeszkedése gazdaságilag prosperáló, felelős embertípus kialakulásának kedvezne, aki cselekedeteit személyes döntésekre alapozza, s aki emiatt a politikában a *beavatkozásmentes szabadság* és *méltóság* értékeinek érvényesüléséért szállhat síkra, tehát éppen azokért a nyilvános érzelmekért, melyek tagadásán a rendszer alapul.

Mindaddig, amíg a privatizáció nem zajlik le, a kapitalizmus nem alakul ki, az alulfejlettség, akárcsak az erkölcsi zűllés, tovább folytatódik, az Iliescu-rendszer pedig, mely gazdasági nyomorunkra és erkölcsi kiszolgáltatottságunkra épít, a fokozatos csődbemenetelt kísérő, már megszokott, morbid zűrzavar közepette továbbra is fennmarad.

Kik a kliensek?

Ceausescu uralmának utolsó éveiben óriási botrány rázta meg az országot. Stefanescu, a nagy borhamisító, olyan maffiát hozott létre, melyet már maga Ceausescu sem volt képes az ellenőrzése alatt tartani, a vezért végül is kénytelen volt lebuktatni és elítéltetni. Az elkobzott pénz – ez a hír járta akkoriban – meg sem lehetett számolni. Mennyiségét köbméterben tudták csak felbecsülni.

Nos, ez a Stefanescu ma az ún. kapitalista román üzletember prototípusa. A kommunizmus, mint minden improduktív társadalom, a párhuzamos gazdaságok rendkívül bonyolult receptjei alapján működik. Az állam a látható gazdaság segítségével fenntartja a foglalkoztatottságot, a párhuzamos gazdaság révén pedig eltartja a foglalkoztatottakat. Következésképp a spekulánsok rétege a kommunizmus fő gazdasági erejének tekinthető, a rendszer eltűri ezt a réteget, szinte

már osztályt, mert hihetetlen gazdasági hozzáemértése miatt rászorul – a rendszer funkcionáriusainak képességeit messze meghaladó – kezdeményezőkézségére, illetve szolgálataira, de működését féltékenyen és korruprt módon, az az szeszélyesen felügyeli.

A párhuzamos gazdaságot működtető spekulánsok legjelentősebb hivatalos jellemvonása Ceausescu alatt az volt, hogy rétegek az állami adminisztráció és a politikai hatalom keretében kialakult befolyási hálózatok fölé épült. A lényegét tekintve ezeknek a párhuzamos gazdaságoknak az irányítói és egyben legfőbb hasznélvezői a párt és állami hierarchia nagyjúú voltak. Dolgukat Ceausescu alatt az nehezítette meg, hogy a hatalom, bár az általuk képviselt korrupción alapult, keményen kordában is tartotta őket: a törvények legális megszegői, a hivatalos spekulánsok és üzerek folytonosan ki voltak szolgáltatva azoknak, akik szeszélyeik vagy érdekeik felhőjárása szerint egyszer támogatták őket, mászor megvonták tőlük a jogot, hogy tovább folytassák üzelmüket. Fejük fölött folyton ott lógott az ún. „szocialista törvényesség” Damoklész-kardja. Ceausescu bukása után a párhuzamos gazdaságnak ez az óriási maffiózóhálózata olyan politikai paktum révén mentette át magát az Iliescu-rendszerbe, melynek megkötésére valószínűséggel már az 1989-es fordulat utáni első hetekben sor került. Ez a hatalmas klienshálózat az Iliescu-rendszernek is abszolút hű kiszolgálója maradt, hiszen ez a rendszer nem csak az anti-kommunista forradalom radikálisaitól mentette meg, de a Ceausescu rendszer idegroncsoló szeszélyeitől is megszabadította. Iliescu racionálisabb, mert bizonyos demokratikus eljárásmodok tiszteletben tartására kényyszerülő rendszere ideális játéktérrel teremtett a régi rezsim minden rendű és rangú állami és pártspekulánusa számára. Ceausescu megbuktatásának leglátványosabb hasznélvezője a fekete gazdaságnak az a – befolyási és zsarolási hálózatok bonyolult rendszerében megtestesülő – világa volt, melynek révén az állami és pártapparátus korábban fentarhatta saját hatékonyságát. 1989. decembere után ezt a hálózatot lényegében törvényessé tették. Az Iliescu-rezsim voltaképpen ennek a törvényessé tételnek a politikai kifejeződése.

Ennek következtében a rendszer valódi támaszai nem a négypárti koalíció pártjai, hanem a régi Ceausescu-rendszer párt- és állami adminisztrációjának „pártja”. A koalíció politikai pártjainak közös vonásai közös pártállami származásukra vezethetők vissza: lényegileg mindannyiuknak ugyanazok az érdekei, s ezek az érdekek a gazdaságban megnyilvánuló *kollektivistá etatizmusban* és a politikában megnyilvánuló *szociális tekintélyelvűségben* jutnak kifejezésre. E „nemzetinek” is nevezett „párt” (a „*patida națională*”) választóinak tábortát pedig azok alkotják, akiket akaratuktól függetlenül hozzászoktattak ahhoz, hogy zokszó nélkül elfogadják a kollektivistá gazdaságok szűkös és megalázó juttatásait (a biztos túlélést garantáló fizetéscskét, a munkával járó felelősség teljes hiányát, a munkakerülés és a körvagyon kisebb mérvű fosztogatásának lehetőségét stb.): ezek az emberek azért támogatják az Iliescu-rendszert, hogy garantálhassák annak a parazita rétegnek a fennmaradását, melybe tartoznak.

Ha jobban belegondolunk, az Iliescu-rendszer nem csupán politikai szempontból jelent regressziót, de az állami parazitizmus katasztrofális mértékű bátorítója is. Ez a rendszer – a közvéleményt bűnös módon a felelőtlen káprázatával ámitva – az ösztársadalmi önsorsrontás olyan pszichózisát hozza létre, amelyre kevés példa van a történelemben.

FORDÍTOTTA BÍRÓ BÉLA

Század eleji látomás a történelem végéről

OSWALD SPENGLER, AZ ALKONY PRÓFÉTÁJA

KOVÁCS GÁBOR

A mű és a szerző már kezdetől fogva megosztja a szakmai közvéleményt. A *Nyugat alkonyát* – az első kötet 1918-ban, a második 1922-ben jelenik meg – a kortárs történészek és filozófusok egy része dilettáns írásnak minősíti. A *Logos* című folyóiratban komoly tudósok tévedések és félreértelmezések tömkelegével vádolják meg Spenglert.¹ Persze, mint az lenni szokott, a lesújtó szakmai vélemény egyáltalán nem akadályozza meg a mű látványos sikerét. Tekintetbe véve a vesztes háború utáni német közhangulatot, már a címválasztás is telitalálat. Jóllehet az *Untergang des Abendlandes* – az *Untergang* pontos jelentését magyarul nem adja vissza az a mű hangulatát egyébként nagyon jól tükröző „alkony” – a nyugati civilizáció hanyatlását jövendőli meg, a német olvasó viszont úgy érzi, hogy valójában Németország bukásáról szól, s valami mazochista gyönyörűséggel veti rá magát Spengler művére. A könyv a szerzőt egy csapásra Németország egyik legismertebb emberévé, az 1919-es év intellektuális csillagává teszi. Megkapja a Nietzsche Alapítvány díját, a mű egymást követő kiadásai rekordpéldányszámokat érnek el. Nem igaz, hogy – mint azt sokan vélik – a mű a német háborús vereség egyszerű reflexiója. Bár a szerző az anyagot többször átdolgozza, az első kötet kézírata már a háború alatt elkészül. Valójában tehát a könyv nagyrészt a háború előtti időszak terméke, bár karrierjét valóban a háború után futja be.

A mű által kiváltott reakciók meglehetősen szélsőségesek. Thomas Mann 1919-es naplójában még így lelkesedik: „Igen jó könyv, gondolatébresztő, és csak úgy dagad tőle az ember keble... Egyre kevésbé utasítom el annak lehetőségét, hogy Spengler könyve korszakalkotó lehet az életemben... Nem is tudom mindig követni, de ezzel nem is törődöm. Nem gátol abban, hogy a könyv a priori meghitt esszenciáját mohón fogadjam be.”²

Öt év múlva ugyanez a Thomas Mann ugyanerről a könyvről és ugyanerről a szerzőről már egészen másként vélekedik: amit Spengler művel, az nem más, mint hiénaszerrű prófétálás, gondolati perverzió, hiszen egyszerre utasítja el és igenli a civilizációt.³ Mann Spenglert rosszindulatú gúnnyal Nietzsche okos majmának titulálja. Nem Spengler változott ekkorát öt év alatt – *A Nyugat alkonya* 1922-ben megjelenő második kötete nem hoz semmi alapvetően újat az elsőhöz képest –, hanem Thomas Mann, aki időközben konzervatívból liberális lett. Igencsak barátságatlan Walter Benjamin véleménye is. Amikor ugyanis Spengler felől faggatják, lakonikusan a következőképpen minősíti a müncheni szerzőt: „Ein trivialer Sauhund” (kö-

zönséges disznó kutya). A történész Ernst Troeltsch szerint a mű mintegy önbeteljesítő próféciaként működik: aktív hozzájárulás a *Nyugat* általa megénekelte bukásához.

Az elutasító vélemények – bár sokszor a könyv tényleges hiányaira mutatnak rá – nem képesek megmagyarázni rendkívüli hatását. Emellett persze azért a szakmai elutasítás sem egyértelmű. Eduard Meyer, a híres ókortörténész például egyedülálló szintézisként értékeli a könyvet. A szociológus Georg Simmel úgy vélekedik, hogy *A Nyugat alkonya* Hegel munkássága óta a legnagyobb történetfilozófiai teljesítmény. Ludwig Wittgenstein feljegyzéseiben szükségnek látja megemlíteni: Spengler könyve igen nagy hatást gyakorolt rá. Johan Huizinga, a két háború közötti válságirodalom egyik legismertebb képviselője szintén igen pozitív módon nyilatkozik: Spengler ráébresztette a nyugati közvéleményt a kultúrválság tényére, megingatva az addig töretlen és naiv haladásoptimizmust. Ortega y Gasset ugyancsak nagyra tartja Spenglert, akivel egyébként személyes kapcsolatban is áll. Az egymástól nagyon különböző véleményekben egyfajta szabályszerűség is körvonalazódni látszik: Spengler ellenfelei általában baloldali beállítottságúak, míg védelmezői többnyire egyfajta konzervatív kultúrkritika képviselői, akik munkásságukban maguk is a 20. századi modernitás válságáról beszélnek.

Spengler 1936-ban, *A Nyugat alkonya* mellett több kisebb-nagyobb művet is hátrahagyva hal meg. Ezek közül a legismertebb az 1919-ben kiadott *Preussentum und Sozialismus* (Poroszság és szocializmus), a *Der Mensch und die Technik* (magyarul Ember és gép címmel jelent meg), illetve a nem sokkal halála előtt, már a náci korszakban napvilágot látott *Jahre der Entscheidung* (A döntés évei). Ezek a maguk idejében ugyancsak könyvsikernek számítnak, de gondolatilag valójában nem hoznak túl sok újat. Bizonyos értelemben tehát jogos annak az utókornak a véleménye, amelynek emlékezetében Spengler lényegében véve egy-könyves szerzőként maradt meg. A hamarosan kirobbanó második világháború – melyet, valóban láttnoki módon, már röviddel az első után megjövendöl – mintha komor próféciait teljesítené be. 1950-ben, Spengler 70. születésnapján Adorno – akinek a világháború alatt Horkheimerrel frott közös művén, *A felvilágosodás dialektikáján* erősen érződik a spengleri hatás – úgy vélekedik, hogy 1950-ig a jóslatok igaznak bizonyultak, ám a továbbiakban pesszimizmusra már semmi ok. 1980-ban, születésének századik évfordulóján az NSZK-ban kiadnak egy tanulmánykötetet *Spengler heute* címmel. Ebben a szerzők Spenglert mint gondolkodástörténeti kövületet tárgyalják, mint

olyan szerzőt, akinek életműve csupán a weimari köztársaság éveinek jobb megértése miatt tarthat számot némi érdeklődésre, ám akinek a gondolatai a jelenre nézve semmiféle érvényességgel nem bírnak. S valóban: 1980-ban még többé-kevésbé jogosan lehet a felvilágosodás-ellenes, racionalizmusellenes, demokráciellenes, a haladásoptimizmust elutasító Spengler mélységesen anakronisztikus figurának tekinteni.

Meglepően kevés idő kell ennek a vélekedésnek a megváltozásához. Most, alig néhány évvel az ezredforduló előtt, melyre inkább szorongással, mint reményteli várakozással tekint a világ, Spengler sokan kortársunknak, afféle modern Nostradamusnak látják, akinek elegáns pesszimizmussal megrajzolt apokaliptikus látomásában borzongva vélik fölismereni a ránk váró jövőt. Az ötvenes-hatvanas évek optimista bizakodása, az úrutazásos, a fényesen csillogó technológiai paradicsomként elképzelt jövőbe vetett naiv hite némi katzenjammert maga után hagyva már régen ellillant. Elég, ha összehasonlítjuk a 60–70-es évek science fiction filmjeinek jövőjeként az 1990-es évekével. Atomháború vagy ökológiai katasztrófa utáni világ ez: a túlélők barbárságba visszazuhanva a föld alatt vagy a terméketlen sivataggá váló felszínen tengetik nyomorúságos életüket. Az állami és a társadalmi intézmények széthullanak, helyüket a kisebb-nagyobb hadurak rablóbandái veszik át. Beköszönt az új középkor. Nyilvánvaló, hogy ezek a filmek nem tesznek mást, mint az 1990-es évek kettészakadó társadalmának következményeként kialakuló nagyvárosi osztályalatti (underclass) létezés valóságát egy katasztrófa utáni lidércnyomásos jövő díszeletei közé helyezik. Spengler könyvét felütve sokszor az a benyomásunk, hogy az általa megjósolt jövő is valami hasonló:

„A megformált állammal együtt a magas történelem is elom-ba merül... Az országok közepén a hajdani világvárosok állnak, egy hamvadó lélek üres odvai, melyekbe a történelmét vesztett emberiség lassan beavakolja magát. Az emberek máról holnapra élnek, visszafogott, takarékos boldogsággal, és tűr-

nek. Tömegeket tipornak el a hatalomért és a világ birtoklásáért vívott hódító harcokban, de a túlélők primitív szaporasággal töltik ki a hézagokat, és tűrnek tovább.”⁴

Am ne legyünk igazságtalanok Spenglerhez! Bár egyáltalán nem áll tőle távol a prófétikus póz, elsődleges szándéka azonban mégsem ez. Őn magát elsősorban művészek, történelmi vízióját pedig műalkotásnak, nem pedig történetfilozófiának tartja. Művével valójában a maga sajátos módján a század elejének tudománymetodológiai vitájába kapcsolódik be. Ez a vita a társadalomtudományok, többek között a történelem státusát akarta tisztázni. A tét annak eldöntése volt, hogy például a történelem a természettudományokkal összehasonlítva milyen értelemben tekinthető tudománynak. Spenglernek azzal sikerült kivívnia a történet- és filozófusszakma többségének mélyes felháborodását és elutasítását, hogy nagyon sajátos módon hajtotta végre a történelemkutatás emancipációját: az ugyanis szerinte nem tudomány, hanem művészet, művelője nem tudós, hanem művész, tevékenységének végeredménye pedig nem tudományos munka, hanem műalkotás. Aki történelemmel foglalkozik, annak a feladata nem ok-okozati összefüggések kutatása, hanem egy adott kultúra sorsszemjének és alapvető szimbólumainak a fölmutatása. A cél végső soron egy adott kultúra életrajzában tükröződő sajátos lelkiségnek a felismerése. Akárcsak egy másik ember megismeréséhez, egy kultúra megismeréséhez is intuíción, beleérző képességre van elsősorban szükség. Ezt pedig a zenei halláshoz hasonlóan nem lehet megtanulni: vagy vele születik az emberrel, vagy nem. Spengler egyik kritikusanak persze igaza van, amikor azzal vádolja őt, hogy a tudomány demokratikus megismerésményét egy arisztokratikus elvvel cseréli föl. Viszont ebből adódóan eléggé hiábavaló és terméketlen dolog a Spenglernél kétségtelenül szép számmal meglevő

Ö V A L A T T

Moszkva–Petuski–Kreml

A TEST ŐRÉNEK MESÉI

Előhang

Már a 70-es években egész sor világnyelvre lefordították az azóta elhunyt Venyegyikt Jerofejev szamizdatban keringő remekművét, a Moszkva–Petuskit. A könyv azóta hazájában is, magyarul is napvilágot látott. Aki nem olvasta vagy nem hallotta

a belőle készült fergetes hangjátékot a magyar rádióban, ám magára vessen! Mindezt azért kell előljáróban felidézniünk, mert most, hogy annyi viszontagság után végre megjelenhetek Jelcin múlt év nyarán menesztett, kegyvesztett, továbbá kiebrudalt, lefokozott és – ami még ennél is rosszabb – Duma-képviselővé választott testőrének, az egykoron személyi sofőről tábornokká előléptetett, nagyhatalmú Alekszandr Korzsakovnak az emlékiratai Pirkadattól szürkületig címmel (a cím egyébként Tarantino világhírű slágerfilmjének parafrázisa!), napnál világosabbá vált, hogy a kreml testőr is a szovjet vodkairodalom klasszikusának, Jerofejevnek a vonalán halad, a fősodorban, csak az ő útja még Petuski végállomáson is túl vezet, egyenest a Jerofejev-hős által látni vágyott, ám soha el nem ért Vörös térre, sőt, még azon is túl, oda, ahol a kurtafarkú kis elnökmalac túr, magába a Kremlbe. Meglehet, Korzsakov nem is annyira fróként, mint inkább hősként illeszkedhet a vodkairodalom eme fősodrába, ám manapság, mikor szerző és hős pozíciója minduntalan felcserélődik a szépprózában, ez talán nem is olyan lényeges. Történeteit úgy hallgatjuk, tátott szájjal, mint-ha mi is ott ülünk Jerofejev hősei között, a levendulából, körmömlakból, szájuvzából és limonádéból habart Komszomolka

Pár hónapja fürta át magát az oroszországi nyilvánosságon Alekszandr Korzsakovnak, Jelcin néhai testőrének szenzációs könyve, a Pirkadattól szürkületig, melynek ezeregy meséje azóta szájról-szájra száll. Ezek közül mesélünk el most hármat, ahogy a Szoverszeno Szekretno 1997. 8. számában az egyik mesélő emlékezete megörökítette őket. Meséld te is tovább! (A mesélő.)

következetlenségek és logikai hibák felsorolása. A tudós kortársakhoz hasonlóan például rámutathatunk arra, hogy az a kijelentés, mely szerint mindenki csak a saját kultúráját ismerheti meg – hiszen minden kultúra értékei és képződményei csak belülről élhetők át –, elvileg teszi lehetetlenné a kultúrák összehasonlító vizsgálatát. A saját maga által felállított ismeretelméleti paradoxon azonban Spengler nemigen zavarja. Mint azt egyik legkitűnőbb életrajzírója, Anton Mirko Koptanek sejteti, az ellentmondást Ahasvérus, a bolygó zsidó metaforájával lehet értelmezni.⁵ Ahasvérus, aki nem tartozik sehova, belsőleg mindenhol idegen, létezésének szinte elviselhetetlen átkával együtt páratlan adománnyal is rendelkezik: átbolyongva az évezredek, képessé válik az emberi történelem megértésére. Valójában Ahasvérus itt nem más, mint maga Spengler, aki misztikus módon átlátja és felfogja a történelem egészét. Az ilyesfajta elképzelés fő következménye persze az, amit Karl Popper is jelez: a mű próféciaként működik, és immunis lesz a tudományos kritikával szemben. Ám – mondja Spengler – ez így is van rendjén: egy műalkotás végül is esztétikai tetszés vagy nemtetszés, nem pedig tudományos kritika tárgya kell hogy legyen.

Az emberi történelmet megismerni akaró művész-tudós-nak a dolga kultúrák vizsgálata és művészi megjelenítése. Minden kultúra organizmus, speciális talajból kisarjadó különlegesen egyedi növény, mely fejlődése során ennek a növényi létezésnek ugyanolyan fázisain megy keresztül. Spengler olvasva, először talán éppen ez a szociálbiológiai szemlélet tűnik fel. Hajlik arra, hogy a különböző kultúrákat biológiai organizmusokként írja le. Valójában persze metaforikus módon beszél ezek növény mivoltáról. A kultúra számára nagyon is emberi produktum, mégpedig műalkotás vagy szimbólumok együttese. Itt derül ki az is, hogy miért nehéz Spengler értelmezni: állandóan metaforákat használ, de sohasem mondja meg egyértelműen, mikor ért valamit metaforikusan, és mikor nem. A növény-metaforára azért van szüksége, mert ez lehetővé teszi számára az analogikus módszer alkalmazását. Hiszen ha igaz az, hogy a

különböző kultúrák egyforma életszakaszokon mennek át, akkor teljesen jogos analógiák kimutatása két kultúra azonos életszakaszai között. Ezt a módszert parodizálja fanyar iróniával Musil: „Vannak citromsárga lepkék és vannak citromsárga kínaiak, úgyhogy bizonyos értelemben azt mondhatjuk: a lepke a közép-európai szárnys, törpe kínai... Az pedig, hogy a lepkének van szárnya, a kínainak pedig nincs, felszíni jelenség csupán.”⁶

Mindenesetre Spengler szerint a módszer segítségével megalkothatjuk a világtörténelem *fiziognómiáját*, a történelem nagy élőlényeinek, a kultúráknak az összehasonlító alaktanát. Ilyenformán képesek leszünk arra is, hogy predikciókat, előrejelzéseket tegyünk saját kultúránk jövőjére vonatkozóan. Nem kell ehhez egyéb, mint megvizsgálni egy olyan kultúra történelmét, amely létezésének összes fázisát maga mögött tudja. Ebben ugyanis föl tudjuk ismerni az egymást követő fejlődési periódusokat, és ezután már nincs más dolgunk, mint megkeresni a Nyugat történetében ezek megfelelőit. Spengler nyolc kultúrát különít el az eddig lefutott történelmi időben. Ezek a következők: 1. az egyiptomi; 2. a babiloni; 3. az arab, vagy másként mágikus; 4. a kínai; 5. az indiai; 6. az antik, vagy másként apollóni; 7. a közép- és dél-amerikai; 8. a sajátunk, a nyugati, vagy másként fausti. Ezek nem függenek egymástól, öntörvényű létezők, egyik a másikat érdemben nem tudja befolyásolni. A kulturális átvételek – ezeket mégiscsak abszurd lenne tagadni – nem annyira átvételek, mint inkább átértelmezések. Ez történik, amikor a buddhizmus Indiából átkerül Kínába, vagy amikor a mágikus kultúrában keletkezett kereszténységet átveszi a nyugati kultúra: a forma megmarad, de a tartalom egészen más lesz. Kultúrák kapcsolatának van egy speciális fajtája, amikor a fejlettebb rátelepszik a fiatalabb és gyengébb kultúrára, s megakadályozza annak saját formáiban történő kibontakozását. Ilyenkor a gyengébb, fejletlenebb kultúra a ráerőszakolt idegen formákban kénytelen kifejezni a maga sajátos lelkeségét. Ez a *pszeudomorfózis* esete. Ilyen eddig kétszer történt: először, amikor időszámításunk kezdete táján a

könnyeseppje kockált szopogatva a Kurszki pályaudvarról Petuski felé vágató elektricskán, ezen a szovjet trojkián, amely előtt lenyűgözve, ámulva áll a szemlélő: „Oroszország! Oroszország, hová repülsz? Felelj!”

Jelcin vodkája

avagy mese arról, hogyan rúgta ki a Kreml főszakácsát és sokat próbált konyhásait az orosz elnök?

Történt egyszer, hogy Korszakov tábornok, Jelcin elnök testének őrzője, a test védelmében azt a parancsot adta a Kreml konyhásainak, hogy tüntessenek el a konyháról mindent, ami akárcsak távolról is vodkára emlékeztet. Jelcin persze tudott a parancsról, és megvolt a véleménye róla. Ha már nem bírta türtőztetni magát, csapott gyorsan valami állami murit, amikor kedvére ehett, és főleg ihatott. Például ha Csernomirgyn kormányfővel találkozott, feszült tárgyalásaik mindig efféle lazításal értek véget. Előfordult azonban néha az is, hogy az elnök,

türelme végső határára érve, magához intette az elnöki fogadóiroda valamelyik ügyeletesét, és elküldte vodkáért a sarki boltba. Az ügyeletes persze rohant, de nem a sarokra, hanem Korszakov irodájába, megtudakolni, hová is legyen szegény feje most már? Így meg így, aszongya, Borisz Nyikolajevics a kezembe nyomott száz dollárt, és kéri, hogy hozzak neki egy üveg vodkát. „No, fiam – krákolgott Korszakov –, ez szerencséd, hogy öreganyádnak szólítottál! Most menj, és vidd fel valahol azt a százdollárost, aztán gyere vissza ide, hozzám!” Ő meg ezalatt szépen benyúlt frásztala legmélyebb fiókjába, és előhúzott egy üveg vodkát, amit kifejezetten ilyen váratlan esetekre tartogatott. Persze nem azért, hogy a visszajáró pénzzel együtt majd odaadják Jelcinnek! Hogyisne, hiszen még képes és megissza! Nem, Jelcin vodkáját Korszakov sajátkezűleg állította elő, a legnagyobb figyelemmel elnöke állapotára. Még szeszgyári haverjaitól kapott ajándékba egy kupakozó készületeket, ami most kapóra jött neki. Ezzel kupakozta ugyanis a maga készített vodkát. Még az ügyeletes odavolt a százdollárossal, Korszakov elővett egy üres vodkásüveget, és feltöltötte csapvízzel. Aztán a titkos vodkából öntött hozzá egy ujjnyit, és végül a kupakozóval akkurátusan lezárta az üveget. Az áttöltési művele-

túlrett, civilizációvá átalakult antik kultúra kidőlt fatörzs-ként ránehezedett az arab kultúra fejletlen kis hajtására, másodsor pedig akkor, amikor a 18. században Nagy Péter a fejlődésének elején levő orosz kultúrára ráerőltette a tőle idegen nyugatit.

Minden kultúrának csak rá jellemző sajátos sorseszmeje, tér- és időszimbolikája van. Jóllehet Spengler elvileg nyolc kultúrát hasonlított össze, a gyakorlatban többnyire csak az antik és a nyugati között dolgozza ki módszeresen a párhuzamokat, a többi kultúra inkább csak jelzészzerűen tűnik fel. Az apollóniként is emlegetett antiknak a térszimbóluma az emberi test, az időszimbóluma a pontszerű jelen, sorseszmeje a sors vak szeszélyének kitett tehetetlen ember alakjában testesül meg. Ezt jeleníti meg a görög dráma Oidipuszban, aki sorsáról nem maga dönt; a vak végzetnek, az anankénak a szeszélye falevélként sodorja egyik helyről a másikra. Ezzel szemben a nyugati kultúra térszimbóluma a végtelen tér, időszimbóluma a végtelenbe hömpölygő időfolyam, sorseszmeje pedig annak a Faustnak az alakjában formálódik meg, aki a sorssal saját akaratát szembeszegező nyugati dinamizmusnak a szimbóluma. A spengleri kultúrafelfogás – ő maga mindig visszautasítja az elmélet kifejezést, mert szerinte az elméletek csak a holt anyag, nem pedig a mozgó, eleven élet megismerésére alkalmasak – magva a kultúrát alapvetően esztétikai képződménynek tekintő látásmód. Egy kultúra története végső soron művészettörténet. A számára kiszabott ezer esztendőben minden kultúra a csak rá jellemző művészeket teremt meg és bontakoztatja ki. A különféle társadalmi intézmények sajátos szimbolikát hordozó alkotásokként jelennek meg. Az apollóni és a fausti kultúra közötti párhuzamokat áttekintve Spengler mindenekelőtt a két kultúra irodalma és művészete közötti analógiákat mutatja ki, s ezekből vezeti le a társadalmi és politikai intézmények közötti hasonlóságokat. Mivel fejlődése során minden kultúra ugyanazt a morfológiai sémát valósítja meg, azonos életszakaszait szinkronikus módon kell szemlélni. Ez nem azt jelenti, hogy jelenségszinten ne lenne minden

kultúra egyedi. Azt lehet mondani – mintegy továbbgondolva a Spengler-féle biológiai metaforát –, hogy az organizmusok fejlődését szabályozó genetikai kódok szerkezete hasonló, bár maguk a növények külső megjelenésükben teljességgel különböznek.

Kétségtől Spengler nagy érdeme az addigi történelemfelfogásban szinte egyeduralgó Európa-centrikus szemlélettel való radikális szakítás.⁷ Az európai kultúra és európai civilizáció kifejezést ugyanúgy visszautasítja, mint a hagyományos ókor-középkor-újkor korszakolást. Véleménye szerint ugyanis mindkettő az egyoldalú Európa-centrizmus következménye, mely lehetetlenné teszi a többi kultúra elfogulatlan vizsgálatát.

Jóllehet Spengler nagyon sok mindent átvész Hegeltől – például az állam iránti rajongást –, azonban határozottan tagadja, hogy a világtörténelemnek valamiféle jövőben megvalósítandó célja lenne. A világtörténelem szereplői ugyanis az önmagukba záródó egyedi kultúrák, melyeknek életében ugyanazok az életszakaszok váltják egymást. Végző soron cikluselméletéről van szó. Spenglerre erősen hat Nietzsche tana az örök visszatérésről, melyet aztán – persze a saját igényei szerint átalakítva – beilleszt koncepciója keretei közé.

A nyugati kultúra valamikor 1000 körül születik meg, mikor a történelem előtti, pusztán biológiai létezését föl-váltja a történelmi idő. A miértre nincs válasz: egy kultúra fölemelkedése mindig megmagyarázhatatlan, misztikus esemény; meg kell elégedni a tény pusztá regisztrálásával. A történelem itt is, mint minden más kultúra esetében, a város születésével kezdődik. A falu és benne a paraszt – akire egyébként Spengler, Szabó Dezsőhöz hasonlóan, egész mitológiát épít – a történelmen kívül, a biológiai idő örökös egyformaságában létezik, ahol a tavasz csupán az új biológiai reprodukciós ciklus kezdete, ám semmiben sem külön-

tet a költői lelkületű testőr magában „Alkony” fedőnévvel látta el. Mikor aztán leszállt az „Alkony”, a felváltott pénzzel visszatérő ügyeletesnek Korzsakov kezébe nyomta a frissen palackozott vodkát: „Ezt fogod odaadni neki a visszajáró pénzzel, de el ne felejtöd hozzátenni, hogy más vodkát nem lehetett kapni.” Ami azt illeti, Jelcin nemigen igazodott ki a vodkák között, s ha arra talált panaszkodni hű testőrének, hogy megint milyen „vacakot” hoztak neki, az ízet is alig lehet érezni, akkor ő sietett megnyugtani őt: „nem gyöngé az, Borisz Nyikolajevics, csak tiszta, nincs mellékíze!” Bizony, ilyen trükköket kellett ki-eszelnie a test hű őrének, mert hát hogy nézett volna az ki, ha teljesen megvonják az orosz elnöktől a vodkát? Miféle elnök az olyan, aki egy kortyot sem iszik? Az elnöki presztízsen féltékenyen őrködő Jelcin még híres-nevezetes szívműtéte után sem hártotta el magától a keserű (gorkij!) poharat. Hiába próbálták eltüntetni orvosai. Felesége, Naina Joszifovna – átérzve az elnöki tekinetly fontosságát – becsempészett a beteghez egy üveg konyakot, amelyet az halálmegvető bátorsággal az utolsó cseppig meg is ivott.

A választások alatt Jelcin gyakran találkozott Cseromirgin kormányfővel, hogy meghányják-vessék országuk ezer

gondját és baját, s aztán kis időre átadják magukat a konyhaművészet örömeinek. Volt ilyenkor sürgés-forgás a kreml-i konyháján, és két üveg (ezúttal fele vodka-fele víz arányban) hígított vodkát is előkészítettek a jó ebédhez. Egyszer azonban Cseromirginnek a szokottnál hamarabb kellett távoznia, nem tudott ott maradni ebédre. A főnök dült-fült, többek között a konyhára is berontott, hogy – úgymond – ellenőrzést tartson. Így bukkant rá a két üveg, ebédhez bekészített vodkára. Hogy lehet a konyhán vodka, ha egyszer neki azt mondták, hogy a konyhán nem szabad vodkát tartani?! Ezek szerint hát az orránál fogva vezették őt, akár Sztavrogin az agg tábornokot! Ez a gondolat annyira felbőszítette, hogy töltött magának gyorsan egy pohárral, és egyetlen hajtással kiitta. Aztán töltött még eggyel, és azonnyomban felhívta Korzsakovot: „Rúgja ki az egész konyhás bagázt! Folyamatosan azt hazudják nekem, hogy a konyhán nem tartanak vodkát, én meg ma délből két üveggel is találtam!” Mit volt mit tenni, a konyhásoknak Korzsakov felmondott. A szakácsok, kukták, konyhalányok szomorúan bújtak ki pecsétes kötényjeikből, és szépen libasorban kisettenkedtek a Kreml hátsó kapuján. Talán még ma is settenkednek, ha azóta megint nem konyhások valahol.

bözik az elmúlt és eljövendő tavaszoktól. A történelem a városok története. A várossal együtt bukkan föl a két történelmi rend, a nemesség és a papság. Ezeknek a megjelenésével a tények embereinek és az elméletek embereinek minden kultúrában fellépő ellentéte is alakot ölt. A történelemformálás igényével csak a tények emberei léphetnek fel: az örök igazságokkal nem lehet történelmet és politikát csinálni – mondja Spengler. – Kiváltképpen igaz ez a nyugati, fausti kultúrára. Ennek fő mozgatórugója a hatalom akarása – mondja Spengler, ismét csak átvéve Nietzsche terminológiáját. A Nyugat a hatalom akarása jegyében a korábbi mágikus kultúrában született kereszténységet is alapvetően átértelmezi. Szó sincsen itt a „Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat” elvéről! A Nyugat kereszténységét a keresztes hadjáratok hódításai jelentik meg igazán. A nyugati kultúra alapvetően intoleráns, ilyenformán kereszténysége sem lehet más, mint ennek az intoleranciának a megjelenési formája. A kultúrlélek transzcendenciával való kapcsolata egyébként is minden kultúrában elsősorban az építészeti és művészeti szimbolikában jelenik meg. Spenglernek így módon sikerül a kereszténységet mindenféle morális mondandójától megfosztani, és kizárólag esztétikai tartalmakra redukálni. A kereszténység számára a gótikus építészet, Giorgione és Rembrandt festészetét, valamint Bach zenéjét. A nyugati kultúra teljesítményképességének csúcspontját a 18. században éri el. Ez a barokk korszaka. A sajátos fausti lelkiület itt a zenében tesz szert egy tökéletesen megformált kifejezőmódra. Minden kultúra lelkiisége ugyanis legtökéletesebben egy adott művészetben ölt testet. Az antik kultúrában a szobrászat tölti be ezt a szerepet, míg a nyugatban a kamarazene: *„... valamennyi hangszer közül, amelyet a fausti lélek kigondolt és megformált, hogy végső titkairól beszélni tudjon, a hegedű a legnemesebb... a teljes átszellemülés legéleteribb és legszentebb pillanatai a vonósnyegyesben és a hegedűszonátában találhatók. A nyugati művészet mint olyan, itt, a kamarazeneben ér legmagasabb csúcspontjára. A végtelen tér összimbóluma itt éppoly tökéletesen kifejezésre jut, mint Polükleitosz »Lándzsavívó«-jében a tömény*

testiség.”⁸ A barokk abszolutista állam az arisztokrácia stílusát kifejező tökéletes politikai forma. Ez akkor is igaz, ha az abszolutizmus politikailag éppen az arisztokrácia háttérbe szorításával valósul meg. Az arisztokratizmus egyébként is a fausti kultúra alapvető stílusjegye; művészetben és irodalomban ugyanúgy, mint a politikában. A nyugati kultúra éppen úgy kevesek birtoka kell hogy legyen, mint a politikai élet. Ennek megváltozása politikában és kultúrában egyaránt a hanyatlás jegye. A fordulópontot Spengler 1800-ra teszi, amikor egy mindent átfogó változás veszi kezdetét: a többihez hasonlóan a nyugati kultúra sem kerülheti el a sorsát. Átalakul civilizációvá. Ez egyszerre hanyatlás és beteljesülés. A lélek korszakát a szellem korszaka váltja föl, a gazdasági életben a pénz, a politikában a demokrácia, a kultúrában a racionalizmus jut hatalomra. A művészetek kora véget ér: a kultúra belső építkezését a civilizáció külső terjeszkedése váltja föl. Igazi művészet ettől fogva már nem lehetséges: akik művészetre adják a fejüket, többé-kevésbé ügyes epigonok lehetnek csupán. A világváros lélektelen kőkolosszusa a maga kozmopolita és sekevényes gondolkodásával maga alá gyűri a kultúrateremtő és emberszabású középkori várost: Firenzét és Krakkót legyőzi London és New York.⁹ A 19. század a „tényemberek” kora: valóságos és eredeti teljesítmény csak a természettudományban, de még inkább a gazdaságban és politikában lehetséges. Az imperializmus és az imperialisták kora ez, igazi megtestesítője a Spengler által igen nagyra becsült Cecil Rhodes. A civilizáció korszaka hozzávetőleg 1800-tól 2000-ig tart, bár Spengler, az általa olyannyira gyűlölt weimari köztársaságról értekezve, politikai írásában hajlik arra, hogy a véget közelebbi időpontra tegye. A civilizáció kiteljesítése Németországnak az antik Rómához hasonlóan történelmi küldetése. Meg kell teremtenie az Imperium Romanum modern megfelelőjét, az egész világra kiterjedő Imperium Germanicumot.

Nagy ívű történelmi metafizika és korkritika politikai esszéiben fonódik össze: itt válik nyilvánvalóvá Spengler sajátos konzervatívizmusa.¹⁰ A demokráciát, főképpen pe-

Jelcin, a megfagyott elnök avagy mese a kisüstiről, amely megmentette Oroszország majdnem patakba fült elnökének életét

Éjjel is elmúlt már, a bagolyhuhogás órája közelgett, midőn Korszakov testőr otthonában megszörrent a telefon. Tánya telefonált, Jelcin lánya. Hangja remegett: „Apunak nyoma veszett. Ramenokban volt találkozója a választóival, és azóta mintha a föld nyelte volna el. Uszpenszkojében, a nyaralókban sincsen.” Szeptember vége volt, az éjszakák farkasordítóan hidegek. A hűsége testőr letette a telefont, és nyomban fölnyúlt a könyvespolcra, ahonnan leemelt egy régi literes vermutos üveget, szőnyugtálcáig jőfajta kisüstivel. Fölmerülhet, sőt föl kell merüljön a kérdés, honnan volt hősünknek kisüstije e halálos órán, hogy csak úgy fölnyúlhatott érte? Ne feledjük, ekkor még javában tartott Gorbacsov anti-alkoholista kampánya. Ma már nyílt titok, hogy az utolsó szovjet elnök politikai ellenfelét, Jelcint próbálta e nemtelen

eszközzel örületbe kergetni, ami – mint rögvést látni fogjuk – csaknem sikerült is neki. Am a hű Korszakov nem kevésbé hű felesége, Irina – annyi derek orosz demokratához hasonlóan – túljárt az alkoholelenez hajsza kezdeményezőjének eszén: kitanulta a pálinkafőzés tudományát. Elsősztályú kisüstijének a Jelcin körül tömörülő demokrata táborban csodájára jártak. Maga Korszakov is részt vett az illegális mozgalomban – nap-hosszat az erdőt járta, és orbáncfüvet gyűjtött a pálinkához, nyaralójukban pedig mentát termesztett. A kisüsti mellé még táskájába tevén pár almát is, bevágta magát öreg Nyivájába, és 120 kilométeres sebességgel vágta át Uszpenszkoje felé, ahol Jelcint sejtette. A hű testőr sejtése nem csal. Az állami nyaraló előtt, az őrháznál fékezett. Belépve lehangoló látvány fogadta: a rendőrségi priccse Jelcin feküdt, egy szál alsógatyában, mozdulatlanul. A rendőrök lányos zavarukban viharkabáttal takarták le a hőst, és egy hősugárzót állítottak a priccse elé. Mikor Jelcin észrevette hű testőrét, sírva fakadt. Korszakov töltött egy pohárral a kisüstiből, kissé megemelte hősünk fejét, és kortyonként szájába töltötte a tiltott italt. Jelcin annyira összefagyott, hogy meg sem érintette a pálinka ereje. Harapott egyet az almából, és visszahanyalott a priccse. Korszakov alaposan

dig annak számára adott formáját, a weimari köztársaságot őszintén és szívből gyűlöli. Olyan politikai berendezkedésnek tartja, mely – ellentétben az abszolutista állammal – nem valaminek a csúcspontja, hanem átmenet a későbbi egyeduralomhoz, a cesarizmushoz. Úgy véli, hogy a demokráciának van egy belső, önfelzárkózó dinamikája. A többpártrendszer ugyanis – mondja – a valóságban oligarchikus uralmat takar. A közvélemény a pénz által fenntartott újságok révén a végtelenségig manipulálható, a parlamentáris demokrácia születésénél bábáskodó nagy eszmék mindinkább kiüresednek. A végeredmény a demokráciából való kiábrándulás.¹¹

Ezzel a nyugati civilizáció számára a történelem véget ér. A végtelen időfolyam persze továbbrohan, ám az időszerkezetében valami döntő módon megváltozik: „Egy formateljes világból való hazatérés ez a primitivitásba, a kozmikus történelmietlenségbe. Biológiai időközök foglalják el ismét a történelmi korszakok helyét.”

A „történelem vége” gondolata eredetileg Hegeltől származik. A köztudatba az 1990-es évek elején az alapvetően hegelianus fogalmi keretben gondolkodó Francis Fukuyama könyve révén kerül be. Thomas Jung ugyancsak ez idő tájt és ugyancsak a történelem végéről frott könyvében hívja fel a figyelmet arra, hogy a Spengler-féle „történelem vége” motívum nagyon hasonló a posztmodern gondolkodás utótörténelem (posthistoire) fogalmához. Mindkettő olyan történetietlen állapotot jelöl, melyből eltűnik a jövőre vonatkozó utópikus remény.¹²

Itt érkezünk el ahhoz a ponthoz, amely Spengler nézeteit napjainkban ismét aktuálissá teszi. Bizonyos gondolatmenetei ugyanis meglepően hasonlítanak a posztmodern történelemkoncepció egyes elképzeléséhez. A *kultúra-civilizáció-utótörténelem* spengleri triáza lényegében véve megfelel a *premodernitás-modernitás-posztmodernitás*-féle posztmodern korszakolásnak. Ez persze lehetne akár véletlen egybeesés is. Ám a civilizáció és az utótörténelem Spengler-féle leírása időnként kísérteties módon egyezik

azzal, ahogyan a posztmodern gondolkodás jellemzi ezeket a korszakokat.

Éz utóbbi szerint a történelem három nagy korszakra tagolódik. 1. A *premodernitás időszaka*: az európai történelemben ez a felvilágosodás és az ipari forradalom előtti periódus a maga archaikus társadalmi és gondolkodási formáival. 2. A *modernitás kora*: ez az ipari társadalom korszaka a maga univerzalista történelemfelfogásával, melyet az ún. nagy elbeszéléseken (grand récit) alapuló haladásoptimizmus jellemez. 3. A *posztmodernitás kora*: ez történetileg valamikor a második világháború után, a modernitás csődjé és katasztrófája (lásd Auschwitz) nyomán létrejövő konstelláció, mely az ipari társadalom utáni, ahhoz képest mind társadalmi, mind pedig mentális struktúráiban gyökeresen újat hozó jelenkor létállapota.

A *grand récit*, a nagy elbeszélés, vagy metaelbeszélés metaforáját a modernitás jellemzésére Jean-François Lyotard, a posztmodern fogalmának egyik megteremtője vezeti be valamikor az 1970-es évek végén.¹³ Végsősoron ez nem más, mint nyelvfilozófiai megfogalmazása annak a ténynek, hogy a 18. század óta a nagy történetfilozófiák – a hegeli, marxi és különböző liberális változatok egyaránt – a történelmet egy jövőbeli cél felé haladó lineáris folyamatként mesélik el. A történelem esetleges, sokszor véres és kegyetlen tényei eme történelmen kívüli utópikus végállapot felől szemlélve nyerik el értelmüket. A modernitás nagy elbeszélései egymás édesestestvérei a jövőbe vetett reményt és optimista bizakodást illetően, legyen szó akár Isten országról, akár a Hegel-féle tökéletes szabadságról, akár Marx kommunista mennyországáról, de ugyanebbe a családba tartozik a globális, mindenki számára jólétet biztosító fogyasztói társadalom víziója is. Spenglert két dolog miatt lehet a posztmodern történelemszemlélet előfutárának tekinteni: egyrészt a posztmodern jóval megelőzve szakít a nagy elbeszéléseken alapuló történelemfelfogással, másrészt pedig a történelem vége motívumot koncepciója szerves részévé teszi. Ez nála az az állapot, melyben ha nem is áll meg az idő, de már nem előre halad, hanem önmagát

bedörzsolte hőstünk testét kisüstivel, miközben akadozó előadását hallgatta arról, hogyan akarták őt a nyaraló melletti patak vizébe fojtani. A hű testörmek szegyet ütött a fejébe néhány furcsaság. Ha tényleg meg akarták ölni – fúródott fejébe mindjárt az első szeg –, akkor miért nem vágták jól kupán, mielőtt v'zbe dobták? Aztán honnan tudhatták a merénylők, hogy Jelcin gyalog megy a nyaralóba, mikor mindig kocsis vitte oda? – koppant a második szög. Végül miért kötözték zsákba, mielőtt vízbe dobták, úgyhogy szegény fuldokló Jelcinnek a víz alatt kellett kioldania a zsákot, akár egy kronstadti tengerésznek? Szép kis bérgyilkosok lehetnek – morfondírozott magában Korzsakov –, ha még egy zsákot sem voltak képesek rendesen bekötni! Feldübörgő kételyeit azonban akkor magába fojtotta. Pár perc múlva még egy pohárral töltött a megfagyott elnökbe, aki persze akkor még – pro forma – nem is volt elnök, csak egyszerű népi küldött a Szovjetunió Legfelső Tanácsában, aztán az elnök kérésére még eggyel. Töltött volna többel is még, ha közben meg nem érkezik lélekszakadva a Jelcin család: „Borja, Borja, mi történt veled? – jajongott panaszosan Naina Joszifovna. Borja szemből könnyecsképek gördültek alá. A kisüsti lassan kiol-

vasztotta őt az ősi patak északi jegéből. Mikor magához tért, hű testőrére támaszkodva a kocsihoz dülöngélt, és hazafurikázta. A merénylőtről még sok szó esett, maga Gorbacsov is szóba hozta valamilyen népi ülésen, hogy Jelcin részegen a patakba esett, csakhogy lejárassa vetélytársát. De nem sokra ment vele. Tanult persze az esetből Jelcin elnök is – soha többé nem esett bele a patakba.

**A félresikerült tósztt
avagy mese arról, mért iszik,
aki nem bírja**

Hol volt, hol nem volt, volt egyszer egy Szovjetunió, és volt annak a Szovjetunióknak egy igen különös leánya. Szakasztott mása volt apjának, és a keresztségben vagy ezer évvel azelőtt az Oroszország nevet nyerte. Egyszer, amikor Szovjetunió érezte már vége közeledtét, kihirdette, hogy annak a legénynek adja kedves Oroszországa kezét, amelyik megnyeri a valóságos, tit-

ismételve körbe forog, s – mint ahogyan Spengler írja – „egy erdő vadállománya körében zajló eseménysortól már csak lényegtelen mozzanatokban”¹⁴ különbözik csupán. A barbárság kora következik el, valahogy úgy, ahogy azt a posztmodern ismert apostola, Jean Baudrillard Amerikáról szóló furcsa, szürrealista filozófiai útirajzában írja. A francia filozófus véleménye persze első olvasásra nagyon is meghökkenítő, hiszen a barbárságot többnyire a technológiai fejlettség állapotaként szokás elképzelni. Azonban Baudrillard szerint a barbárság mindenekelőtt a történelemnélküliség állapota: az amerikai társadalom, mivel nincsen történelme, primitív. Baudrillard interpretációjában Amerika – melyet egyszerre gyűlöl és imád, mélyen megvet és őszintén csodál – a klasszikus modernitást képviselő Európa halálos ítélete: „Brutálisan a tengerentúlra vettvén lényegüket, a történelmi társadalmak elvesztik az ellenőrzést a saját fejlődésük fölött. A saját magukból kiválasztott eszményi modell végez velük. Fejlődésük ettől fogva nem egyenes vonalú haladás. Az a pillanat, amikor az addig transzcendens értékek a valóságra (Amerikára) vetülve megvalósulnak vagy összeomlanak: irreverzibilis pillanat.”¹⁵

Baudrillard számára Amerika a katasztrófa utáni világ-egyetem metaforájaként szerepel. Lyotard-nál a modernitásnak ugyancsak katasztrófa – Auschwitz és a Gulag – vet véget. Spenglernél a történelem vége szintén a katasztrófa, mégpedig a demográfiai katasztrófa képeiben jelenik meg: „Ezen a lépcsőfokon veszi kezdetét minden civilizációban az iszonyú elnéptelenedés több száz éves stádiuma. A kultúrák emberiségének teljes piramisa tűnik el. A csúcstól lefelé haladva bontódik le; először a világvárosok, aztán a provincialakosok, végül a vidék, amely a városok elnéptelenedését egy ideig még késlelteti azzal, hogy lakosságának színe-java tömegesen a városba özönlik. Végül csak a primitív vér marad, de erős, férges elemeitől megfosztva. Megszületik a fellahok típusa.”¹⁶ Spenglernél az utótörténelem, a posthistoire stádiuma alapvetően különbözik a modernitás – vagy Spengler saját kifejezését használva – a civilizáció stádiumától. Az ugyanis – mint láttuk – gazdaságilag a pénz, politikailag a de-

mokrácia, kulturálisan pedig a racionalizmus kora. Hogy a pénz uralmát mi váltja föl, arról meglehetősen misztikusan csak azt mondja, hogy „a vér és a rassz ősi őstörvényei”, viszont a politika és a kultúra változásait meglehetősen részletességgel ecseteli. A politikában az erős emberek uralmának kora, a cesarizmus köszönt be, mely reményei szerint fölszámolja az általa csak hazug demokratikus látszatok politikai formájának tartott parlamentáris demokráciát. De a civilizáció vége a spengleri vízióban a racionalizmus, a tudomány korszakának a végét is jelenti. A tudományvallást különféle valláspótlékok helyettesítik. Az irráció elfoglalja Ész istennő megüresedett trónját. Ennek a jele Spengler szerint „a mai európai-amerikai világ okkultista-teozófiai svindlije; az amerikai Christian science, a hazug szalombuddhizmus, egyfajta vallási iparművészet, amelyet körök és kultuszok formájában, gótikus, késő antik és taoista felhangokkal... ma mindenütt folytatnak. Puszta játék ez a mítosszal, melyben senki sem hisz, pusztán kedvetelés a kultuszban, mellyel a belső sivárságot szeretnék kitölteni... Ami most következik, azt második vallásosságnak nevezem. Minden civilizációban megjelenik, mihelyt azok teljesen kialakulnak, és fokozatosan átmennek a történelmen kívülség állapotába, amelyben nincsenek már korszakok.”¹⁷

A posztmodern történelemfelfogás Spenglerhez hasonlóan hajlik arra, hogy a modernitás politikai formáit idejétmúltak nyilvánítsa. Nem osztja persze Spengler izzó gyűlöletét, egyszerűen egy tényt szögez le. Habermas pontosan erre gondol, amikor Lyotard-ral folytatott vitájában megjegyzi, hogy a posztmodern sok esetben egyszerűen antimodern. S valóban, már Lyotard-nál is fölbukkannak ilyesféle gondolatok. Egy helyen a politikai legitimitáció természetéről elmélkedve kifejti, hogy a népszuverenitás mint a politikai hatalom legitimitásának forrása föltöbb kétséges, mert „...a nép egy eszme, s vitatkoznak rajta, változtatják a nép igazi eszméjét és annak érvényesítését. Innen ered a polgárháborúk 19. és 20. századi elterjedése...”¹⁸ Egy másik szöveghelyen pedig leszögezi: az entellektüelek és a pártok kora lejárt. Ám, ha elfogadjuk ezt az állítást, föl-

kos és plurális elnökválasztást, sorrendben az első, és mindjárt az utolsó is, melyet az agg Szovjetunió valaha is kiírt. Sereglettek ám a kérők mindenfelől, jöttek a daliásabbnál daliásabb elnökjelöltek, s persze velük együtt, kéz a kézben alelnökjelöltek is: Rizskov jött Gromov tábornokkal, Zsirinovszkij jött fenetudjamárkivel, Jelcin viszont, minden kérők közt a legbevalóbb, sehogy sem tudta eldönteni, kivel is kéne jönnie, hogy elnyerje Oroszország kegyeit. Egyszer Gavriil Popovot hívta volna, a demokraták gyöngyét, másszor meg hűséges ideológiai fegyverhordozóját, a gyomorbeteg képi Gennagyij Burbuliszt. Történt azonban valami, ami örökre szembefordította őt hűséges fegyverhordozójával. Így meséli ezt Alekszandr Korzsakov.

Burbulisz, akárcsak a Jelcin-család, Arhangelszkben élt ekkoriban. Az egyik este Jelcinék a családi vacsorához meghívták a szomszédban lakó Burbuliszt is. No persze, ahogy az már ilyenkor lenni szokott, tósztt tósztot, pohár poharat követett. A jó Burbulisz, aki elég rosszul bírta az alkoholt, igencsak felön-

tott a garatra. Tósztjaiba egyre cifrább káromkodásokat szőtt. Kit anyázott, kit nem, senki sem tudja azt már, az viszont tudható, hogy tósztt közben hirtelen heveny rosszullet fogta el. Nem sokat teketóriázott: félrevonult szépen a szoba sarkába, és könnyített magán. Majd, mintha mi sem történt volna, visszament befejezni a félbemaradt tósztot. Jelcin lánya és felesége kővé dermedtek. Minden jel szerint nem voltak szokva a látványhoz. Burbulisz, aki pedig nagy pszichológusnak és még nagyobb filozófusnak képzelte magát (egykor dialmatot tanított valahol Szverdlovszkban), s aki – mint a meséből is kitűnik – nyilvánvalóan nem tartozott Korzsakov kedvencei közé, nem sejtette, hogy ott, a sarokban engyomrával írja alá halálos ítéletét. Pár hónap múlva Jelcin „ejtette” őt. Egyszer s mindenkorra. Burbulisz volt, Burbulisz nincs többé. Azt persze már nem nézte az elnök, hogy hát hiszen hányhatott volna szegény Burbulisz a hölgyek ölébe is!

LEJEGYEZTE SZILÁGYI ÁKOS

kell tenni a kérdést: mi következik a pártok kora után? Erre pontos választ általában nemigen kapunk, viszont más szerzők Lyotard-nál sokkal határozottabban vetik föl a parlamentáris demokrácia állítólagos végének motívumát. Az Arthur Kroker–David Cook szerzőpáros *The Postmodern Scene* (A posztmodern helyzet) című közös könyvében a posztmodern művészeti alkotások elemzésével próbálja meg feltárni a posztmodern életérzést. Ennek során úgy találják, hogy Mark Gertler: *Merry-go-round Ringlispil* című képe valójában a posztmodern korszak politikájának legkitűnőbb képi megjelenítése. A körbeforgó ringlispil lovainak felváltva távolodó és közeledő fehér fenéke voltaképpen az egymást váltó pártciklusokkal állandóan felbukkanó és eltűnő, jobb világot ígérő pártprogramoknak felel meg.¹⁹

Zygmunt Bauman *Intimations of Postmodernity* (Posztmodern sejtések) című könyvében a kapitalizmus klasszikus termelői periódusát szembeállítja napjaink fogyasztói kapitalizmusával. Az előbbiben a Max Weber által leírt protestáns etika evilági aszkézise mint a kapitalista rendszer megindulásához és újratermeléséhez szükséges magatartás jelenik meg. Itt ugyanis a tőkefelhalmozás és a termelés bővítése a cél. A posztmodernitás fogyasztói kapitalizmusában azonban ez az önmegtartóztatás egyszerűen romba döntené a rendszert. Itt ugyanis a *hedoné*, a javak elfogyasztásában megnyilvánuló gyönyörűség a fontos. A posztmodern világban a fogyasztás nem szórakozás, hanem éretny, egyben pedig a fogyasztás legfontosabb, minden mást megelőző kötelessége. A társadalmi életet szabályozó hagyományos intézmények helyére a társadalom egyetlen integratív tényezőjévé váló piac lép. Ennek mélyre ható politikai következményei is vannak. A szabadság egydimenzióssá, a fogyasztás szabadságává válik: az ember választásai a különböző fokú kielégülést adó fogyasztási cikkek közötti választásokként jelennek meg. A piac nélkül az individuum egyéni életének pusztá fenntartására is képtelen lenne. A nyolc mértékben függetlenedik a tőke a termeléstől, olyan mértékben következik be a demokratikus intézményrendszer eróziója – mondja Bauman.²⁰ Az államnak immáron nincsen szüksége a hagyományos konszenzuális politikai legitimitáció mechanizmusára: a fogyasztás az, ami legitimál. A politika egyszerűen érdektelenné válik, valahogy úgy, ahogyan azt Spengler a század elején megfogalmazza: „Mindenkinek kiegyezik a fennálló állapotokkal és hatalmakkal... vérpatakok áztatták a világvárosok flaszterét, hogy a demokrácia nagy igazságai megvalósulhassanak,

hogy kivívják azokat a jogokat, amelyek nélkül nem tánt érdekesnek az életet leélni. Most megvannak ezek a jogok, de az ünökákat fenyegetéssel sem lehet rávenni, hogy éljenek velük.”²¹ A rendszer fenntartója többé már nem a politikai jogai által létező polgár, a citoyen, hanem a javak állandó vásárlása által folyamatosan újratermelő fogyasztó. A modernitás koporsójába bevett utolsó szöveget a kommunizmus 1989-es bukása jelenti. Ezzel sűrbe száll a paternalista állam eszméje: a kommunizmus bebizonyította – mondja Bauman –, hogy a társadalmi bajok állami orvoslásának grandiózus terve csak még nagyobb katasztrófák előidézője. A modernitás gondoskodó állama megszűnik. Az egyéni nyomorúság többé nem jelenik meg társadalmi problémaként; magántüggé válik. Ezzel a történelem Bauman szerint is véget ér. A posztmodern kapitalizmust sem belső, sem pedig külső ellenség nem fenyegeti többé: imádóin és szolgai utánzóin kívül más nem marad a színen. Ezt nem látja egyértelműen pozitív fejleménynek: ezzel ugyanis a nyugati civilizációba beépített, és addigi sikereit lehetővé tevő önkorrektív mechanizmus tűnik el.²²

De mi következik a történelem vége után? Erre persze Spengler más választ ad, mint napjaink posztmodern filozófusai. Úgy gondolja, hogy a Nyugat hanyatlása után egy új kultúra felemelkedése várható. Ez pedig az orosz lesz, mely hamarosan lerázza magáról a bolsevizmus által ráerőszakolt nyugati formákat, és megteremti a maga sajátos orosz elkíségét.²³ Ez azonban már egy másik történet, amihez a közben fellah népek vegyülékévé korcsosult Nyugatnak immáron nem lesz sok köze. Ami számunkra lehetőségként adott – mondja Spengler –, az a fatalizmus heroizmusa. Bár tudjuk, hogy a vég elkerülhetetlen, szembe kell nézni vele, mint ahogyan ezt tette az a pompeji katonna, aki látta, hogy jön a láva, s mégis a helyén maradt.

Spengler romantikus képe ma már persze avítottan fellegzősnek és kissé nevetségesnek is tűnik. Lehet, hogy ez a történelem vége, de nem világvége. A történelem végén pedig nem az utolsó ítélet, hanem – legalábbis Baudrillard szerint – Amerika, álmaink országa vár bennünket: „*Akkor hát ez egy megvalósult utópia, egy sikeres forradalom? Igen, ez az! Mégis milyen legyen egy sikeres forradalom? Ez a Paradicsom. Santa Barbara a Paradicsom, Disneyland a Paradicsom, az Egyesült Államok a Paradicsom. A Paradicsom az, ami – vagyis történetesen gyászos, monoton és felületes. De ez a Paradicsom. Nincs másik.*”²⁴

I R O D A L O M

Bauman, Zygmunt: *Intimations of Postmodernity*, London–New York 1992.

Baudrillard, Jean: *Amerika*, fordította Tótfalusi Ágnes, Magvető Kiadó, Bp. 1996.

Fehér Ferenc–Heller Ágnes: *A modernitás ingója, Világosság* 1992/8–9.

Felken, Detlef: *Oswald Spengler* (Konservativer Denker zwischen Kaiserreich und Diktatur), Verlag C. H. Beck, München 1988.

Koktanek, Anton Mirko: *Oswald Spengler in seiner Zeit*, Verlag C. H. Beck, München 1968.

Kovács Gábor: *A bűnös város mítosza* (Oswald Spengler konzervatív városkritikája), *Pannonhalmi Szemle* 1996/IV/2.

Kovács Gábor: „*Meg akartunk szabadulni a pártoktól. Maradt egy: a legrosszabb*” (Oswald Spengler demokráciakritikája), *Világosság* 1996/I.

Kroker, Arthur–David Cook: *The Postmodern Scene, Excremental Culture and Hyperaesthetics*, New World Perspectives, Montréal 1986.

Mohler, Armin: *Die Konservative Revolution in Deutschland 1918–1932*, Darmstadt 1989.

Mann, Thomas: *Naplók/I, 1918–1921, 1933–1939*, Válogatás, Európa Könyvkiadó, Budapest 1988.

A posztmodern állapot (Jürgen Habermas, Jean François Lyotard, Richard Rorty tanulmányai), fordította Angyalosi Gergely,

- Bujalos István, Nyizsnyánszky Ferenc, Orosz László, Századvég Kiadó, Bp. 1993.
- A posztmodern (A bevezető tanulmányt írta és a szemelvényeket válogatta Pethő Bertalan), Gondolat Kiadó, Bp. 1992.
- Rauschnig, Hermann: *Masken und Metamorphosen des Nihilismus* (Der Nihilismus des XX. Jahrhunderts), Humboldt-Verlag, Frankfurt/M.–Wien 1954.
- Spengler, Oswald: *A Nyugat alkonya I–II.*, fordította Juhász Anikó, Csejtei Dezső, Simon Ferenc, Európa Könyvkiadó, Bp. 1994.
- Spengler, Oswald: *Briefe* (In Zusammenarbeit mit Manfred Schroeter, herausgegeben von Anton M. Kocktanek), Verlag C. H. Beck, München 1963.
- Spengler, Oswald: *Politische Schriften*, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München und Berlin 1934.
- Spengler, Oswald: *Reden und Aufsätze*, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München 1937.
- Spengler, Oswald: *Jahre der Entscheidung, Erster Teil: Deutschland und die weltgeschichtliche Entwicklung*, München 1933.
- Spengler, Oswald: *Ember és gép* (Egy új életfilozófia vázlata), fordította Sz. Mátray Sándor, Danubia Könyvkiadó.
- Spengler *hesite*. Sechs Essays mit einem Vorwort von Hermann Lübke, Verlag C. H. Beck, München 1980.
- Spengler *Studien*. (Festgabe für Manfred Schröter zum 85. Geburtstag), Verlag C. H. Beck, München 1965.

J E G Y Z E T E K

1. A kritikákat jól összefoglalja: Manfred Schroeter: *Der Streit um Spengler*, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München 1922.
2. Thomas Mann: *Naplók II*, 1918–1921, 1933–1939, Válogatás, Európa Könyvkiadó, Budapest 1988, 96–97–98. o.
3. Thomas Mann: Spengler elméletéről, fordította Györfly Miklós, in: *Holmi*, 1995. július, 1029–1034. o.
4. Oswald Spengler: *A Nyugat alkonya I–II.*, Európa Könyvkiadó, Budapest 1994, fordította Juhász Anikó, Csejtei Dezső, Simon Ferenc, II. köt. 627. o. A továbbiakban: NYUA I–II.
5. Anton Mirko Kocktanek: *Oswald Spengler in seiner Zeit*, Verlag C. H. Beck, München 1968, 239. o.
6. Idézi Csejtei Dezső: *Utószó*, in: NYUA II. 750. o.
7. Spengler ebben a vonatkozásban nyilvánvalóan sokat köszönhet Herdernek. Lásd: J. G. Herder: *Eszméek az emberiség történetének filozófiájáról és más írások*, Gondolat Kiadó, Budapest 1978.
8. NYUA I. 373–374. o.
9. Spengler nagyvárossal kapcsolatos felfogásához lásd: Kovács Gábor: A bűnös város mítosza (Oswald Spengler konzervatív városkritikája), in: *Pannónhalmi Szemle* 1996, IV/2, 85–97. o.
10. Spengler konzervativizmusát tárgyalja: Detlef Felken: *Oswald Spengler [Konservativer Denker zwischen Kaiserreich und Diktatur]*, Verlag C. H. Beck, München 1988.
11. Ezzel kapcsolatban lásd: Kovács Gábor: „Meg akartunk szabadulni a pártoktól. Maradt egy: a legrosszabb.” Oswald Spengler demokráciakritikája, in: *Világosság* 1997/1, 22–40. o.
12. Thomas Jung: *Vom Ende der Geschichte. Rekonstruktionen zum Posthistoire in kritischer Absicht*, Münster–New York 1989, 71.–72. o.
13. „A modernit azok a »metaelbeszélések« jellemzik, amelyekről A posztmodern állapotban (*La condition postmoderne*) van szó: az ész és a szabadság progresszív emancipációja, a munka (az elidegenedett érték forrása a kapitalizmusban) haladó vagy pusztító emancipációja, az egész emberiség gazdagodása a tőkés techno-tudomány révén, sőt ha magát a kereszténységet is a modernhez számítjuk, akkor a teremtmények üdvözülése a lélek megtérésével a vértanúi szeretettől a krisztusi elbeszéléshöz. A hegeli filozófia mindezeket az elbeszéléseket egyesíti magában, és ebben az értelemben benne összpontosul a spekulatív modern.” (Jean-François Lyotard: *Széljegyzetek az elbeszélésekhez*, in: *A posztmodern állapot*. Jürgen Habermas, Jean-François Lyotard, Richard Rorty tanulmányai, fordította Angyalosi Gergely, Bujalos István, Nyizsnyánszky Ferenc, Orosz László, Századvég Kiadó, Bp. 1993, 146. o.)
14. NYUA II. 479. o.
15. Jean Baudrillard: *Amerika*, fordította Tótfalusi Ágnes, Magvető Kiadó, Bp. 1996, 100–101. o.
16. NYUA II. 148. o.
17. NYUA II. 439. o.
18. In: *A posztmodern állapot...*, 148. o.
19. Arthur Kroker–David Cook: *The Postmodern Scene, Excremental Culture and Hyperaesthetics*, New World Perspectives, Montreal 1986, iii.
20. Zygmunt Bauman: *Intimations of Postmodernity*, London–New York 1992, 110. o.
21. NYUA II. 622. o.
22. Zygmunt Bauman: i. m. 183–184. o.
23. „Das Russentum ist das Versprechen einer kommenden Kultur, während die Abendschatten über dem Westen länger und länger werden.” (Oswald Spengler: *Preussentum und Sozialismus*, in: Oswald Spengler: *Politische Schriften*, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München und Berlin 1934, 98. o.)
24. Jean Baudrillard: i. m. 126. o.

Ufók Gyimesben

KARÁTSZON GÁBOR

Negyvenkét éve járom a csángók hegyeit, ezt a tündéri tájat. Maguk a csángók közben elhagyták viseletüket, táncaikat és muzsikájukat; ha muzsikálni muzsikál is még Zerkula János, Antal Zoltán és Halmágyi (Pulika) Mihály, a táncokat már csak a gyimesi néptánc-fesztiválra (idén, 1997-ben már a hatodikra) érkező vendégek járják lent Középlokon, az állomással szemben levő művelődési házban. Fent, a patakokon elnémult a zene. A hegyek azonban, szoktam mondani, semmit sem változtak ez alatt a negyvenkét év alatt.

Am igazából, sajnos, nem egészen ez a helyzet. Mint egyik délután, a borvízfórumnál beszélgetve megtudom, a patakokat sokfelé, durva beavatkozással kiegyenesítették maguk a helybeliek. (Pontosabban: a borvíz-palackozó állomásnál diskurálunk; a forrás vizét egy fém-és-gumicsővel, üvegeket tölteni, egy alsóbb udvarra néha átvezetik; ilyenkor oda megyek a magam üvegeivel én is; van az udvaron még egy szénsavdúsító bódé is; ládák, ilyesmik.) De ezt is egy helybeli ember mondja el, úgy tetszik, az állomás tulajdonosa maga, aki fröccsel is kínál.

– Mindenki csak az ő maga javát nézte, nekem itt kell egy házhely, nekem egy kert, nekem csőrnek való telek; odafent pedig tarolják az erdőt. Most már csak lerohan a víz a völgyön, nem tudja már olyan jól megöntözni a földet.

Setétség pataka, Gyimesközéplok.

Amelyet, amely vidéket nem csupán felszínes fordulattal neveztem az imént tündérinek. Itt valahogy mindig történik valami. Egyszer például, igaz, még a hetvenes években, a Szűzanyát látták a szeredai autóbuszban: fehér ruhába öltözött asszonyt, aki, midőn a *sófer* a jegyet kérte volna tőle, eltűnt. Veronka mondta így, hogy mesélték neki; amin Emre (hiterlenebbül), igaz, csak elmosolyodott.

Klasszikus toposz, amelyet föllelek utóbb a gyimesi völgyről szóló néprajzi gyűjteményben is.

– Ez azonban a dolog benső hiteléből semmit sem vesz el – magyarázom most Fannynak, ahogy odalent a műúton a görög-római stílusúnak szánt kultúr felé bandukolunk, s éppen nem esik az eső (tőszomszédságában a Paradis bár; idejárnak diszkót táncolni, napjainkban, az igazi csángó fiatalok; nagyszüleik hatalmas körtáncát láttam én még ötvenhat nyarán a Tatos-parti réten, láttuk egy következő nemzedékét Fannyval már, 1964-ben, Görbepatakán).

– Van a mitikus igazság, s van a fizikai valóság igazsága – mondom. – Valamikor ugyanaz volt, vagy *mintha ugyanaz lett volna* a kettő. Mára azonban, látszólag jóvátehetetlenül, kettéhasadtak. E hasadás teszi oly kínosakká azokat az elmélkedéseket, amelyek szerint, mondjuk, Jézus „igazából” nem is halt volna meg a keresztfán („nem halt meg, csak elájult”, mint a folytatásos ponyvaregényekben egykor), hogy majd az örök karmai közül kiszökve elmenjen Indiába – ott is van eltemetve; egy kiugrott vagy kizárt egykori katolikus pap szerint még a torinói lepelnek is ezt kéne igazolnia, a rajta levő vérfoltok ugyanis egy élő em-

ber vércseppjei volnának, s ezt eltussolandó maga az Egyház hozta volna létre azt a látszatot, hogy a Lepel nem a Krisztus idejéből való: a radiokarbon-vizsgálat előtt szándékosan kicserélték a textilmintát egy koraközépkori eredetűvel.

– De az ilyesmit bizonyítani is kéne! – kételkedik Fanny.

– Olvastam részleteket abból a könyvből – válaszolom.

– Az az egykori pap természetesen bizonyítékokat is közöl: dátumokat és mikrofotókat. Az egész könyv csupa bizonyíték. Mondanom sem kell, nem rágtam végig magamat rajtuk. Pusztán ránézésre is nyilvánvaló volt, igaz vagy hamis voltukat én ellenőrizni nem tudom. Hisz éppen ez a modern szituáció lényege.

– Meg aztán úgysem erről akartam beszélni – folytatom aztán –, igazságról és hamisságról: hogy igaza van-e az egykori papnak ebben a dologban. Szó, ami szó, olyan nagyon a kérdés nem is érdekel. Csak példát akartam mondani arra, mily kellemetlen együttállásba kerülhetnek a dolgok, ha a mitikus igazságot fizikailag is bizonyítani szeretnénk. Mintha kifordulna a sarkaiból minden. Hiszen a megfeszített és feltámadott Krisztusról való beszéd akkor is a mi legfontosabb történetünk maradna, ha a csupán eszméletét vesztett Jézus testének ellopásáról szóló híresztelés a végén még igaznak találna is bizonyulni. Csak hát, ha egyszer betévedtünk a vizsgálódások világába, a kémcsövekig s űrhajókig nincs már megállás; s ki tudja meddig, azután még.

– Hiszen a kereszténység, ellentétben, például, a régi India vallásaival, mindig is adott üzenetének történelmi hitelére – fejezem be előadásomat. – Ez vezetett el Címabue imaginatív stílusától az antikvárius Mantegnáig, tőle a naturalista Leiblig: a tárgyi világ kutatása. (Fura egy út, amúgy.) A hitetlen Tamás története ez, aki a Krisztus seibe akarta bocsátani kezét.

Idehallatszik már a hegedű szikrázása, a gardon puffogása. Mint hamarosan ki fog derülni, ez nem magnetofon s erősítő muzsikája: valóban Zerkula játszik, valóban egy öregasszony püföli a gardont.

Én itt érzem otthon magamat, magamat valahogy mindig idevalósinak számítottam. Magyarország, az erdélyiek szóhasználata szerint, nekem is mindig „idekint” volt (s most „odakint” van) – s ami „bent” van, az Erdély. Van ebben némi stilizáció is, nosztalgia, mit tudom én (bár, állítólag, egyszerűen ez volt a régi magyar („kinti”) szóhasználat is). Családom apai ágon valóban székely eredetű; de attól én még Budapesten születtem, Budapesten is éltem, s a legtöbb nagy dolog Budapesten esett meg velem (és némely esztendőnkben kicsoda dolgok!). Mégis, mostanában hangsúlyozni szoktam ezt az én „erdélyiségemet”, amióta tavaly

vagy tavalyelőtt egy hazai közfró(nk) (kiké? s akkor két hazám van nekem?), a toleranciáról elmélkedve, annak harmadik kritériumaként, egy, a zsidósághoz, kettő, a cigánysághoz való viszonyulás mellett az erdélyiekkel szembeni *elenszenet* jelölte meg, Erdélyt, az erdélyieket valamiképpen a Horthy-korral azonosítva, s örvendezve azon, hogy a magyarországi lakosság, némi kezdeti eufória után, ma már nemigen kedveli az erdélyieket.

Az újság sokáig itt hányódott még, más újságok között; még az is megfordult a fejemben, hogy válaszolnom kéne rá amolyan olvasói levélben, bármennyire viszolygok is az ilyesmitől. Csak gondoltam mégis aztán, inkább olyasvalaki szólna, aki nincsen személy szerint is érintve a dologban. Amiként én, „annak idején”, az első antiszemita cikkekére mindjárt, feldühödve; s feldühödve még jónehányszor aztán, *ilyesmikért*. De most nem tört ki általános felháborodás; semmiféle felháborodás nem tört ki.

Ne tessék azt gondolni, hogy az „odabentieknek” nem fájt a dolog. (Volt a zsidóság *nálunk*, a kései kádárizmusban volt a lengyelezés, most meg, az utó-kádárizmusban, van az erdélyezés.) Ha nem is az az interjú, amelynek híre hozzászólásunk persze nem jutott el, hanem úgy általában az „idekintiek” beszéde és viselkedése. Mert nemcsak a borvíz-palackozó állomáson hallottam, s az idén többfelé is, amit különben mindig is már:

– A románoknak bozgorok vagyunk, a magyaroknak olajok. Mük csak mük magunknak maradtunk; s ki nem mennénk magyarba semmiképpen.

Bár valaki meg mondta azt is:

– Kimentem volna én, jól lehet ott keresni, de az aszsony azt mondta, ő nem jön abba a bűdösbe.

Nincs ennél szebb hely a Földön, minden csupa zöld. Negyvenkét vagy ötvenkét vagy hány hegyipatak zuhog alá a Tatrosba, azok mentén húzódnak a települések; minden csupa vízgarsogás, csupa csobogás; a hegyek görbék, minden csupa fenyves, csupa erdőzűgás.

(Ezen a tájon vettem észre először, börtönök után, Ceaușescu előtt, mi a környezetszennyezés; alighanem én voltam itt az első környezetszennyező. Kicsik voltak még a gyerekek, egyedül érkeztem velük Setéség patakára. Mint jó apa, hoztam magammal valami mosószert: bedobom majd az ingescskéiket, gatyácskáikat a csorgó alá a vízilukba, rá ezt a miskulanciát, s kész a mosás.)

Hatalmas habtorony nőtt ott egy pillanat alatt. Megrettenem, meglátja valaki, mit csináltam. Próbáltam volna rugdosni, majd szétverni egy pálcával, de semmire sem mentem. Jó negyedóra telt, mire úgy-ahogy szétszlattam, s még órák múlva is ott láttam a víziluk körül a foltot.)

Ezek az emberek, akik, természetesen, magyarok, sőt csángók, ami, természetesen, több, teljes egyetértéssel nevetnek, amikor *visszamesélem* nekik a régi viccet, amelyet ötvenhat nyarán épp itt hallottam valahol, ezen a tájon:

„A székely házaspár éjszaka felriad, mindketten felülnek az ágyban.

– De szépet álmodám! – mondja az asszony.

– Ugyan mit álmodál?

– Azt álmodám, hogy kimenének a románok, s bejövénnek a magyarok.

– Akkor én szebbet álmodám.

– Ugyan mit tudott álmodni szebbet?

– Azt álmodám, hogy kimenének a románok, s nem jöve bé senki.”

Valaki azonban mindig bejön.

Már ideérkeztünk, azonnal, bizonyos pénteki napon említette Emri és Veronka, valami furcsa fényjelenség mutatkozik, hónapok óta már, gyakorta, a Heveder fölött az égen, a setétpataki völgy V alakú, messzi, magas tetejében, mindig úgy fél tizenkettő tájban, éjjeltájban.

– Amikor szekérral szoktam jönni felfelé, éjjel, olyankor szoktam látni – mondja Emre.

Nos, azon a pénteki éjszakán láttam azokat a fényeket én is.

Nem volt már akkor sem egészen tiszta az ég (utána meg napokig csak esett), de csupán könnyű pára borította.

– Gyere – szól fel egyszerűen az istálló mellől Emre –, ott van már megint.

Valóban ott volt. S tulajdonképpen most, újra Pesten is félve fók a dologról; mert nem tudom, nem látnak-e bele ezek itt is a vesémbé, az agyamba, ha csakugyan azért jöttek, hogy bennünket megfigyeljenek; ha nem az az óhajuk éppen, hogy hírt adjak a dologról.

Balról, a V bal szára, Bodorvész felől meglehetősen éles körvonalú fényfoslányok surrantak elő; bejöttek középre; majd átmentek, kissé elhalványodva közben, szabálytalanul széjjelszakadozva, de még mindig épp elég világosan a mély sötétség előtt, alább-alább ereszkedve kicsit a jobb oldali szárhoz, a Hevederbe, és eltűntek ott.

Először én meglehetősen higgadtan fogadtam a látványt.

– Gyere, csakugyan itt van az ufó – kiáltottam fel Fannynak a házba.

Hiába, amíg látod, különös is, nyugtalanító is, rosszul is esik, de mégiscsak látsz valamit. Amikor nem látod már, akkor kezdesz majd spekulálni.

– Jön vissza mindjárt – mondta Emre, s Veronka is, aki közben szintén lejött a házból.

S jött, csakugyan. Jöttek a fények. Átjöttek majdnem Bodorvérszig újra, de ott, közvetlenül előtte, elkanyarodtak, ki a völgyoszoróból: fényes korongokká tömörödvé hátrább futottak, elenyésztek.

– S jön megint – mondta Emre.

És jöttek persze most is. De nem onnan, ahol kimentek, hanem ismét a Bodorvész mögül, mint tették a mutatvány kezdetén. S átvitorláztak ismét a Hevederbe, s visszajöttek ismét, balra, s ki a völgyből, fénykorongok képében.

S azután ismét Bodorvész felől.

Meglehetősen emlékeztetett az egész a radar-ernyők forgolódásának ritmusára.

Most mit lehet ezzel kezdeni.

– Azt beszéljük, fellöttek Magyarországon egy diszkó-rakétát – mondja Veronka –, de én azt nem hiszem. Szerintem: égi jel.

– Volt már a tavaszon is az a bojtos csillag – mondja Veronka, mondják majd harmadnapon a borvíz-palackozó állomáson is.

– Hát igen, az üstökös, a Hale-Bopp üstökös – mondom én. – De arról tudni lehetett, mi az; ez viszont micsoda?

Nem teszem hozzá, pedig ott van már a nyelvem: ha az eltalálta volna a Földet, jó időre vége szakadt volna akkor a politikai és gazdasági vitáknak, sok minden másnak is. Nem azért, mert nem akarom őket nyugtalanítani (nehéz is volna nyugtalanítani őket), hanem mert ez most nem tartozik a tárgyhoz. Majdnem, de mégsem.

– Égi jelek, rossz üdők jelei – mondja Veronka. – Megmondták a régiek is már: „Ezer telik, s ezer nem”.

Idézik ezt a mondást a borvíz-palackozó állomáson is.

Altalában, itt mindenki katasztrófára számít, ha az eljövendő romlást nem ugyanonnan eredeztetik is. Pesten ma mindenki toleranciáról beszél, tolerancia, ezt hallani minden félórában valahonnan, de az a nagy pesti tolerancia meg sem közelíti azt a módot, ahogy a különböző nézetek itt a borvíz-palackozóban egymás mellé rendelődnek, kiben-kiben a másik ember iránti teljes tisztelet. A vélemények úgy állnak egymás mellett az udvaron, akár az emberek; kinek-kinek a véleménye: ő maga.

Egy János nevű, hetvenéves ember szerint a harmadik világháború, sajnos, úgyszólván bekövetkezik; ez megjövendölött. S a németek fogják megnyerni; de akkor már kő kövön nem marad. Az a kék szemű, világosbarna bajuszú férfi, akit én a borvíz-palackozó tulajdonosának tekintek, ezt teljességgel valószínűtlennek tartja; „annyira ezek már nem buták”, mondja.

– Iszonytató természeti katasztrófák fognak bekövetkezni – mondja, s hozzáteszi ugyanazt, amit Veronka is mondott, amikor én mosolyogva biztosítottam, hogy diszkó-rakétát a magyarok aligha lőttek fel:

– Túlságos mélyen beavatkozott az ember a természet rendjébe.

János azonban kitart a világháborús pusztulás tézise mellett:

– Megíratott, s az frott jövődőlés fel nem bontható.

Nem firtatom, miféle jövődőlésre gondol. A kékszemű szemlátomást nem hisz a harmadik világháborúban, a jóslásban sem, talán, de esze ágában sincs gúnyolódni, féldoldalt rám mosolyogni stb. Az udvaron uralkodó helyzetet modern fogalmakkal bajos kifejezni, de mintha arról volna szó: attól még, hogy amit a másik mond, nem hiszi, nem gondolja egyszerre mind azt is, hogy annak ne volna igaza. Mivel a másik ember valóságát teljesen elismerik, s *őt* és *gondolatát* viszont nem választják külön (hisz gondolatának zárójelbe tétele létének csorbítását is jelentené), tévesnek ítélt véleményét is *valamiképp* igaznak kell tartaniuk.

Szombaton is, vasárnap is esett; hétfőn végre fölmentünk Bodorvész felé, kirándulni egyet, meg körülnézni mégis, nincs-e valahol valami lézerállomás. Hát persze ez a táj, kalyibáival, esztenáival, bárányaival, szabadon csatangoló teheneivel és lovaival (mindig találkozol valakivel, aki a lovát vagy a bárányait keresi, mint Saul az apja, Kis szamarait a Bibliában, s a helyi lap apróhirdetése is főleg elveszett lovakról szólnak) nem hat éppen kísérleti területnek; de én akkor már minden elhagyott gerendához homályos ablakocskája mögött a *Várkastély* a *Kárpátokban* hőseit sejtettem volna.

Fent már, a Bodorvész után, a favágó-úton, a renetegből kiérve, ahol ismét kaszálók következnek s néhány kalyiba, egy katonainak látszó dzsipbe futunk, s mellette köpcös, vadászruhás román férfiba; a dzsip orrán jókora mobiltelefon harsog, s a vadászruhás mintha kelleetlenül fogadná jöttünket. Bákóval beszél, mondja nekem, nem tudom, miért. Áhá, a lézerek, gondolom magamban, mint akinek végre összefutnak kezében a szálok. Gyanakvás ide vagy oda, ott ülünk le a dzsip mellett a fűbe, mielőtt visszafordulnánk a völgynek: innen a legszebb kilátás. Egyszer csak lezúdul a magasból a vadászruhás családja, egész pereputtya, szatyrokkal, kokozagyűjtő fogas kasokkal: hát igen, kokozját szedtek, áfonyát.

Ekkor kezdek el hinni az ufóban, bármennyire fázéltelennek érzem is az ufók képzetét, ha vannak, ha nincsenek: hogy ufót láttunk fent a Hevederben; a jelenségnek mégiscsak kell valami magyarázatának lennie. Ezt fejtegetem másnap délután Fannynak, ahogy megyünk a művelődési ház felé; Fanny kelleetlenül fogadja feltevésemet. Ezen kissé összeszólalkozunk. Azért, mert nem tetszik nekünk valami, még nem lehet mindjárt elhárítani, mondom neki. De azután magam is megszeppenek; egész eddigi életünk megtagadásának látszik ez az ufó-dolog. Az ufók már úgyszólván ott vannak mindenütt, mondom Fannynak, a nem-földi dolgok; ha Julius Binder, állítólag, egyszerű földlakó is, nekem a bős-nagy-marosi vízlépcsőrendszer is: ufó.

Vagyis hát tudatos csalással átmegyek a szimbolikus tartományba.

– Így persze más, így elfogadom a dolgot – mondja Fanny, aki a maga részéről bizonyos abban, hogy előbb-utóbb kiderül majd, az a fényjelenség a Hevederben: emberi mű. Józansága bosszant, már csak azért is, mert úgy érzem, a végén neki lesz igaza úgyszólván.

Csak ne lenne közben az az érzésem, hogy ezek ott, a fénypázmákban: nézők. Néznek valamit, ha nem is pont a setétpataki völgyet; csak kell nekik valami hely, ahová fényeket leeresszék.

– Én félttem attól, egy időben, a hatvanas években – kezdem el újra –, hogy ufót találók látni egyszer. Nem mintha hittem volna az ufókban. Hanem volt egy elméletem. Az emberiség a maga kutakodásaiban eljutott bizonyos határig, ahonnan már a végtelenül rugalmas kozmosz válaszolni kezd. Miért ne volna ugyanis elképzelhető, hogy a fizikusok a végén felfedeznek egy olyan világképletet, amelynek segítségével magát a mindenséget hatalmukba keríthetik: markukban tarthatják vagy megsemmisíthetik. S ezt mégiscsak meg kellene akadályozni, ha lehet. És nem muszáj viszont azokat a magasabb Intelligenciákat lényeknek képzelni el; amivel az „ufókat” meg is lehetne fosztani giccses jellegűktől. Gondolj például a szentjánosbogarakra. Bár azok persze lények. A Nagy Természet azonban határtalanul gazdag. Miért ne lehetnének bizonyos fényűrszűrődések, amik bennünket látni képesek: a Mindenség nézni kezdi az embert.

– Vagyis az emberi nem kollektívan megőrül – fejezem be. – A rá mért tudás terhét tovább hordozni képtelen. Nemcsak külön-külön kinek-kinek a saját esze van; létezik olyasmi is, mint a mindenkihez közös emberi elme, és ez az, ami megbolondul.

De mielőtt még a kultúrházba leérnénk, egy fiatal pár jön szemből, ismerősök. Szegedről valók, és a táncbórába jöttek. Egy kis zöld réten letelepszünk, beszélgetünk. Csodálkozunk kicsit, hogy újabban ufókkal foglalkozom. Megemlítem nekik a diszkó-lézer teóriát. egymásra néznek, na hát: nem Nagyváradon láttunk valami diszkót, ahonnan lézersugárral fényes korongokat vetítettek az Égre?

Megnyúluk az arcom. Az ufót mint a lehetséges megfejtések legvalószínűbbikét már is kiszorította a diszkó. Igaz, azt nem tudom, Nagyváradon is oly hatalmas színjáték volt-e az Égen („Dinge, die man am Himmel sieht”, írja Jung, aki szerint a modern, materialista ember angyalok és mandalák helyett lát repülő csészéaljakat), mint itt a Hevederben; a dolog banalitása azonban min-

denképp lenyűgöző. Ha az, ami lehetne égi jel, ufó is meg diszkófény is lehet, mit kezdjünk akkor *tényleg* az egészszel?

Egyszer csak kiderül, Emre is hallott valamit – Marosfőn van egy szabadtéri diszkó, némelyek szerint hogy onnan vetítenének. De ő azt nem hiszi, teszi hozzá ugyanolyan határozottan, mint nem hitte a szeredai autóbuszon Máriát; s bizonyos mélyen rejtett borzalommal. *Egyébként nem érdekel az egész*, mondja végül; dehogynem érdekl, itt a patakon, aki látta, mindenkit nagyon érdekelne, de hogyan lehetne ennek utánajárni? A Hevederen túl a Naskalat van, s más hegyek, azután Csíkszentdomokos, s ismét hegyek; Balánbánya húsz, Marosfő vagy huszonöt kilométerre innen.

Marosfőn ötvenhat nyarán jártam, akkor is épp csak leszálltam a vonatról, s átgyalogoltam Csíkszentdomokosra; onnan mentünk fel többen a havasra, s ott eltévedve végül vetődtem el életemben először Setétpatakára. Hazafelé most, ahogy a vonatablakon kihajolva néztem, Marosfő sem látszott éppen vígalmi nyegvednek. De nem akarok a dolgoknak elébe vágni; legjobb, ha az ember nem formál semmiről se véleményt.

Ha diszkófény látszik a Hevederben, az még az ufónál is rosszabb, *ufószerűbb*, ha szabad így mondanom. Seholy oly szikrázó csillagos eget, mint Setétpatakon, Emriéknél az udvaron; ha, *à la* Virilio, Emriéknek nemcsak a házuk falát luggatja ki belülről a tévé, mert van persze tévéjük nekik is már ötvenkét állomással, néztük is minden este, hanem ezt az egészen közelre lehajló, *à la* William Blake eget is össze tudja ízélni valami távoli mulató, attól bizony rosszul lehet az ember. Pedig hát ilyesmire vall a színjáték hónapok óta tartó ismétlődése is. Tudtommal az ufók nem szoktak letáborozni; *táborozni a medve szokott, nem a vadkan.*

Jött néhány tiszta fényű éjszaka, mégsem látszottak a keringőző fények. Persze, mert péntek, szombat, vasárnap tartanak nyitva a mulatók, vélte Fanny. De a következő pénteken mi már eljöttünk Gyimesből, s így nem tudtam ellenőrizni a dolgot.

Negyedik napunkon, vagyis kedden megismételtük sétánkat, de akkor már valóságos kirándulás lett belőle; a favágó-úttól felmentünk egész a vaske-resztig, amely egy istenítélet, vagyis egy villámsújtotta ember halálának emlékére áll ott, s onnan leereszkedtünk Görbepatakára, erre a Setétpataknál valamivel nagyobb településre, ahol névrokonom, Karácson Simon lakodalmán néztük a csángók táncát valamikor réges-régen, 1964-ben talán. Nemcsak a Tatros völgyét lepték el „a demokrácia óta” a minishopok (csakugyan ez a szó van kírva rájuk nem egy helyen, itt, ahol a legarchaikusabb magyar nyelvjárások egyikét beszéljük; s „csiki dance”-ot is láttam egyszer hirdetni egy falragaszon), megjelentek itt-ott a patakokon is; Görbepatakon is nyílt egy üzlet, kis sárga faházban, ismerősök is vagyunk már benne, tavalyról. Betértünk egy üveg sörre, s megragadom persze az alkalmat, hogy érdeklődjem a fények felől. Nem, azokat ő nem szokták látni, mondja a mosolygós eladónő, de:

– A férjem a vasútnál dolgozik, s tegnapelőtt, a csicsói vonaton repülő csészealjzat láttak, egy ilyen fényes, suhanó korongot. Kísérte őket hol jobbról, hol balról, csak mikor beértek Csicsóra, ahol már nagy a világosság, sok a lámpa, elenyészett. Mindenki látta, az utasok, a vasutasok, egészen fel voltak lelkesülve.

– Na tessék – mondom Fannynak már kint az utcán –, ez lett a vége. Amikor látták, hogy én megjövök, összecsmagoltak, elrepültek.

Megfgérem Veronkának s Emrének, Pesten majd érdek-

lődom csillagászoktól, lézerkutatóktól, mi erről az egészről a véleményük. Pénteken délután jövünk el, Emre visz le szekéren Tarkó megállóba. Ott szóba elegyedük velünk egy fekete szemű, barátságos ember; két fagereblyével a kezében ő is a csicsói vonatra vár. Görbére készül, takarni; egyébként mozdonyvezető.

– Á – mondom –, hát akkor megkérdezem, hallott-e valami repülő csészealjzról?

– Persze – mondja ő felderítve –, mindenki arról beszél, mindenki látta az esti vonaton.

Ismerős az egész környéken itt, meg egyáltalán mindenfelé; hogy volna valami szabadtéri diszkó Domokoson vagy Balánbányán vagy Marosfőn: nem hiszi. A vonaton is még jól eldiskurálunk, olyan már, mintha mindig is ismertük volna egymást. Amikor Görbén egy asszonnyal leszáll, ki egy távoli ülésről szól át neki, ideje kászálódni, már odalentről az asszony is édes mosollyal integet.

Pesten mintha mindenki nyaralna. Lézerművész ismerősöm telefonja csak űrhangokat ad ki, c-rf, c-rf. Ötödnap feladom. De még csak azt sem tudom, a telefonkönyvben a szám mögött a zárójelbe tett szám mit jelent, s hiába böngészem a könyvet, nem találok a magyarázatot, amely bizonyára valahol ott van. Azt képelem, a zárójelbe tett szám: a régi szám. Vizsgálódásaim közben a könyvben különböző hibákra bukkanok. Ötödnap végre megpróbálom a zárójelbe tett számon hívni a híres csillagászt, akivel régóta szeretnék megismerkedni úgyis: az Eget, állítólag, nem halott óraműnek, nem is pusztá detonációnak, hanem egy magasabb valóság élő jelenlétének tartja. Hogy: hátha tudnánk segíteni egymásnak, valamiben!

Mihaszna ábránd. Nem épp a legjobb módot választottam az ismerkedésre; beszélgetésünk a lehető legrosszabbul sikerül. Hiába biztosítom jó előre, ufókban én sohase hittem, s kérdelem udvariasan, volna-e öt perce most, hogy bizonyos jelenségről beszámoljak neki, vagy hívjam-e fel máskor: hangja jég hideg.

Hamar észbekapok:

– Vagy túlságosan részletesen mondom?

– Hát... mondja ő.

Ufókban ő sem hisz, a kérdéssel nem foglalkozott. Némelyek szerint a magasfeszültségű vezetékek körül alakulnának ki bizonyos tünetények; máskor légköri jelenségekről vagy gömbvillámról lehet szó, bár ebben az esetben nyilván nem, hiszen, ha jól érti, amit mondok, én valamely periodikusan ismétlődő mozgásról beszélek.

A diszkó-hipotézisre semmit se mond.

– Az embereket ott aggasztja ez a fény – mormogom, s úgy érzem, elárultam őket. Csupán magamra vethetek, mint szinte mindig, amikor felhívok valakit.

– S gyakran csak tévesen végrehajtott megfigyelésekkel van dolgunk – fejezi be. De még hozzát teszi:

– S mit tehetek Önért?

– Nem tudom – mondom én.

És tényleg nem tehetett volna semmit. Az lett a vége, szomorú dolog: találkoztam egyszer a metrón egy Dánfalvára való hallgatómmal, ő mondta aztán, egész Felcsíkból látni a marosfői diszkó fényjátékait. Átsugároznak azok bizonyára a gyimesi havasok fölött is. Shakespeare-i tréfa; a csicsói ufó, az viszont egyelőre maradt ki nem kelt Homunculus-tojásnak.

2000 ESTEK

OUK! (Októberben újra kezdjük.) Az esteket továbbra is a Merlin Színházban tartjuk – V. Gerlóczy utca 4., az emeleten –, a hónap harmadik csütörtökjén (október 16.), este 7-kor.

Ezúttal VIDOVSZKY LÁSZLÓ zeneszerző lesz a vendégünk. Megkérdezzük tőle, hogyan látja ma a Békésről – Szegeden, Budapesten, Párizson, majd ismét Budapesten át – a pécsi Mogyorós köz 7-be vezető utat, s hogy vezethet-e ez az út még onnan is tovább. Megkérdezzük, mit tanult Farkas Ferencről és mit Olivier Messiaientól, mit Simon Alberttől és Dobszay Lászlótól.

Talán eldúdoljuk a *Hol vagytok, régi barátok?* című hajdani sláger kezdősorát, megtudakolván, hallgatott-e valaha is úgynevezett könnyűzenét, s miként vélekedik róla. Firtatni fogjuk, hogy egyetemi tanárnak érzi-e magát, s azt is, hogy mit tanul a növendékeitől.

Szeretettel várjuk régi, új és leendő olvasóinkat.
A bor sem marad el.

SAJNÁLATTAL ÉRTESETJÜK KEDVES OLVASÓINKAT, HOGY EZÚTTAL NEM KÜLDÜNK POSTÁN MEGHÍVÓT A 2000 ESTRE. AZ OK – EZT TALÁN MONDANI IS FÖLÖSLEGES – A PÉNZ. DE ETTŐL MÉG A MEGHÍVÁS KOMOLY.

